

— సంస్కృత కావ్యములు —

క్ర. 1-క ద్వి. అ.

ఋతుసంహరణము, ఆంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము	...	1	8
కవిరాక్షసీయము, ద్వ్యర్థి కావ్యము, సంస్కృతాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము	...	1	4
కాదాబరి, మేలుప్రతి	...	4	0
కుమారసంభవము, సవ్యాఖ్యానము	...	1	12
,, సంస్కృతాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము	...	3	0
గీతగోవిందము, (అప్రపది) ఆంధ్ర టీకాతాత్పర్యవివరణసహితము	...	2	8
దశకుమారచరిత్రము	...	1	8
నీతిశాస్త్రము, ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము	...	0	4
నైషధము, సవ్యాఖ్యానము, 6 సర్గాలు	...	2	8
హితోపదేశము, చక్కనికూర్పు	...	1	8
భర్తృహరిసుభాషితము, సాంధ్యోపద్యతాత్పర్యము	...	2	0
డిటా సవ్యాఖ్యానసాంధ్యోపద్యతాత్పర్యము, ఏనుగు లక్ష్మణా వి, ఎలకూచి బాలనరస్వతి, పుష్పగిరి తిమ్మన ఈముగ్ధురి ఆంధ్రోపద్య ములుగూడ నిందు చేర్చబడినవి.	...	5	0
భాషామంజరి, సటీకాతాత్పర్యము	...	0	10
భారవి సవ్యాఖ్యానము, 9 సర్గాలు	...	1	8
భోజచరిత్ర, ఆంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము	...	2	8
పుష్పబాణవిలాసము, సంస్కృతాంధ్ర వ్యాఖ్యానసహితము	...	0	8
ప్రశోత్తరరత్నమాల, సటీకాతాత్పర్యము	...	0	8
మణిమంజరీభేదిని, రామయోగీంద్రవిరచితము	...	0	8
మాఘము, సవ్యాఖ్యానము, 6 సర్గాలు, చక్కనికూర్పు	...	2	8

శ్రీ రస్తు.
 బిల్లిణచరిత్రము
 అంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము

చెన్నపురి:
 వావిళ్ల రామస్వామికౌస్తుభు అండ్ సన్స్ వారిచే
 బ్రకటితము
 1951

All Rights Reserved.

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
AT THE 'VAYILLA' PRESS
Madras.—1951.

శ్రీ రస్తు.

బిల్వణచరిత్రము

అలం కమలజన్మనా కమలలోచనేనా ప్యలం
మనోభవవిరోధినా విషమలోచనేనా ప్యలమ్,
ప్రతిక్షణవిజృంభణా దుభయబాహుకూలజ్జమ్
స్తనత్రుటితకంబుకం నమత యశావనం యోషితామ్. 1

టీ. కమలజన్మనా = (కమలమందుఁ బుట్టిన) బ్రహ్మ దేవునితో,
అలం = అక్కఱలేదు. కమలలోచనేనాపి = పద్మములవంటి కన్నులుగల
వాడైన విష్ణువుతోను, అలం, మనోభవవిరోధినా = మన్నఘనికి శత్రువైన,
విషమలోచనేనాపి = శివునితోను, అలం, ప్రతిక్షణ విజృంభణాత్ = క్షణము
నకు క్షణమునకు నిక్కుటవలన, దుభయబాహుకూలంకషస్తనత్రుటితకం
చుకం-ఉభయ బాహుకూలంకష = రెండు చంకలను ఒరయించున్న (అంతగా
బలిన), స్తన=చన్నులచేత, త్రుటిక = పిగిలిన, కంచుకం = రవికెగలదైన,
యోషితామ్ = స్త్రీలయొక్క, యశావనం = యశావనమునుగూర్చి, నమత =
నమస్కరింపుడు.

తా. బ్రహ్మదేవుడు కమలమందుఁ బుట్టినవాడైనను అరంగా అయోని
సంభూతుఁడై పవిత్ర జన్మగలవాడైనను, విష్ణువు పద్మమువంటి కన్నులు
గలవాడై మిక్కిలి చక్కనివాడైనను, శివుడు కామునికి శత్రువై జితేంద్రియుడైనను, ఈమువ్వురిదేవతలయొగ్గతలును కామానంద యుగవారికి
నుపయోగించునవికావు గాన వారి సేవింపఁబనిలేదు. నిమిషనిమిషమునకును
నుమకు చుండెడి చనుగుబ్బలుగలిగి ప్రత్యక్షముగా నుపయోగించు స్త్రీలయశావ

విల్వజాచరిత్రము

నమే శేవసీయమైయన్నది యనితాత్పర్యము. మఱియొకవిధముగాఁ దాత్పర్యార్థముః-ఱోకమునందు సర్వమతములవారును ఇష్టదేవతతోపాసఁయే సకల పురుషార్థసాధక మని చెప్పవలెననిగా ఇక్కడ తద్విరుద్ధముగా చెప్పబడి విపరీతలక్షణచేత కాముకులైనవారు “కామాంధాః కిన్న కర్షంతి” అను నట్లు తామెంత చదువుకొన్న వారైనను బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరులలో నెవ్వరినైనను ఆరాధించి తత్ప్రసాదలబ్ధిములయి భర్తృత్వములైన కామసుఖములను దివ్యసుఖములను బొందవచ్చునను వివేకమును వదలి ఇహవరహులకు బాధకములయిన యధర్మకామములయందు దాసత్వగుచున్నారు అని ద్యంగ్యము. దీనిచేత విల్వజుండు విద్వాంసుఁడైనను కామవరహుఁడై అధర్మముగ శిష్యురాలని గూడినాఁడని కావ్యార్థము సూచించబడినది. ప్రైగంభమంతయు నీయర్థ వివరణమే యని యెఱుంగవలయును.

పృథ్వీమణ్డలనాభిభూత మనురాణా ముత్తరేణాలయం

ప్రాయఃకోవిదసాధురాజిమహితే పశ్చాలదేశేభవత్,

లక్ష్మీమందినామకం పురవరం నానాసుఖై కాస్పరం

తత్రాపీ న్నగనాభిరామనృపతి ర్భూపాలచూడామణిః. 2

టీ. పృథ్వీమండలనాభిభూతం = భూమండలమునకు బొడ్డుగా నుండునట్టి (అనగా భూమధ్యమునం దున్నట్టి), అనురాణాం = దేవతల యొక్క, ఆలయం=నివాసమునకు (మేరుపర్వతమునకు), ఉత్తరేణ=ఉత్తరపు తట్టు, ప్రాయః=తఱచుచుగా, కోవిదసాధురాజి మహితే=విద్వాంసులైన సజ్జనుల సమూహముచేత పూజింపఁ బడుచున్న, పశ్చాలదేశే = “పంచాల” మను దేశమునందు, నానాసుఖై కాస్పదం = వలవిధములైన సుఖములకు ముఖ్య స్థానమై, లక్ష్మీమందిర నామకం = లక్ష్మీమందిర మనే పేరుగల, పురవరం = శ్రేష్ఠమైన పట్టణము, అభవత్ = ఉండెను. తత్ర=ఆపురమునందు, భూపాల చూడామణిః = రాజులకు తలమానికమైన (రాజులలో శ్రేష్ఠుడగు), మదనాభిరామనృపతిః = మదనాభిరాముడనురాజు, అస్మిత్ = ఉండెను.

తా. భూమధ్యమునందు మేరువర్వతము గలదు; దానికి సుత్రర పార్శ్వమున పాంచాలదేశమున్నది; ఆదేశమున లక్ష్మీసుందరి మరు పట్టణ ముండెను. ఆదు మదనాభిరాముఁడను రాజు గలఁ డభియర్థము. భూమధ్యమైన మేరువుగాని కందుత్తరభూమిగాని మనుజులకు గన్పించులు గావని పురాణములు ఘోషించుచుండఁగా నివిధముగా నిష్ఠు చెప్పట వర్తింపఁబోవుశృంగార కనుమన కనురూపముగ దేశతైలక్షణ్యప్రతీత్యర్థమే కల్పిత మని తోచుచున్నది. ఈ కల్పముననే కథయంతయు కల్పితముగా నుండవచ్చునని తోచుచున్నది. అట్లుగాక పృథ్వీసుండల పునఁగా భరతఖండభూమియూత్రమె గ్రహించుట చాడుక కలదు. అప్పుడు అమరాలయ మునునది యేదో యొక సర్వతపశ్చేష మని చెప్పిన పాంచాలదేశ మునునది సంగత మగును.

మద్దారమాలా తస్మాన్ నహిషీ సుగుణాతయోః,

యామినీపూర్ణతిలక తనయా వినయాన్వితా.

3

టీ. తన్య=అతనికి, మందారమాలా=“మందారమాల” యను పేరు గల, సుగుణా = ఉంచగుణములు గలదైన, మహిషీ = పట్టపుదేవి, ఆసీత్ = ఉండెను. శయోః = వాద్దొకిని, యామినీపూర్ణతిలకా = “యామినీ పూర్ణతిలక” యనుపేరుగల, వినయాన్వితా = వినయముతోఁ గూడుకొనిన, తనయా = కూతురు, ఆసీత్.

తా. ఆరాజునకు మందారమాల యను పేరుగల సద్గుణవతియగు భార్య గలదు. ఆదంపతులకు యామినీపూర్ణతిలక యనువినయముగల కూతురుండెను. (రాజు మదనాభిరాముఁడని చెప్పటచేత శృంగారరసాభిజ్ఞుఁడనియు అతనిదేవి మందారమాల యనుటచే నతని కనురూపముగ నుపభోగార్హుడై యుండె ననియు వీరు శృంగారరసకోవిదులు గావున తమపుత్రిక సౌందర్యాదులఁ జూచి యామినీపూర్ణతిలక యని పేరిడి రనియుఁ జెలియ నగును.

ఆసీత్ సా నవయావనా మధురవాక్సౌభాగ్యభాగ్యోదయా
 కర్ణాస్తాయతలోచనాఽతిచతురా ప్రాగల్భ్యగర్వాన్వితా,
 రమ్యా బాలమరాళమన్దగలి ర్నతేభకుమ్భస్తనీ
 బిమ్బోష్ఠీ పరిపూర్ణచంద్రవదనా భృజ్గాలినీలాలకా. 4

టీ. సా = ఆయామినీపూర్ణలిలక, నవయావనా = క్రొత్త యావనము
 గలదై, (అనగా స్త్రీలయావనము పండ్రెండవసంవత్సరము మొదలు ఏబది
 యైదు సంవత్సరములు దశకగలదని చెప్పి దాని నాలుగువిధములుగా విభా
 గించి వాని లక్షణములకు నవిస్తరముగ నిరూపించి అందు ప్రథమ ద్వితీయ
 యావనములే నాటకాద్యుత్తమ కావ్యములందు వర్ణనీయము లనియు తృతీ
 య చతుర్థ యావనములు ప్రమాసనాది సంచపాత్రోచిత సందర్భములకుఁ
 దగినవనియు నాలంకారికలు విధించియున్నారు గావున నిక్కడ శృంగార
 రసపరిపాహర్థము ప్రథమయావనమే చెప్పబడినది. ప్రథమ యావనము పం
 ద్రెండవసంవత్సరము మొదలు పదునాఱవ సంవత్సరమువఱకు అని తెలియ
 వలెను. మధురవాక్ = (చిలుకలు కోయిలలు మొదలగువాని పలుకులవలె)
 తీయని (వినసొందైన) పలుకులు గలదియు, సౌభాగ్య భాగ్యోదయా - సౌ
 భాగ్య = శుభలక్షణములయొక్క, భాగ్య = సంపదయొక్క, ఉదయా = ఆ
 విర్భావముగలది, (అనగా నామెకు శుభగుణములే కలుగు చుండుననియర్థ
 ము.) ఆమెకు పయస్సవకుఁ దగినట్లు సకలవిధములైన కామము లనుభవించు
 టను సూచించునట్టి సౌందర్య లావణ్య రసితత్వాదు లుదయించు చుండు నని
 భావము.) కర్ణాస్తాయతలోచనా = చెవులు తుదలమట్టుకు నిడుదలై న తామర
 రేకులవంటి కన్నులు గలదియు, అతిచతురా = మిక్కిలి నేర్పరియైనదియు,
 ప్రాగల్భ్య గర్వాన్వితా = డిట్టరితనము చేతనైన గర్వముతోఁ గూడినది
 యు, (అనగా తాను సంగీత సాహిత్యములయందలి రహస్యార్థములను
 నహృదయుల కల్పాసము గలుగునట్లు నిపుణతరముగ ప్రలిపాదించుటలో
 కొంచెమైనను జంతులేనిదై యావిషయమున నాతోసమానులు లేరనే యభి
 మానము మెండుగాఁ గలదనియర్థము) రమ్యా = మణియ మైనదియు, (అనగా

నామెను జూచువారికి చంద్రమండలమును శారదాంబుజమును జూచు నట్లు నవనవోల్లసితమైన యానందము గలుగు చుండుగాన నుభయోగార్హు యనియర్థము.) బామరాళ మధరగతిః = కొదమయంచల నడకవంటి నడక గలది. (ఆనఁగా ఈవస్త్రందముగను సవితాసముగను స్వభావముచేతనే నడచును. “ప్రజలి మృదు సలీలం రాజహంసీవకన్వీ” అని యున్నది. గనుక నీ కన్యక సర్వోత్తమమైన పద్మినీజాలిది యనిభావము.) మల్లేభీ కుంభస్తనీమరించి న యేనుఁగు కుంభస్థలమువంటి కుచములు గలది, (ప్రథమయావగమాదుఁగుచము లున్నీ లికములై మొగ్గలవలె నుండినను ఇక్కడ నిటు చెప్పట వాసిస్తావముచేత నిట్లు స్ఫురించుచున్నవని భావము.) బింబోష్ఠీ = (ఆరుణ్య స్నిగ్ధత్వమృదుత్వములచేత) దొండపండునుబోలిన మోవిగలదియు, పరిపూర్ణ చంద్రవదనా = నిండుచందరులివంటి మోముగలదియు, (ఆమె మోమును జూచిన పూర్ణచంద్రునిఁ జూచిన ట్లాష్టదము గలుగునని యర్థము.) భృంగాశీ సీతాలకా = తుమ్మెదలబారువలె నల్లనైన కురులుగలదియు. ఆసీత్ = ఆయెను.

తా. ఆ యామినీపూర్ణలిలక యావసారంభవయస్సు గలదై యెన్న వృషభు శైశవమునందు కలికెడు అవ్యక్తమధురములైన కలుకులకన్న వ్యక్త మాధుర్యముగల కలుకులు మిక్కిలిశ్రవ్యములై యుండెను. శైశవమునందలి బాల్యచపలక్యముకన్న ఈభలక్షణములు శ్రోతశ్రోతగ నుదయించుచుండెను. చిన్నతనమునందలి విస్తృత వీక్షణములకన్న బెరుకుఁజూపులచేత కన్నులు మరింతనిడుపారిన ట్లుండెను. పసితనమునందలి మాధ్యమమును వదలి ధీరురాలై యుండెను. చిన్నతనమునందలి లాలసీయక్యమునకన్న నివృషభు రమించుట కర్హురాలై చెఱవొందుచుండెను. బాల్యమునందలి యనవస్థితగమ నమానకన్న నలీలమైన గమన మనినుందరముగ నున్నది. నిగ్ధగలచను మొగ్గలఁ బయ్యెదకొంగున వారింఁచినుచు లజ్జాభావమున కొకసొంపు సంపాదించుటంజేసి బాల్యమునకన్న నత్యంతతైలక్షణ్యము గలిగియున్నది. బాల్యమునకన్న నివృషభధరమునం దారుణ్య మతిశయించి కడునునోహరముగ నున్నది. బాల్యమునందు మోము ముంగురులచే నాచ్ఛాదిత మగుచు తుమ్మెద

లచే సాంపుసంపాదించు నరవిందముంబోలె వెలయుచుండెను. నివృత్త జంత కన్నను కాంతియు క్రమై పూర్ణచంద్రుని బోలియున్నది. కరుణ మిగుల నిగ నిగలాడుచున్నది యని భావనా.

దృష్ట్వా తాం మదనాభిరామనృపతిః పుత్రీం పవిత్రస్వరాం
సంగీతాఘ్నినిధేః సుధాకరకలాం సాహిత్యహీనాం తదా,
కావ్యాలంకృతినాటకాదినిపుణా కార్యా మయేతి ధ్రువం
నిశ్చిత్యాఽశు పరం ప్రధానసచివం పప్రచ్ఛ కార్యక్రమమ్.

టీ. మదనాభిరామనృపతిః = మదనాభిరామః డనునట్టి యారాజు,
పవిత్రస్వరాం = స్వచ్ఛమైన కంఠస్వరముగలదియు, సంగీతాఘ్నినిధేః =
సంగీత శాస్త్ర మనే నముద్రమునను, సుధాకరకలాం = చంద్రకళ యొడియు,
(అనగా పాలనముద్రములతో తత్సారముగ చంద్రుడు దయించినట్లు సంగీత
శాస్త్రరహస్యము లన్నియు నీయూమినీపూర్ణలిలకగా వచ్చి యున్నవో యను
నట్లున్నది యనియర్థము; సంగీతసర్వస్వము దలిసిన దని భావము.) పుత్రీం =
(తన) కొమఱకు, తదా = అప్పుడు (ఆయాసవారంభమందు), సాహిత్య
హీనాం = సాహిత్యముచేత కొరతపడినదానినిగా, దృష్ట్వా = చూచి, (తక్కిన
అన్నిగుఱములందుటను సాహిత్యముమాత్రము లేకుండుటను తలచి అని
యర్థము.) మయా = నాచేత (నాకూతురు), కావ్యాలంకృతి నాటకాది
నిపుణా = కావ్యములయందును అలంకారశాస్త్రములందును నాటకము మొద
లగు నాట్యవ్రతధములయందును నేర్పుగలదిగా, కార్యా = చేయఁదగినది.
(అనగా కావ్యములు మొదలగువానిని చక్కగా చదివి వానియందు
మిక్కిలి తెలివగలది యగునట్లుగా చేయవలెను) ఇతి = అని (తలచి), ధ్రువం =
గట్టిగా, నిశ్చిత్యం = నిశ్చయించి, ఆశు = (ఇట్లుతలచిన) వెంటనే, ప్రధానసచి
వం = ముఖ్యమంత్రిని, పరం = ఇతఁడొకచేయవలసిన, కార్యక్రమం = కార్య
వద్దలిసి, పప్రచ్ఛ = అడిగెను.

తా. యామినీపూర్ణతలక బాల్యమునందే సంగీతము నభ్యసించి దాని
యందు నుంచినేర్పుచేరి మధురమైనకంఠస్వరముగలదై యావనము వచ్చు
నప్పుటికి సాహిత్యములకంటెపడగా సాహిత్యముతప్ప తక్కిన గుణములన్నియు
నకు గ్రముగ నుండుటను జూచి ఇంక సాహిత్య మభ్యసించు జేయవలయు నని
రాజు మంత్రితో నాలోచించెను.

యామినీపూర్ణతలకా సంగీతనిపుణా శృతా,
సాహిత్యవిజ్ఞా త్వభ్యస్యా యువత్యా ప్రాశయా తయా.

టీ. (మంత్రి!) యామినీపూర్ణతలకా = (మం.) యామినీపూర్ణతలకా
సంగీతనిపుణా = సంగీతమునందు నేర్పుగలదిగా, శృతా = నేరబడినది. సాహిత్య
విద్యా తు = సాహిత్యవిద్య యన్ననో, (ఇప్పుడు) యువత్యా = యౌవనము
వచ్చినదై. ప్రాశయా = దిట్టగానుడిన, తయా = ఆమెచేత, అభ్యస్యా
నేర్పబడినది.

తా. నడిచినద్యు అర్థచరిత్రానముతో నక్కఱ లేనిది గనుకను కంఠ
స్వరము అప్పుడే కుసురవలె గనుకను, బాల్యమునందే సంగీతవిద్య నభ్యసించు
జేసితిమి. సాహిత్యము విద్ధిబలముచే గ్రహింపబడినది ననుక ఇప్పు డభ్య
సించజేయుటకు దగినవయసుని తాత్పర్యము.

ముఖ ముఖలన మనయుగం వక్షః సర్వం వయోధరద్వంద్వమ్;
మధ్య మశేషం గగనం తస్యాః శిక్షావిధౌ సమర్థః కః. 7

టీ. (ఆమెకు) ముఖమఖలా = ముఖముంతయు, మనయుగం =
కనుకయిగా, (అయియున్నది. అనగా కన్నులు గొప్పవియని యర్థము)
వక్షఃసర్వం = అొమ్ముంతయు, వయోధరద్వంద్వం = చతుగవ, (అయియున్నది,
అనగా చన్నులు పెద్దవి యని యర్థము.) మధ్య - అశేషం = నడుము
అంతయు, గగనం = ఆకాశము, (నడుము మిక్కిలి సన్ననిది యని యర్థము.)
(ఇట్టి సాహిత్యముగలిగిన) తస్యాః = ఆమెకు, శిక్షావిధౌ = విద్య నేర్పుట
యందు, కః సమర్థః = ఎవడు సమర్థుడు ?

తా. పూర్వజ్ఞోకమునందు మూర్తితో నాశించినినాడని చెప్పబడెను. ఏమియాశించినినాడనియిక్కడ చెప్పచున్నాడు. — నాకుమారి మిగుల చక్కనిది. ఆమెకు సాహిత్యము నేర్పుటకు వచ్చినవా డెంతవాడైనను కామమోహితుడైన దానిచే ననర్థము సంభవించునేమో యని సందియము వాడముచున్న దని భావము. (ఈజ్ఞోక మిచ్చట సందర్భానుసారముగా నుండలేదు: ఏలయనగా సాహిత్యము నేర్పవలె నను నుద్దేశముతో మూర్తిని ప్రశ్నింపగా మూర్తి యిక్కడ మరపట్టణములో ననేపలు విద్వాంసు లున్నారు. వారిలో నిపుణతరముగ సాహిత్యవిద్యను నేర్పవారెవ్వరో పరీక్షింప వలసిన దని చెప్పెను. అపై నట్లే సాహిత్యవిద్యను బరీక్షించి బిల్వాణుని గ్రహించినట్లున్నది గాని ఈమె సౌందర్యమును జూచి కామవరసకుడు కానివానిని పరీక్షింపవలె నని పరీక్షింపలేదు. అట్టిపరీక్షచేసి యుండి నట్లయినచే యాజ్ఞోకార్థము సంగత మగుచున్నది. బిల్వాణుని పరిగ్రహించునపు డీయాశంకకజేసి కపటోపాయము పన్నినారుగదా యని నట్లేనీజ్ఞోక మాసందర్భములోనే యుండదగును.)

దేవాత్ర నగరే సన్ని బహవః పణ్డితా ద్విజాః,

తా నాకార్యాధునా సర్వాణాం పరీక్షా క్రియతాం పరమ్. ౪

టీ. మూర్తి చెప్పచున్నాడు. — దేవరాజా! అత్రనగరే = ఈపట్టణముందు, పండితాః = పండితులైన, ద్విజాః = బ్రాహ్మణులు, బహవః = పలువురు, సంలి = ఉన్నారు. అధునా = ఇప్పుడు, తానసర్వాణాం = వారినందఱును, ఆకార్య = పరిశీలించి, పరం = ప్రధానముగా, పరీక్షా = (వారిలో నెవ్వరు సాహిత్యము నిపుణముగ చెప్పగలవారో అట్టి) పరీక్ష, క్రియతాం = చేయఁబడవలసినది.

తా. రాజా! ఈపట్టణములో విద్వాంసులగు వారనేపలు బ్రాహ్మణులు గలరు గాని వారిలో నెవ్వరు సాహిత్యము బాగుగా చెప్పగలరో వారిని పరీక్షించుట అవశ్యకము.

తథైవ భూయా దితి సర్వశాస్త్ర
విశారదాం శ్చారుచరిత్రయుక్తాః,
ఆకార్య సర్వాః విబుధాః సరేశః
పప్రచ్ఛ తాంస్తత్తదధీతవిద్యాః.

9

టీ. (ఇటు ముత్రిచెప్పఁగా.) సరేశః=రాజు, తథైవ భూయాదితి = అట్లేయగుగాకయని (అనఁగా బాగుగా చెప్పఁగలవానిని బరిష్ఠింపఁజేసినదే యని), సర్వశాస్త్రవిశారదాః=అన్ని శాస్త్రములను బాగుగ నెఱిగినవారు, శ్చారుచరిత్రయుక్తాః = ముచినడవడికతోఁ గూడినవారును నగు, సర్వాః విబుధాః = విద్వాంసుల నందఱిని, ఆకార్య = పిలిపించి, పాఠాః = వారిని, తత్తదధీతవిద్యాః=వారువారు చదివినవిద్యలను, పప్రచ్ఛ=అడిగెను.

తా. ఆరాజు ముత్రిచెప్పినమాటను నమ్మించి ఆయార నుండు విద్వాంసులఁ బిలిపించి వారువారు చదివినవిద్య లెవ్వియెవ్వియో అడిగెను.

తర్కే వ్యాకరణే పురాణనిచయే వేదాంతశాస్త్రేఽఖిలే
వేదే తత్పదపాఠ తత్కృమ జటారోహవరోహేషు చ,
కల్పే కర్తవీ భవ్యబోధఃసంవాదప్రాధియోగేషు వా
నిష్ఠాతా వయ విత్కుదారమతయస్తం ప్రోచు రుర్వీసురాః.

టీ. ఉదారమతయః=గొప్పబుద్ధిగలవారైన (అనఁగా నిపుణతరముగా నాయాశాస్త్రములందు ప్రసంగము చేయుటకు నచుర్ధమమున బుద్ధిగలవారు) ఉర్వీసురాః=బ్రాహ్మణులు, తం = ఆరాజును గూర్చి, (రాజా!) వయం = మేము, తర్కే = తర్కశాస్త్రమునందు, నిష్ఠాతాఇతి = నిపుణులము అని, ప్రోచుః=(కొందఱు) చెప్పిరి. వయం, వ్యాకరణే = వ్యాకరణశాస్త్రమునందు, నిష్ఠాతా ఇతి ప్రోచుః. వయం, పురాణనిచయే = పురాణము "సౌత్రసంధు, నిష్ఠాతా ఇతి ప్రోచుః. వయం, ఆఖిలే=వేదాంతశాస్త్రే = సమస్తతనవేదాంత శాస్త్రమునందు, నిష్ఠాతా ఇతి ప్రోచుః. వయం, వేదే=వేదమునందు, తత్పదపాఠ

తత్కృమజటారోహోపరోహేషుచ. — తత్పదపాత = ఆవేదమునకు పదమును జేర్చుటయందును, (అనగావేదమునకు పదవిభాగము చెప్పనవ్వకు న్వరము వేయువిధముగా నుండుచు గనుక అట్టిపదము పాతముచెప్పుట యొక విద్య యని యర్థము.) తత్కృమ = ఆవేదమునకు కృమము చెప్పుటయందును, (వేదకపదము ముందుపదముతోను ముందుపదము వెనుకటిపదముతోను హర్షిచెప్పుట, అదియొక బుద్ధివైశద్యకారణము.) జటా = వేదమునకు జట చెప్పుటయందును, (జట యనగా వేదపదములను జడయల్లిఁట్టుగా ముందు వెనుకపదములను దూర్చిదూర్చి చెప్పుట.) ఆరోహోపరోహేషుచ = పద ముంబక్రమముగాగాని విన్నపమును విడిచివిడిచిగాని వైకివైకిగాని క్రింది క్రిందికిగాని తప్పకుండ చెప్పుటయందును, నిష్ఠాతా ఇతి ప్రాచుః. వయం కల్పే = కల్పకాస్త్రములయందును, (కల్పకాస్త్రమునగా వేదమునందు చెప్పుట బడినకర్తలు చేయువలసిన పద్ధతిని తెల్పునట్టికాస్త్రము.) నిష్ఠాతా ఇతి ప్రాచుః. వయం, కర్తృణి = ఆకాస్త్రములయందు చెప్పినట్లుచేయుటయందును చేయు చుటయందును, నిష్ఠాతా ఇతి ప్రాచుః, వయం, భవ్యబోధ బహువాదప్రాధి యోగేషుచా - భవ్యబోధ = మంచి తెలివిగల, బహువాద = అనేకములయిన వాదములయందలి, ప్రాధి = దిట్టతనమునందును, యోగేషు చా = యుక్తుల యందును, నిష్ఠాతా ఇతి ప్రాచుః.

తా. మిక్కిలి బుద్ధియుండు లయి పండితు లయిన ఆ బ్రాహ్మణులు రాజుతో, రాజు మేలు తర్కమునందు పాండిత్యములవాఁమని కొందఱు, వ్యాకరణము తెలిసినవాఁమని కొందఱు, పురాణముల నెఱుంగుదు మని కొందఱు, వేదాంతకాస్త్రమునందు ప్రవీణులమని కొందఱు, వేదము దానికి పద క్రమము జటా ఆరోహోపరోహణముచెప్పుటయందు సమర్థులమని కొందఱు, కల్పకాస్త్రమునందు నిష్ఠాతులమని కొందఱు, క్రాంతమునందు నిపుణులమని కొందఱు, సభలలో దిట్టతనముతో యుక్తుల చెప్పగలమని కొందఱు ఇట్లు వారివారి యోగ్యతలను తెలియఁజేప్పిరి.

బుధా యూషం సర్వే నను మమ సుతాం కావ్యనిపుణాం
రసాలంకారజ్ఞాం కురుత నితరాం ప్రీతమనసః,
రసజ్ఞా నైవ స్తో వయ ముత రసజ్ఞా స్తు కవయః,
కవిత్వం కిం నాస్తి? ప్రవిశతి కథం? ఛాన్దసకులే. 11

టీ. రాజు చెప్పుచున్నాడు.—ననుబుధాః = ఓవిద్వాంసులారా!
యూషంసర్వే = మీరు అందఱు, నితరాః=మిక్కిలి, ప్రీతమనసః=సంతో
షించిన మనస్సుగలవారై, మమ సుతాం=నాకుమార్తెను, కావ్యనిపుణాం =
కావ్యములయందు నిపుణురాలినిగను, రసాలంకారజ్ఞాం = రసములను అలం
కారములను తెలిసినదానినిగను, కురుత = చేయుడు. (ఇక్కడ మీరం
దఱు అనుట యావచ్చినయందఱిలో నెవ్వరైనను సరే యనియర్థము.) ఇట్లు
రాజుచెప్పఁగా విద్వాంసు లనుచున్నారు.—రాజా!, వయం=మేము, రస
జ్ఞాః=రసమును తెలిసినవారము, నైవ=కానేకము. ఉత=మఱియును, రసజ్ఞాః=
రసమును తెలిసినవారు, కవయః = కవులు. (అనఁగారసము కవులకే దెలియును
గాని మాకుదెలియదు) అని విద్వాంసులు చెప్పఁగా రాజు అడుగుచున్నాఁ
డు.—విద్వాంసులారా! (మీకు) కవిత్వం = కావ్యమును రచియించుసామ
ర్థ్యము, నాస్తి కిం=లేదా? అనిరాజు అడుగఁగా విద్వాంసులు చెప్పుచున్నా
రు.—రాజా!, ఛాందసకులే = వైదికులనమాహుమాడు, కథం ప్రవిశతి =
(కవిత్వము) ఎటుప్రవేశించును?

తా. అయ్యా మీ రందఱును నాకొమార్తెకు రసాలంకారములతో
కావ్యవిద్య నుపదేశించుటకు సమర్థుకా యని రా జుగఁగా విద్వాంసులు
రాజా మేము వైదికులము మాకు రసాలంకారములకమైన కావ్యము నేర్పు
టకు సామర్థ్యములేదు అనివిద్వాంసు లనిరి. దానికి రాజు అయ్యామీకు కవ
నములేదా యని యడుగఁగా విద్వాంసులు, కవిత్వము వైదికులకు సంభ
వింపదు అనిరి.

నైవ క్షాత్యంజ్ఞ మేలి పితరం న భ్రాతరం తార్కికం
 దూరాత్ సంచితైవగచ్ఛతియథా చణ్డాలతశ్చాన్దసాత్,
 మీమాంసానిపుణం నపుంసక ఇతి జ్ఞాత్వా నిరస్యాదరా
 త్కావ్యాలంకరణజ్ఞ మేవ కవితాఃస్యా వృణీతేస్వయమ్. 12

టీ. కవితాకన్యా = కవిత్వమునియెనుకన్యక, పితరం = తండ్రియైన, వ్యాకరణజ్ఞం = వ్యాకరణశాస్త్రముమాత్రము దెలిసినవానిని, నైవైతి = పొందనే పొందదు. (అనగా 'వ్యాకరణమూలత్వాత్సర్వవిద్యావాం = అన్ని విద్యలకు ను వ్యాకరణశాస్త్రము మూలము' అని చెప్పబడియున్నదిగనుక కవిత్వమునకును అట్లే నలంపవలెను.) భ్రాతరం = తోడుట్టువగు, తార్కికం = తర్కముఁ జదివినవానిని, నైవైతి. ఛాందసాత్ = నైదికునినుండి, చండాలుతయథా = చండాలునినుండివలెను, సంచితైవ = ముడుచుకొనికడయే, దూరాత్ = దూరమునుండి, గచ్ఛతి = పోవుచున్నది. మీమాంసానిపుణం = మీమాంసాశాస్త్రమునందు నేర్పగఁజూపిన, నపుంసక ఇతి = నపుంసకుఁడు అని, నిరస్య = వదలివేసి. గచ్ఛతి = పోవుచున్నది. కావ్యాలంకరణజ్ఞ మేవ = కావ్యసౌందర్యమును దెలిసినవానినే, ఆదరాత్ = ఆదరణతో, స్వయం = కనంతట, వృణీతే = పరించుచున్నది.

తా. విద్వాంసులు మతీయు చెప్పచున్నారు. — కవిత్వమునకు కారణము లయిన విద్యలతో వ్యాకరణము మొదటిది గనుక వ్యాకరణముఁ జదివినవానికి కవిత్వము కొంతవట్టుకు అబ్బును. తర్కశాస్త్రము అర్థములనిర్ణయించునదిగాన కవిత్వమునకు సహకారికావచ్చును. వేదము కవిత్వమున సంబంధింపదు. మీమాంస యుపయోగింపదు. అన్నివిద్యలతోను కావ్యాలంకారజ్ఞానము కవిత్వమునకు మిక్కిలియుపయోగకారి యగును. (ఇక్కడ వైదికమీమాంసకులను అనుచితముగ దూషించియున్నది. ఇది మిక్కిలిదోషము. వైదికమీమాంసకులె విద్వాంసులందరిలోను పూజ్యులు. వేదమీమాంసామాత్రాధ్యేతలకు కవిత్వము అంటదని చెప్పవలసియున్నను భాగ్యంతర

ముగ వచించుటయే న్యాయము. ఈచోద మలంకారశాస్త్రములయందు దుదాహరించియున్నారు. కావున నీ గ్రంథ మసత్కావ్యమనుటకు సందియములేదు. సాహిత్యమునఁగా సర్వవిద్యులసహితత్వమే. కావుననే, 'అతఃకవిసా సర్వజ్ఞేన భవితవ్యం = కవి అన్నింటిసెఱింగినవాఁడు కావలె నని చెప్పబడినది. అట్టి వాఁడు కాఁడేని 'విద్యత్కవః కవయః కేవలకవయస్తు కేవలంకవయః' అని పరిహాసపాత్రుఁ డగును. మఱియు భవభూతిభట్టబాణాదులు తమజేదనిష్ఠా తత్వమును తమపదవాక్య ప్రమాణజ్ఞత్వమును తాము రచించిన ప్రబంధాదులయందు ప్రకటించుకొనియున్నారు. వేదతరంగోపాంగములు కావ్యవిద్య కనుబయి క్రములయినయెడ వారాత్రస్తాపము సేయుట వ్యర్థముకదా! ఇంకను నిట్టిదోషము లుదాహరించుట గ్రంథవిస్తర మగునని యెంచి విరమించుచున్నాఁడను.)

రసాలంకారనిపుణో నవ్యకావ్యవిచక్షణః,

ఛన్దోనాటకతత్త్వజ్ఞః కోవా కవి? రుదీర్ఘతామ్.

13

టీ. రాజు అడుగుచున్నాఁడు. — రసాలంకారనిపుణః = రసములయందును ఆలంకారములయందును నిపుణుఁడును, నవ్యకావ్యవిచక్షణః = క్రొత్త కావ్యములయందు మంచి తెలివితగలవాఁడును (అనఁగా క్రొత్త కావ్యములయందు భావముల నిపుణముగ బోధించు సామర్థ్యతగలవాఁడును), ఛందోనాటక తత్త్వజ్ఞః = ఛందశాస్త్రములయొక్కయు నాటకములయొక్కయు మూఢార్థమును దెలిసినవాఁడును, కవిః = కవియగువాఁడును, (అనఁగా స్వంతముగాఁ గావ్యముల రచించుచువాఁడును అయినవాఁడు) కోవా = ఎవఁడు? రుదీర్ఘతామ్ = చెప్పబడుఁగాక.

తా. అయ్యో మీలో నెవ్వఁడైనను రసాలంకారముల బాగుగ సెఱింగి బోధించగలవాఁడును క్రొత్తకావ్యములకు (అనఁగా దామున్న పరిశీలించి కవి గాక నూతనముగఁ జూచిన కావ్యములందు భావములను నిపుణముగఁ దెల్పగలవాఁడును) ఛందస్సునాటకములు చక్కగా దెలిసినవాఁడును కావ్యము రచింపఁగలవాఁడు నగు పురుషుఁడు గలఁడా? అని యడిగెను.

బిల్వణో మల్వణ శ్చేతి ద్వా వేతౌ సరసౌ కవీ,
తయో స్త్రు బిల్వణో నామ కవిరాట్ కథ్యతే బుద్ధైః. 14

టీ. బిల్వణః = బిల్వజుఃడనియు, మల్వణశ్చేతి=మల్వజుః డనియు ద్వావేతౌ=పీ రిద్దఱును. సరసౌ = రసజ్ఞానముగల, కవీ = కవులు. తయోః = వారిద్దఱిలో, బిల్వణస్త్రు=బిల్వజుః డయితే, కవిరాట్=కవులలో శ్రేష్ఠుఁడుగా, బుద్ధైః=విద్వాంసులచేత, కథ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

తా. విద్వాంసులు చెప్పచున్నారు.—రాబా! బిల్వజుఁడు మల్వజుఁడు అని యిద్దఱు కవులు గలరు. వారు చక్కగా రసమును చెలిసిన వారు. అయిద్దఱిలోను బిల్వజుఁడు సర్వోత్తముఁడు.

వాసః శుభ్ర మృతు ర్వస స్తనమయః

శుభ్రం శర న్నల్లికా

ధానుష్కః కుసుమాయుధః పరిమళః

కాస్తూరికోఽస్త్రం ధనుః,

వాణీ తర్కరసోజ్జ్వలా ప్రియతమా

క్యామా వయో యావనం

మార్గః శుశర ఏవ పశ్చాదులయా

గీ. కవి బిల్వణః.

15

టీ. శుభ్రః = తెల్లనిదే, వాసః = వస్త్రము. (అనగా తెల్లని వస్త్రమే శ్రేష్ఠమని యర్థము. ఇట్లే అంతట నెఱుంగవలయును.) వసంత సమయ ఏవ ఋతుః = వసంతకాలమే ఋతువు. శరన్నల్లికాపుష్పం=శరన్న తువునందు పూచునట్టి పుష్పము. (శరన్నాలతీ యని పాఠాంతరము. అప్పుడు శరదృతువు అను పూచునట్టి జాబివువ్వులు అన్ని పూవులలో శ్రేష్ఠములు అని యర్థము. 'శ్రేష్ఠమే జాతీ'యనియున్నది గనుక 'శరన్నాలతీ'యను పాఠమే యుక్తమని గోచెడిది.) కుసుమాయుధః ధానుష్కః=మన్మథుఁడే

విజృంభణః, కస్తూరికః కరిమళః = కస్తూరికా సుబంధమైతదే కరిమళము
 ధనుః ఆస్త్రం = ధనుస్సే ఆస్త్రము, తర్కరసోజ్వలావాణీ = తర్కరసహజే
 ప్రకాశించునదెవాత్క, శ్యామాప్రియతమా = యౌవన మధ్యస్థయే ప్రియు
 రాలు. యౌవనం వయః = యౌవనమే వయస్సు, శాంకర విషమార్ద్రః = శివ
 సంబంధమైనదే మోక్షమార్ద్రము, పంచమలహాగీతిః = పంచమస్వరముయొక్క
 లయగలదే పాట, బిల్వణః శివః = బిల్వణుడే శివ.

తా. సస్త్రములలో శుభ్రవిస్త్రము, ఋతువులలో వసంతము, పుష్ప
 ములలో శరన్నాతి, ధానుష్కులలో కనుచూచు ధువన. కరిమళములలో
 కస్తూరీ వరిమళము, ఆస్త్రములలో ధనుస్సు, మాటలలో తర్కశాస్త్ర
 యుక్తులగుమాట ప్రియరాండ్రలో నడివయస్సుది, వయస్సులలో
 యౌవనము, మోక్షమార్ద్రములలో శంకరమార్ద్రము, పాటలలో పంచమలయ
 గలపాట యెట్లు శ్రేష్ఠములో; అట్లు కవిగ్వరులలో బిల్వణుడు శ్రేష్ఠుడు.

స దృష్టపూర్వో నాస్తాభిః కుత్రానేత్రైః పిష్ఠతి,

త విహాహ్వానాంతే త్యుక్తే సమావహాతః స బిల్వణః, 16

టీ. అః = అబిల్వణుడు, అస్తాభిః = కూచేత, సదృష్టపూర్వః = ఇంతకు
 ముందు ఎన్నడును చూడబడలేదు; కుత్రానేత్రే = ఎక్కడ ఉన్నాడు?
 (అని రాజు అడుగఁగా) అస్త్రేన = ఇక్కడనే (ఈపురమందే), పిష్ఠతి =
 ఉన్నాడు, (అని విద్వాంసులు చెప్పి) తం = అతనిని, ఇహ = ఇచటికి, ఆహ్వా
 నయత = పిలుపుడు, ఇహే = ఇట్లు. (రాజుచేత) ఉక్తే = చెప్పబడఁగా, సః బిల్వ
 ణః = ఆ బిల్వణుడు; సమావహాతః = (విద్వాంసులచే) పిలువబడెను.

తా. సుగమము.

ఆగత్య సకా బిల్వణనామధేయః

కవిః సుధర్మాఖ్యసఖాం ప్రవిశ్య

దదౌ సురేశస్య గురు ర్యథాశివం

పరాంతథా తస్య మహాకా మహిపతే. 17

టీ. మహాన్ = గొప్పపండితుడైన, సద్విల్వణ నామధేయః = బిల్వణుడను, మంచి పేరుగల, కవి = కవీశ్వరుడు, సుధర్మాఖ్యసభాం = సుధర్మ యనెను సభను, ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి, గురుః = బృహస్పతి, సురేశస్య = ఇంద్రునికి, యథా = విప్రకారము, ఆశిషం = ఆశీర్వాదమును, దదౌ = ఇచ్చెను, తథా = ఆ ప్రకారము, తస్యమహీపతేః = ఆరాజుకు, 'చరాం ఆశిషం = శ్రేష్ఠమైన యాశీర్వాదమును, దదౌ = ఇచ్చెను.

తా. ఆబిల్వణుడు వచ్చి ఇంద్రుని బృహస్పతి ఆశీర్వదించినట్లు తాను ఆరాజును ఆశీర్వదించెను.

విద్యద్రాజశిఖారుణే సుఖ మహా
 సౌఖ్యం ప్రసాదాత్తవ
 త్వత్ప్రఖ్యాతి రమీభి రేవ కథితా
 నాస్తాభి రాలోకితా,
 కుత్రత్యస్తమునీర్యతాం కవివరే
 యత్కాలమస్మిన్ పురే
 సన్ విద్యాభ్యసనేన మోదమభజం
 త్వామద్య సందృష్టవాన్.

18

టీ. విద్యద్రాజశిఖారుణే = గొప్పవిద్యాంసులూ శ్రేష్ఠుడా (బిల్వణుడా), సుఖం = (నీకు) సుఖమా? (అని రాజు అడిగెను) తప = నీయొక్క, ప్రసాదాత్ = అనుగ్రహమువలన, సుఖం = సుఖము (కలదు అని బిల్వణుడు చెప్పెను), త్వత్ప్రఖ్యాతిః = నీ ప్రసిద్ధి, అమీభిరేవ = మీచేతనే (విద్యాంసుల చేతనే), కథితా = చెప్పబడినది, అస్తాభిః = చూచేత, నాలోకితా = చూడబడలేదు (ఇంకనుముందు) తెలియుబడలేదు. కవివరః = కవిశ్రేష్ఠుడా! త్వం = నీవు, కుత్రత్యస్థః = ఎక్కడివాడవు? ఇయత్కాలం = ఇంతకాలము, అస్మిన్ పురే = ఈపట్టణముందు, సన్ = ఉన్నవాడనై, విద్యాభ్యసనేన = విద్యలనభ్యసించుటచేత, మోదం = సంతోషమును, అభజం = పొందితిని, త్వాం = నిన్ను,

అద్య=ఇప్పుడు, సుదృష్టవాక్ = లెస్సగా చూచినవాడను. (అనగా ఉత్సవాదులయందు నిన్ను జేరి జూచియుందువుగాని ఆ సంత్రములలో బాగుగా జూడలేదు. ఇప్పుడు బాగుగా జూచితివి.)

తా. పండితోత్తమా ! జేచుమా యని రా జడుగగా, రాజా నీదయ వలన జేచుముగా నున్నానని బిల్వణుఁ డనెను ; అతైన రాజు అయ్యా మీసంగతి వీరు చెప్పఁగా తెలిసినది. ఇంతకుముందు మిమ్ము నెఱుంగను. మీరె క్కడనుండువారు అని రాజు అడిగెను. అందుకు, రాజు నేను ఈపట్టణములలోనే యున్నాను. ఇన్నాళ్లును విద్యాభ్యాసము చేయుచుంటిని. విద్యార్థివిగా నుండు వాఁడనుగాన నాపేరు ఇంతవఱకు ప్రసిద్ధికి రాలేదు. అందువలన తమకు తెలిసియుండదు. ఇంతకుముందు తమరివి బాగుగాఁజూడలేదు. ఇప్పుడు బాగు గా దర్శనము అయినందున మిగుల సంతోషమైనది అని బిల్వణుఁడు చెప్పెను.

తదా నరేశః కవిపుజ్జవాయు

కేయూరహా రాదిసమస్తభూషాః,

దుకూలవస్త్రద్రవిణాని కామం

దత్వోచితం ప్రేషితవాక్ గృహాయ.

19

టీ. తదా = అప్పుడు, నరేశః = రాజు, కవిపుంగవాయు = కవిశ్వరుని పొలుకు, కేయూరహారాది సమస్త భూషాః = బాహుపురులు ముత్యాలహారములు, మొదలయిన సర్వాభరణములను, దుకూలవస్త్రద్రవిణాని = తేజ్వి పట్టువస్త్రములను ధరణులను, కామం=ఇష్టము వచ్చినట్లు, ఉచితం=యోగ్యముగా, దత్వా = ఇచ్చి, గృహాయ = ఇంటికి, ప్రేషితవాక్=పూసినవాఁడాయెను.

తా. (అతనిని తనకుమార్తెకు విద్యుచెప్పటకై పిలిపించియు అసంగతి అతనితో చెప్పక ఆభరణముల విచ్చి యింటికి వంపుట యేలననఁగా ప్రేక్షాక మందుఁ జెల్వనట్టి విధముగా సందేశముగలిగి యివిషయమై ఆలోచింప

వలయునని యెంచి ప్రస్తుతము అతనితో తనయుడైశ్యము చెప్పలేనని తోచుచున్నది.

ఆకారే మదనః సుకావ్యరచనా చాతుర్యయుక్త్యాం గురుః |
షడ్భాష్యామపి దృశ్యతే వ్యసనితా తం దృష్టవత్ప్యః స్త్రీయః,
స్వప్రాణేశ్వరసంగమం సుఖతరం త్యక్త్వా స జీవన్మృతహా
తస్మాన్నేక్రియతేఽధునా తనయయాభ్యాసః కలానాంకథమ్?

టీ. (మంత్రీ! ఈబిల్వణుడు) ఆకారే=చక్కఁడనఁడు, మదనః=మన్మథుఁడు (మిక్కిలి అందగాఁడు), సుకావ్యరచనా చాతుర్యయుక్త్యాం=సుకావ్య = మంచికావ్యములను, రచనా=కూర్పుటయందలి, చాతుర్య=నేర్పు యొక్క, యుక్త్యాం=కూడికయందు, గురుః = బృహస్పతి (అనగా బృహస్పతివలె మంచికావ్యముల బహుచతుర్భాగముగ రచియింపఁగలవాఁడు), షడ్భాష్యామపి=(ప్రాకృతము, కూరసేసి, మాగధి, వైకాచి, చూళికాపైకాచి, అశ్రుతము, ఉపసత్తిప్రాకృత) భాషలు అఱింటియందును, వ్యసనితా=ఎడతెగనిచింతనము (కలవాఁడు), తం = అతనిని, దృష్టవత్ప్యః=చూచినవారైన, స్త్రీయః = స్త్రీలు, సుఖతరం = మిక్కిలి సుఖమైన, స్వప్రాణేశ్వరసంగమం=తమప్రాణనాయకుల సంపర్కమును, త్యక్త్వా = విడిచి, సజీవంతి=ప్రాణముల ధరింపఁజాలరు, అహో = అవురా? ఆధునా = ఇప్పుడు, తస్య=అతనియొక్క, అంతే = సమీపమందు, తనయయా=నాకూతురిచేత, కలానాం=విద్యలయొక్క, ఆభ్యాసః = పరిచయము, కథంక్రియతే=ఎట్లు చేయఁబడును?

తా. అయ్యా మంత్రీ! బిల్వణుడు మిగుల చక్కనివాఁడు. శృంగారకావ్యముల రచించు చాతుర్యము గలవాఁడు. ప్రాకృతభాషలాఱున్నదెఱిగినవాఁడు గావున సామన్యముగ స్త్రీ లితనిజూచిరేసి వివాహము నోర్వఁజాలక ప్రాణముల విడుదలు. అవురా? ఇట్టివానియొద్ద నాకూతురు యువతి యెట్లు వైర్య మవలంబించి చదువఁగలదు అనిభావము.

భరణీకల్పవృక్షస్య తస్య లావణ్యమజ్జరీ,

ఆకర్షత్యా తాక్షీణామస్తగకరణవట్పదాక్.

21

టీ. భరణీ కల్పవృక్షస్య = భూలోకపు కల్పవృక్షమైన (భూలోకమునం దుదటికన్న శ్రేష్ఠుడగు), తస్య = అతనియొక్క, లావణ్యమంజరీ = చక్కదన మనియెడు పూగులీ, తాక్షీణాం = (వాలుగన్నులుగల) స్త్రీలయొక్క, అంకశకరణవట్పదాక్ = చునస్సు లనెడు తుమ్మెదలను, ఆకర్షతి = పొందుచున్నది.

తా. ఇకఁడు లోకములో మిగుల సంపదాఁడు; ఇకని జూచిన స్త్రీల చునస్సు లిఁబడెఁ బోవక మానవు.

ఏవం వదతి రాజేంద్రే ప్రథానో నృపమబ్రవీత్,

తథాపి శాస్త్రాభ్యాసోఽస్యా విధేయో నను భూపతే.

22

టీ. రాజేంద్రే = రాజశ్రేష్ఠుఁడు, ఏవం వదతి = ఇట్లు చెప్పుచుండఁగా, ప్రథానః = మంత్రి, నృపః = రాజునుగూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను. భూపతే = రాజా! తథాపి = అట్లేనను (అకఁడు స్త్రీలకు శామమును బుట్టించు వాఁడై

నను), ఆస్యా = ఈమెకు, శాస్త్రాభ్యాసః = శాస్త్రములఁ జదివించుట, విధేయనను = చేయఁ దగినవని గదా!

తా. ఇట్లు రాజుచెప్పఁగా మంత్రియతచున్నాఁడు. — రాజా అతని వలన విద్యాభ్యాసము సరిపడసియెడ మరియొకరివలన నైనను చేయింప వలసినదే గదా? యేమియోచించెదరు? అనెను.

ఏవం వినా న కోఽప్యస్తి మద్దేవే సరసః కవిః,

కిం కుర్తః కపటోపాయః కథ్యతాం నీతికోవిద.

23

టీ. మద్దేవే = నాదేశమునందు, ఏవం వినా = ఇకఁడు దప్పు, కోపి = ఎవ్వఁడును, సరసః = రసికుఁడైన, కవిః = కవి, నాస్తి = లేఁడు. కింకుర్తః = ఏమి చేసఁ దము? నీతికోవిద = నీతిని జక్కఁగాఁ జెలిసిన మాత్రీ, కపటోపాయః = కపటమైన యుపాయము, కథ్యతాం = చెప్పఁబడుఁ గాక.

తా. రాజు అడుగుచున్నాడు.—మంత్రి! ఇకఁడు దప్పు మఱి యొకఁడు రసికుడైన కవి మనదేశముగా లేడు గదా? ఇంక నెట్లుచేయు దము? (అనియడిగి) కపటమైన యుపాయమును వన్నదము చెప్పము అసెను.

తయో ర్వృతద్వద్వ మి హాస్తి నాథ
ముఖావలోకం కురుతే కుమారి,

స బిల్వణః కృష్ణశరీరదర్శనం

న జాతు కుర్యాదితి చ శ్రుతం విభో.

24

టీ. మంత్రి చెప్పుచున్నాడు.—విభో=రాజా! తయోః = వారిద్దఱి కిని (మన కుమారికిని, ఆ బిల్వణునకును), వ్రతద్వంద్వం = రెండు వరములు, ఇహ=ఇక్కడ, అస్తి = కలదు. (ఇహ అనఁగా మనము విద్యాభ్యాసము చేయుచునట్టి సందర్భములో ననుకూలించుకట్టిని అని భావము) కుమారి=మన కుమారి, అంధముఖావలోకం=గ్రుడ్డివాని మొగముజూచుటను, నకురుతే = చేయదు. స బిల్వణః=ఆబిల్వణుఁడు, కృష్ణశరీరదర్శనం = కృష్ణరోగము గల ప్రాణినిఁ జూచుటను, నకుర్యాత్ = చేయఁడు, ఇతిచ=అనియు, శ్రుతం= విసంబడినది.

తా. రాజా! ఉపాయము కపటముగా వన్నవచ్చును. ఎట్లనఁగా మనకుమారి గ్రుడ్డివానిఁ జూడను. అకఁడు కృష్ణరోగిని జూడఁడట. ఇట్లు విన్నవాడను. (ఈరెండు సందర్భములఁ బట్టి మన ముపాయమును బన్న వచ్చును.)

పుత్రీ' కృష్ణగ దేతి బిల్వణకవేరాచక్షు తస్యాః కవిం
జాత్యన్తం ప్రతిపాదయస్వ నితరాం శ్రుత్వా వచ స్తత్ తవ,
సర్వం విశ్వసతో స్తయో ర్వద పున ర్మధ్యహి దృగ్రోధకం
బద్ధ్యా కాన్దాపటం దధామి పరతోఽభ్యాసో భవత్స్వి త్యపి. 25

టీ. (రాజా) పుత్రీ = (నీ) కొమార్తె, కృష్ణగదేతి = కృష్ణ రోగము గలదియని, బిల్వణకవేః = బిల్వణ కవికి, ఆచక్షు = చెప్పము.

తపాః = ఆపమానికి, కమి = బిల్వణకవిని, జాత్యంధం = పుట్టు
 గుడ్డివానినిగా, నితరాం = బాగుగా, (నమ్మకము గలుగునట్లుగా - ఈపదము
 పూర్వవాక్యమునందును అన్వయింపవగు) ప్రతిపాదయన్వ = తెలియఁజేయు
 ము, తపఃనీయోక్త, తద్వచః = ఆమాటలు; శ్రుత్వా=విని, సర్వం=నీవు
 చెప్పినవృత్తాంతమునంతయూ, విశ్వసతోః = నమ్ముచున్న, తయోః = వారిద్దఱి
 టికి, పుంః=లింగి, (చెప్పుము) మధ్యే=(మియిద్దఱి) నడుమ, దృగ్గోఢకం =
 కన్నులనడ్డగించునట్టి, కాండపటం=తెరపట్టు, బద్ధా=కట్టి, దధామిహి =
 ఉంచుచున్నానుగదా? (ఇటుచేసినయెడ మీకు దోషములేదుగాన) వరతః=
 ఇంకమీఁద, విద్యాభ్యాసః=విద్యాభ్యాసము, భవన్విశ్వసి=అగునుగాక యనియు,
 వద = చెప్పుము.

తా. మంత్రియుపాయమును జెప్పుచున్నాడు.--రాజా! నీకుమార్తె
 కన్యారోగముగలదని బిల్వణునకుఁ జెప్పుము. అతఁడు జాత్యంధుడని నీకుమారి
 కిఁ జెప్పుము. అప్పుడు నీవు చెప్పినమాటలు వారునమ్ముదురు. ఆపైన వారిద్దఱి
 నడుమ తెరపట్టెగట్టెదననియు అందువలన దోషము లేదుగనుక విద్యా
 భ్యాసము జరిగింపుడనియు వారికిఁ జెప్పుము. (ఇట్లుచేసినయెడల నొందోరులకు
 దర్శనముసంభవింపదు. మనము సందేహించినదోషము కలుగుటకు వలనబడ
 తుండుననిభావము.)

యదుక్తం భవతా మన్త్రిం స్తథైవ క్రియతేఽధునా,
 ఇత్యుక్త్వాకారయామాస కుమారీం శోమలాం నృపః. 26

టీ. రాజు చెప్పుచున్నాడు.--మంత్రి=మంత్రి! భవతా=నీచేత,
 యదుక్తం=నిదిచెప్పఁబడెనో, (అది) అధునా=ఇప్పుడు, తథైవ=అట్లే, క్రియ
 తే=చేయఁబడుచున్నది. ఇత్యుక్త్వా=ఇట్లు మంత్రితోఁజెప్పి, నృపః=రాజు,
 శోమలా=కుమారిగాలియు సూక్ష్మబుద్ధియు నగు, కుమారీం = తనకొమార్తె
 లైను, ఆకారయామాస=(తనయొద్దకు) పిలిపించెను.

తా. సుగమము.

ఆగత్య సా మన్తథ మన్తదేవతా
సమానయాపా పితు రన్తికే స్థితా,
తాం వీక్ష్య శాస్త్రశ్రవణం విధీయతాం
త్యయా కుమారీ త్యవదన్న రాధిపః.

27

టీ. మన్తఃకమన్తదేవతాసమానయాపా = మన్తభునియొక్క మన్తదేవతతో (అర్చనా మన్తఃకుఁ డుపాసించునట్టి దేవత అసంపాదద్యవతియైనది యుపయధము.) సమానమైన సాంపర్యముగల, సా=ఆయామిసీపూర్ణతిలక, ఆగత్య=వచ్చి, పితుః=తండ్రియొక్క, అంతికే=సమీపమందు, స్థితా = నిలిచి యుండినది, నరాధిపః=రాజు, తాం=తమమారిపి, వీక్ష్య=చూచి, కుమారీ = కుమారి, త్యయా = నీచేక, శాస్త్రశ్రవణం = శాస్త్రములవినుట, విధీయతాం=చేయఁబడుంగాక (నీవు శాస్త్రములవినుము), ఇతి=ఇట్లు, అవదత్ = చెప్పెను.

తా. మిగుల చక్కనిదైన కకుమారై తనయొద్దకురాగా రాజు పుత్రీ! నీవు శాస్త్రములను గురువునొద్ద జనువుకొనుటను చెప్పెను.

జాత్యంతో హి బుధశ్రేష్ఠో బిల్వణాఖ్యోఽస్తి మత్పురే,
త స్యాన్తీ క్రియతాం సర్వశాస్త్రాభ్యాసస్వయా సుతే. 28

టీ. మతే=పుత్రీ! జాత్యంతః=పుట్టుగుణ్ణివాఁడైన, బిల్వణాఖ్యః = బిల్వణుఁడనుపేరుగల. బుధశ్రేష్ఠః = గొప్పపండితుఁడు, మత్పురే = నాపట్టణమునందు, అస్తి = కలఁడు, తస్య = ఆతనియొక్క, అంతే=సమీపమందు, త్యయా=నీచేక, సర్వశాస్త్రాభ్యాసః = సర్వశాస్త్రపఠనము, క్రియతాం=చేయఁబడుంగాక.

తా. అమ్మా! నాపట్టణమందు పుట్టు గుణ్ణియైన బిల్వణుఁడనుపేరుగల మహాపండితుఁడు గలఁడు, ఆతనియొద్ద నీవు శాస్త్రములను జనువుకొనుము.

కిమేతదన్ధకముఖం న పశ్యామితి మే వ్రతమ్,
తదా చే ద్యునయోర్న ధ్యే కాణ్డం దాస్యామి యత్నతః. 29

టీ. కిమేతల్=ఇదియేమి, అంధకముఖం=గుడ్డివానిముఖమును, నప
శ్యామితి=చూడని, మే=కాయొక్క, వ్రతం = నియమము, (అనికూతురు
చెప్పెను) తదా=అదైతే, యువయోర్న ధ్యే=మియిద్దఱిసడును, కాండం=
తెరును, యత్నతః = ప్రయత్నముతో, (అనగా అకడు నీ కగువడకుండ
దృఢముగా) దాస్యామి=కట్టించియంచెదను.

తా. కాయనా! నే గుడ్డివానిజూడనను వ్రతముగలదాననుగాన
నకనియొద్దఁ జనువుట యెట్లు సంభవించునని కుమార్తె అడిగెను. అందుకు
అమ్మా! మియిద్దఱిసడును గట్టిగా తెరపట్టకట్టియంచెద నని తండ్రి చెప్పెను.

ఇ త్యజ్ఞీకృతవత్త్వాం తస్యా మబ్రూత చిల్లజం నృపతిః,
కష్టగదాం మత్పుత్రీం సర్వకళాకోవిదాం విధే హీతి. 30

టీ. తస్యాం=ఆమహరి, ఇతి = ఇట్లు, (అనగా తెరపట్టకట్టినయెడ
నవృతమేయని) అంగీకృతవత్త్వాం=ఒప్పుకొనినదియగుచుండగా, నృపతిః =
రాజు, చిల్లజం = చిల్లజునిగూర్చి, కష్టగదాం = కష్టరోగముగల, మత్పు
త్రీం=నాపుత్రిని, సర్వకళాకోవిదాం = అన్నివిద్యలయందును మంచిజ్ఞానము
గలదానినిగా, విధేహీతి=చేయుమని, ఆవదత్=చెప్పెను.

తా. మగమము.

సాధూక్తం నృపశేఖర
కదాపి వీక్షే న కుష్ఠరోగిముఖమ్,
భూయాన్నామ మహాత్మకా
మధ్యే దాస్యామి వాం తిరస్కరిణీమ్. 31

టీ. నృపశేఖర=రాజశ్రేష్ఠుడా! సాధు = తెస్సంగా, ఉక్తం = చెప్పు
లడెను, (అనగా నీవు చెప్పినవినిపడదు వీలననగా) కదాపి=ఎన్నఁడును, కుష్ఠ

రోగిముఖం=కుష్ఠరోగముగలవానిముఖమును, నరీక్షే = చూడను. (అని బిల్వ
జుండుచెప్పెను) మహాత్మక=చుహనుభావా! భూయాన్నామ = (సీత్రతము
అట్లే) ఉండునుగాక. (దాని నే చెఱువంగోరను) వాం = మీయిద్దఱియుక్క,
మధ్యే = నడుమ, తిరస్కరణిం=తెరను, దాస్యామి=ఇచ్చెదను (అని రాజు
చెప్పెను).

తా. రాజా! నేను కుష్ఠరోగిముఖమును జూచుటలేదను ప్రతముగలవాఁ
డనే యీకార్యమెట్లుజరుగును అని బిల్వజుండు చెప్పఁగా మీయిద్దఱినుడుమ
తెరగట్టించెదనని రాజు సమాధానపఱచెను.

రాజం స్త్యయైవం నిర్బధః క్రియతే కిం కరో మ్యహమ్,
తథా యది యథాశక్తి విద్యాం దాస్యామి భూపతే. ౩2.

టీ. రాజక=రాజా, త్వయా=నీచేత, ఏవం=ఈప్రకారము, నిర్బం
ధః=బలవంతకార్యము, క్రియతే=చేయఁబడుచున్నది. అహం = నేను, కిం
కరోమి=ఏమిచేయఁగలను! భూపతే=రాజా! తథా యది=అట్లే జరుగవలసిన
యెడ, యథాశక్తి = శక్తిగలవాట్టుకు, విద్యాం = విద్యు, దాస్యామి =
ఇచ్చెదను.

తా. రాజా! నేను కుష్ఠరోగులముఖముజూచని ప్రతముగలవాఁడ
నైనను తెరచాటుననుడియైన విద్యచెప్పవలయునని బలవంతపఱచుచున్నావు.
అది నాకు సమ్యక్తముకానిదైవను నీయప్రము వనుసరింపవలెను గనుక ప్రత్యక్ష
ముగా చెప్పుటలో ఎంతజ్ఞానముగలుగునో అంతజ్ఞానము చాటుననుండి చెప్పుట
వలన గలుగదు. నాశక్తికొలది బాగుగా తెలియనట్లు బోధించెదను.

ఇతి తస్య వచః శ్రుత్వా నృపః ప్రేష్య కవిం గృహమ్,
మన్త్రిం స్త్యయోచితోపాయః సిద్ధోభూదిత్యభాషత. ౩3.

టీ. నృపః=రాజు, ఇతి=ఇట్లు, తస్య=ఆతనియొక్క, వచః = మాటను,
శ్రుత్వా=విని, కవిః=కవిని, గృహం=ఇంటికి, ప్రేష్య = పంపి, మన్త్రిక =
మంత్రి! త్వయా = నీచేత, ఉచితోపాయః = చెప్పఁబడిరయుపాయము,
సిద్ధః=నెఱవేఱినదిగా, అభూదితి=ఆయెనని, అభాషత=పలికెను.

తా. సుగమము.

తతః సమాకార్య నిమిత్తకోవిదాన్
ముహూర్త మూలోచ్య శుభజ్జరం వరమ్,
విధాయ గేహం బహుచిత్రచిత్రితం
తదంతరే కాణ్డపటం న్యబన్ధయత్.

34.

టీ. తతః=తరువాత, నిమిత్తకోవిదాన్=మంచిజ్యోతిష్కులను, సమాకార్య=పిలిపించి, శుభంకరం=మేలుగలుగునట్టి, వరం=శ్రేష్ఠమైన, ముహూర్తం=ముహూర్తమును, ఆలోచ్య=ఆలోచించి, గేహం=ఇంటిని, బహుచిత్రచిత్రితం=అనేకములైనచిత్తవులచేత నలంకరించబడినదానినిగా, విధాయ=చేసి, తదంతరే = అయింటియందు, కాండపటం = తెరపట్టను, న్యబంధయత్=కట్టించెను.

తా. తరువాత రాజు మంచి జ్యోతిష్కుల రావించి మంచిముహూర్తమునుపెట్టించి ఇంటినలంకరించి అయింటిలో తెరపట్ట కట్టించెను.

తత్రాగత్య నరాధిపః శుభదినే
మాత్యాన్ కవీంద్ర్యాన్ బుధాన్
దృష్ట్వా తాం స్వసుతాం చ బిల్వణకవిం
శీఘ్రం సమానాయయత్,
వాగ్దేవీపరిపూజనం ప్రథమతః
కృత్వా చ రామాయణ
ప్రారమ్భం కృతవాన్ స బిల్వణకవిః
సానుగ్రహః సత్కృతః.

35.

టీ. నరాధిపః=రాజు, శుభదినే = మంచిదినమందు, తత్ర=అలంకరించి యున్న యాంటికి, ఆగత్య=వచ్చి, అమాత్యాన్ = మంత్రులను, కవీంద్రాన్=కవీశ్వరులను, బుధాన్ = విద్వాంసులను దృష్ట్వా = చూచి, తాం స్వసుతాం=ఆ సనకమారెను. బిల్వణకవిః=అబిల్వణకవిని, శీఘ్రం=శ్వరగా, సమానాయయత్=రప్పించెను. సబిల్వణకవిః=అబిల్వణకవి, సత్కృతః =

పూజించఁబడినవాడై, సామగ్రహః = అమగ్రహముతోఁగూడినవాడై, ప్రథమకః = తొలుత, వాగ్దేవః పూజనం = చరస్వతీదేవిని చక్కఁగాఁ బూజించుటను, కృత్వా = చేసి, రామాయణప్రారంభాద = బాలరామాయణమును ప్రారంభించుటను, కృశవాక్ = చేసెను.

తా. రాజు శుభవిరమందు విద్యాసంభవముచేయు గృహమునకువచ్చి మంత్రులు కుశ్వరులు పూజితుల మొలగు వారితోఁ గూడినవాడై తన శామతైకు, బిల్వణ కవిని పిలికించి యత్సవి సత్కరించెను. అత నతడు మిగుల సంతోషించినవాడై సరస్వతీ పూజచేసి శ్రీరామాయణమునందలి ప్రథమసర్గమును ప్రారంభించెను. ఆసర్గమునకే బాలరామాయణ మురిపేరు

తతశ్చ రాజా సర్వేషాం బుధానాం వసువాహనమ్,

ఽస్త్రాదీచుతం దత్త్వా స్వగృహాన్ ప్రాహిణోత్తదా. 36

టీ. తతశ్చ = తరువాత, రాజా = రాజు, సర్వేషాం బుధానాం = విద్వాంశులందఱిని ఽస్త్రాదీన్ = వస్త్రములు మొలగువానిని, ఉచితం = వారివారికి తగినట్లు, దత్త్వా = ఇచ్చి, తదా = అప్పుడు, స్వగృహాన్ = తమ యండ్లకు, ప్రాహిణోత్ = పంపెను.

త త్రానయో ర్నరపతి ర్వర భోజ్య జాలం

తామూబలవస్త్ర శయ నాసన సంహతిం చ,

దత్వోత్తమాం ప్రతిదివం నియమేన శాస్త్రా

భ్యాసం విధత్తమితి తుప్తమనా దిదేశ. 37

టీ. నరపతిః = రాజు, తత్ర = అచ్చట, ఆనయోః = పీరిద్దఱికి (తన శామతైకును బిల్వణునిని), వరభోజ్యజాలం = ముదిభోజ్యపదార్థముల మొత్తమును, ఉత్తమాం = శ్రేష్ఠమైన, తామూలవస్త్ర శయనాసనసంహతించ = తామూలములయొక్కయు, వస్త్రములయొక్కయు, శయనముల (పడకల) యొక్కయు, ఆసనముల (పీఠముల) యొక్కయు సమూహమును,

దత్త్యా = ఇచ్చి. ప్రతిదిరం = ప్రతిదినమందును, నియమేక = నియమముతో.
కాస్త్రాభ్యాసం = కాస్త్రములఁ జనువుటను, విధత్తమిలి = చేయుడియని, తుష్ట
మనాః = సంతోషించిన మనస్సుగలవాడై, దిదేశ = ఆజ్ఞాపించెను.

తా. రాజు మిగుల సంతోషించినవాడై, వారిద్దరికిని మంచిభోజన
వదార్థములను శ్రేష్ఠములయిన తాంబూలవస్త్రశయనాసనాదులను ఇచ్చి
ప్రతిదినము తప్పకుండ విద్యాభ్యాసము చేయుడియని ఆజ్ఞాపించెను.

తదాది బిల్వణకవిః సర్వశాస్త్రాణి సర్వదా,

బోధయామాస విధివద్రాజపుత్రీం మనోహరమ్.

33

టీ. తదాది = అది మొదలుకొని, బిల్వణకవిః = ఆబిల్వణకవి, రాజ
పుత్రీం = రాజకొమార్తెను, సర్వశాస్త్రాణి = సకలశాస్త్రములను, సర్వదా = ఎల్లప్పు
డును, విధవత్ = నియమముకప్పకుండునట్లు, మనోహరం = (ఆరాజకుమారి
మనస్సునకు) ఉల్లాసము గలుగునట్లు, బోధయామాస = తెలియఁజేసెను.

తా. సుగమము.

నానాలంకారశాస్త్రే నవరసభరితే భావసంరక్షయ్యుక్తే
కావ్యే నానార్థశాస్త్రే సుజనబహుమతే నాటకేచ ప్రశస్తే,
స్వచ్ఛ చ్ఛవోద్భిష్టారే బహుసుఖవిషయే కామదే కామశాస్త్రే
ప్రధానీ ద్విల్వణాదప్యధికమతియుతా రాజపుత్రీ పవిత్రా.

టీ. పవిత్రా = పవిత్రురాలైన, (అనఁగా మనస్సు తమోగుణములేక
స్వచ్ఛముగా నుండునది గనుక సకల విషయములను సుకరముగా గ్రహించు
నది యనియర్థము.) రాజపుత్రీ = రాజకొమార్తె, నవరసభరితే = శృంగారాది
నవరసములతో నిండియున్న, (అనఁగా నలంకారశాస్త్రమునందు రసమును
ముఖ్యముగా గ్రహించి గుణాలంకారములను తదుపస్కరించుముఖముగా నుచ
పాపించియున్నాడు గనుక రసములే నిండియున్నవి యవిభావము.) నానా
లంకారశాస్త్రే = అనేకములైన యలంకార శాస్త్రములందును, (అలంకార
మనఁగా సౌందర్యము. కావ్యసౌందర్యమును వర్ణించు శాస్త్రములంకారశాస్త్రము

నాఃబడు) భావసారంభయుక్తే-భావ=వ్యంగ్యార్థములయొక్క, సంరంభ=వేగిర పాటుతో, యుక్తే=మామకొనిన, (అనగా మైలైన స్ఫురించునట్టి భావ ములు గలిగినట్టి) కావ్యే=కావ్యమునందును, (జాత్యేకవచనముగాన కావ్యము లందనియర్థము) సుజనబహుళులే=సజ్జనులకిష్టమైన, నానాగ్రశాస్త్రే = అనేక విధములయిన యర్థశాస్త్రములందును, ప్రశస్తే=ప్రసిద్ధమైన, శాటకేచ=నాటక మందును, న్యచ్చే=న్యచ్చమైన, (అనగా ఛందస్సులన వాఙ్మయము లేటగా వచింపగలదు) బహుళభవిషయే = అనేకములైన సుఖమును జేయునట్టి వైసభోగములుగల, కామదేవకోరికలనిచ్చునట్టి (అనగా కోరినట్లు సుఖానంద జేయునట్టి), కామశాస్త్రే=కామశాస్త్రముందును, విల్వజాచరి = (తన గురు వైన) విల్వజుని కన్నను, అధికమతియుతా = ఎక్కువబుద్ధి గలదియును, ప్రాధా= (తాను చెలిసికొనిన యర్థముల నుపన్యసించుటయందు) దీప్తితనము గలదియును, ఆసీత్=అయెను.

తా. మిగుల సూక్ష్మ బుద్ధిగల యారాజశుమారి యలంకారాది సర్వ సాహిత్యశాస్త్రములందును తన గురువుకన్న మిక్కిలి తెలివి గలదిగను చాతు ర్యము గలదిగను అయెను.

అథైకదా కామసహాయభూత

స్తారాభికిః శారదపూర్ణిమాయామ్,

వికాసయన్ శరదృదిశాం ముఖాని

సమూరురోహేంద్రదిశం శశాంజ్ఞః.

40

టీ. అథ = తరువాత, ఏకదా = ఒకప్పుడు, శారదపూర్ణిమాయామ్ = శరదృతువుపూర్ణిమయందు, కామసహాయభూతః-కామ=మనస్థిరభరికి, సహాయ భూతః = సహాయుడై, (అనగా చంద్రదర్శనముకామోద్దీపకమరిభావము) తారాభికిః = నక్షత్రములకు నాడుకుండైన, శశాంజ్ఞః = చంద్రుడు, సర్వ దిశాం = సకలదిక్కులయొక్క, ముఖాని=కొనలను, వికాసయన్ = ప్రకా శించుజేయుచున్నవాడై, ఇంద్రదిశం = తూర్పుదిక్కును, సమూరురోహ= ఎక్కిను.

తా. పూర్వార్థోక్తమునందుఁ జెప్పఁబడినట్లు అలంకారాది సకల కాస్తములను చదువుకొని మిక్కిలి చాతుర్యముగలదై యుండఁగా, శరత్కాలమందుఁ బూర్తిమనాఁడు చంద్రుఁ డుదయించుచుండెను. అప్పుడు, నక్షత్రములు ప్రకాశించుచుండెను. సకల దిక్కులును వికసిల్లుచుండెను. తరుణులకుఁ గాను మతిశయించుచుండెను.

మార నారాచ నిశ్శాణ శాణోపల మివోదితమ్,
యామినీ కామినీ కర్ణకుండలం చంద్రమణ్డలమ్. 41

టీ. యామినీ...లం-యామినీ = రాత్రియనెడు, కామినీ=యౌవతికి, కర్ణకుండలం = కర్ణాభరణమైన, చంద్రమండలం=చంద్రబింబము, మార... పలం-మార=చున్న భునియొక్క, నారాచ=బాణములయొక్క, నిశ్శాణ = పదునుగలుగుటకై రాచునట్టి, శాణోపలమివ = సానతాయివలె, ఉదితమ్= ఉదయించినది.

తా. ఆ ఉదయించిన చంద్రబింబము రాత్రియనెడు స్త్రీధరించిన చెవికప్పువలెను మన్నభుని బాణములను పవనులెట్టుటకై యేర్పడినసానవలెను ప్రకాశించుచుండెను. అనఁగా మిక్కిలియందముగను, కామోద్దీపకముగను నుండెనని భావము.

ఇదం కుముదభేదనం మదనమాన్ద్యవిచ్ఛేదనం
వియిత్తిమిరవారణం విరహికామినీమారణమ్,
సముల్లసతి సుందరా దుదయకన్దరా దైన్దనం
పురన్దరదిగ్ధిరాశ్రవణకుండలం మణ్డలమ్. 42

టీ. ఇదం=ఈ, విదపమండలమ్ = చంద్రమండలము, కుముదభేదనమ్=తెల్లకలఁపలను వికసింపఁజేయునదియును, మద...దనమ్ - మదన = మన్నభునియొక్క, మాన్ద్య = ఆలస్యమును, విచ్ఛేదనం = పోగొట్టునది యును, వియ...ణమ్-వియల్ = ఆకాశమందలి, లిమిర=పీచిటిని, వారణమ్=పోగొట్టునదియును, విర...రణమ్-విరహి = విరహముగల, కామిని =

స్త్రీలను, మారణం=చంపునదియును, పుర...దలపె—పురంపర=ఇంద్రుని యొక్క, డిక్=దిక్కునీ, ఇందిర=లక్ష్మికి, శ్రవణకుదలపె=కర్ణాభరణమైనది యునై, సుదగాత్=సుందరమైన, ఉదయకంఠాత్ = ఉదయవర్ణతగుహ నుండి, సముల్లసతి=ఉదయించుచున్నది.

తా. చంద్రుడు తూర్పుదిక్కున ఉదయించుచున్నాడు. దానివలన తెల్లగలువలు వికసించుచున్నవి. కామము నర్థిల్లుచున్నది. ఆకాశమునందు చీకటియంతయుఁ బోవుచున్నది. విరహముగల కామికులు పరమావధిని బొందుచున్నారు.

స్వైరం కైరవకోరకాన్ విదళయన్

యూనాం మనః ఖేలయన్

అమోఘాని నిమిలయన్ మృగదృశాం

మానం సముస్తూలయన్,

బోధితాం కందళయన్ దిశో ధవళయన్

స్వమోఘధి ముద్వేలయన్

కోకా నాకలయన్ తమః కబళయన్

న్నిన్దుః సమజ్జయన్

43

టీ. ఇందుః=చంద్రుడు, స్వైరం = ఇచ్చుచున్నటు, కైరవకోరకాన్ = తెల్లగలువమొగ్గులను, విదళయన్ = వికసించజేయుచున్నవాడై, యూనాం=తరుణులయొక్క, మనః=మనస్సును, ఖేలయన్ = నిహరింపజేయుచున్నవాడై, అమోఘాని=కమలములను, నిమిలయన్ = నుకళింపజేయుచున్నవాడై, మృగదృశాం = స్త్రీలయొక్క, మానం = ప్రణయకోపమును, సముస్తూలయన్ = పోగొట్టుచున్నవాడై, బోధితాం=విన్నెలను కందళయన్ = మొలకతెత్తించుచున్నవాడై, దిశః = దిక్కులను, ధవళయన్ = తెల్లగాః జేయుచున్నవాడై, అంభోధి=వసుధ్రమున, ఉద్వేలయన్ = కట్టను దాటిచుచున్నవాడై, తమః = చీకటిని, కబళయన్ = మ్రింగుచున్నవాడై, సమజ్జయన్=పైకివచ్చుచున్నాడు.

తా. చంద్రుఁ డుదయించు నప్పుడు తెల్లకలువలు వికసించుచున్నవి. కరుణల జనంబులకు నల్లసముఁ గలుగుచున్నది. లామరకు ముకుళించుచున్నది. యువకులు శ్రుణ్ణయికోపమును విడిచి ప్రియులతోఁ గూడుకొనుచున్నారు. పెన్నెల క్రమముగా వృద్ధి నొందుచున్నది. దిక్కులు తెల్లగాఁ బ్రకాశించుచున్నవి. సమద్రము పొంగుచున్నది. చక్రవాకములు కలతపడుచున్నవి. చీకటి నశించి పొపుచున్నది.

శయ్యాగేహే శయనతలగో బిల్వణః సోఽథ పూర్ణం
చంద్రోఽదృష్ట్యా నయనసుభగం జాలమార్గేణ భాస్తవమ్,
వృద్ధీచక్రే విరహివితలేః కామసంతాపబీజం
చేతోజాతాకులితహృదయో వర్ణయామాస తూర్ణమ్. 44

టీ. అథ=కరువాక, నః బిల్వణః=ఆబిల్వణుఁడు, శయ్యాగేహే=పడక
టింటియందు, శయనతలగః = పాశుపుమీదనున్నవాడై, జాలమార్గేణ =
గవాక్షమార్గముచేత, వృద్ధీచక్రే=భూమండలమందు, విరహివితలేః=విరహము
గలవారి సమాహమనకు, కామసంతాపబీజం = కామజ్వరమునకు కారణ
మైన వాఁడును, నయనసుభగం=నేత్రములకు ఆనందముఁ గలిగించువాఁడును
అయిన, పూర్ణచంద్రం=పూర్ణచంద్రుని, దృష్ట్యా=చూచి, చేతో...దయః-
చేతోజాత=కామముచేత, ఆకులిత=కలకఁబెట్టఁ బడిన, హృదయః=మనస్సుఁ
గలవాడై, తూర్ణం=శీఘ్రముగా, వర్ణయామాస=వర్ణించెను.

తా. కరువాక బిల్వణుఁడు తనపడకటింటిలో పాశుపుపై బండు
కొని యుండి ఉదయించిన చంద్రుని గవాక్షమార్గమునఁ జూచి, మిగుల
కామముచేత మనంబునఁ గలఁకనొంది కంటనే యిట్లు వర్ణించెను.

నక్షత్రైశ త్వదుదరగతం చిహ్న మేకే వటద్రుం
భావస్తేఽస్యే శశక మపరే కోమలాఙ్గం చమూరుమ్,
మన్యే కాన్తాధరదళవిధా వగ్రహీత్ కుక్షిసంస్థం
తల్పీయూషం తవ విధి రహో జాల మాసీత్ తదేతి. 45

టీ. నక్షత్రేశ = చంద్రుడా! త్వదుదరగతం = నీకడుపునానన్న,
 చిహ్నం = గురుతును, ఏకే = కొందఱు, వటద్రుం = మట్టిచెట్టునుగా, భావంతే =
 చెప్పుచున్నారు. అన్యే = ఇతరులు, శశకం = కుండేటినిగా, భావంతే =
 ఆపరే = మఱి కొందఱు, శోమలాంగం = సుఖమార్మైనదేహముగల, చమూరుం =
 లేడినిగా, భావంతే. విధిః = బ్రహ్మ, కాంతాధరదళవిధా-కాంతా = ప్రియు
 రాలియొక్క, అధరదళ = చిగురువంటి క్రిందిపెదవిని, విధా = చేయుటయందు,
 తప = నీయొక్క, కుక్షిసంస్థా = కడుపునానన్న, తత్ప్రియావం = ఆ
 యమృతమును, అగ్రహీత్ = తీసికొనెను, తదా = అప్పుడు, జాలం = రంధ్రము,
 ఆసీత్ = ఆయెను, ఇతి = ఇట్లు, మన్యే = తలంచుచున్నాను.

తా. చంద్రుడా! నీయందు గనుపడు నల్లనిగురుతు నాప్రియురాలి
 యధరమును నిర్మించుటకయి నీలోనియమృతమును తీసికొనగా ఏర్పడిన
 రంధ్రమేగాని వారు వారన్నట్లు మట్టిచెట్టుకాదు, కుండేటిగాదు, లేడికాదు.

నేదం నభోమణ్డల ముమ్మరాశి
 ర్నేమా శ్చ తారా నవభేనఖడ్గాః,
 నాయం శశీ కుణ్డలితః పణిన్ద్రో
 నాయం కళజ్కః శయితో మురారిః.

46

టీ. ఇదం = ఇది, నభోమండలం = ఆకాశమండలము, న = కాదు. అంబు
 రాశిః = సమద్రము. ఇమాశ్చ = ఇవియు, తారాః = నక్షత్రములు, న =
 కావు. నవభేరఖాడాః = కొత్తగురుగుతునియలు. ఆయం = ఇతడు, శశి =
 చంద్రుడు, న = కాదు. కుండలితః = చుట్టుకొనియున్న, పణిన్ద్రః = శేషుడు.
 అయం = ఇది, కళంకః = చుచ్చు, న = కాదు. శయితః = పండుకొనియున్న,
 మురారిః = విష్ణుమూర్తి.

తా. ఆకాశము సమద్రమువలెను, నక్షత్రములు సురుగుతునియల
 వలెను, చంద్రుడు చుట్టుకొనియున్న శేషునివలెను, కళంకము ఆ శేషునివైఁ
 బవ్వళించియున్న విష్ణుమూర్తివలెను ప్రకాశించుచున్నది.

అజ్ఞంకేఽపి శశిజ్ఞిరే జలనిధేః పజ్ఞం పరే మేనిరే
సారజ్ఞం కతిచి చ్చ సంజగదిరే భూచ్ఛాయ మైచ్ఛౌ పరే,
ఇన్ద్రాయ ద్దళితేన్ద్రనీలశకలశ్యామం దరిదృశ్యతే
తత్ సాన్ద్రం నిశి పీత మన్దతమసం కుక్షిస్థ మాచక్షహే.

టీ. ఇంద్ర = చంద్రునియందు, దళి...శ్యామ - దళిత = పగులఁ
గొట్టఁబడిన, ఇంద్రనీల = ఇంద్రనీలరత్నముయొక్క, శకల = పలుకువలె, శ్యామ =
రల్లనైన, యత్ = ఏది, దరిదృశ్యతే = మిక్కిలికనఁబడుచున్నదో, తత్ =
దానిని, కేఽపి = కొందఱు, అంకమ్ = కళంకమునుగా, శశంకిరే = ప్రముపడిరి.
పరే = ఇతరులు, జలనిధేః = సముద్రముయొక్క, పంకం = బురదనుగా, మేనిరే =
తలంచిరి. కతిచిచ్ఛ = కొందఱు, సారంగం = లేడినిగా, సంజగదిరే =
చెప్పిరి. పరే = ఇతరులు, భూచ్ఛాయం = భూమిరీడనుగా, విచ్ఛౌ = తలం
చిరి. (మేము) నిశి = రాత్రియందు, పీతం = త్రాగఁబడిన, అంధతమసం =
కటికఁబడిన, కుక్షిస్థమ్ = కడుపులోనున్నదానినిగా, ఆచక్షహే = చెప్పు
చున్నాము.

తా. చంద్రునిని నలుపును కొందఱు మచ్చయని, మఱికొందఱు
సముద్రములోని బురదయని, ఇతరులు లేడియని, అన్యులు భూచ్ఛాయ
అని చెప్పుచున్నారకాన అది అట్లుకాదు. రాత్రిపూట త్రాగినకటికఁబడి
యంతయు కడుపులోచేరి కనఁబడుచున్నదని మేము తలంచెదము.

ప్రాచీభాగే సరాగే దరిణి విరహిణి క్రాన్తముద్రే సముద్రే
నిద్రాశౌ నీరజాశౌ ధృతముది కుముద్రే కోకలాకే సశోకే,
ఆకాశే నావకాశే తమసి చ శమితే నిర్వికారే చశోరే
కన్దర్పేనల్పదర్పే వికిరతి కిరణాః శర్వరీసార్వభౌమః. 48

టీ. ప్రాచీభాగే = తూర్పు చోటు, సరాగే = ఎఱుపులోఁ గూడుకొన్న
వగుచుండగా, విరహిణి = విరహముగల స్త్రీపురుషులు, దరిణి = భయపడు
చుండఁగ, సముద్రే = సముద్రము, క్రాంతముద్రే = మిరిమిఱుచుండఁగ, నీర

జాశో = తామరల చాటును, కింద్రాశో = నిద్రించుచుండగా, కోకలోకే = జమ్మ
వలమొత్తము, సశోకే = శోకముగలది అగుచుండగా, సుమాదే = తెల్లగలువ,
ధృతముదీపంతోపమును ధరించుచుండగా, ఆకాశే = ఆకాశము, సావకాశే =
తెరవగుచుండగా, కమచిచ = పీఠటి, శమితే = అణిగిపోవడగా, చకోరే =
పెన్నెలపులుగు, నిర్వికారే = కలతలేనిదగుచుండగా, కందర్పే = మన్నధుఁడు,
అనల్పదర్పే = మిక్కిలిపొగులుబట్టియుండగా, శర్వసార్వభౌమః = రేరాజు,
కిరణాక్ = కిరణములను, వికిరతి = వెదజల్లుచున్నాడు.

తా. చంద్రుఁడుదయించునపుడు కిరణములు వ్యాపించుచుండగా
తూర్పు దిశ ఎఱ్ఱబాలుచున్నది. సముద్ర ముప్పొంగుచున్నది. తెల్లగలువలు
వికసించుచున్నవి. చక్రవాకములు శోకపడుచున్నవి. ఆకాశము తెరపైనది.
చకోరములు సంతసించుచున్నవి. కామము పెల్లుమీటుచున్నది.

చంద్రమృదలసురజ్జయా జగ
నన్దిరే మదనదస్య రుత్థితః,
మానవిత్త మపహర్తు ముద్ధుతా
మోహభస్మకలి కేవ కౌముదీ.

49

టీ. మదనదస్యః = మన్నధుఁడనుదొంగ, చంద్రమండలసురజ్జయా =
చంద్రమండలమును సురంగముచేత, జగన్నందిరే = లోకమును వింటియుందు,
ఉత్థితః = దూరివచ్చినవాడు. కౌముదీ = పెన్నెల, మానవిత్తం = ప్రణయశోభ
మును ధనమును, అపహర్తుం = దొంగిలించుటకు, ఉద్ధుతా = చల్లబడిన, మోహ
భస్మకలికేవ = మచ్చుపొజ కలికయో యనునట్లున్నది.

తా. చంద్రమండలమునుకాడగానే విరహిజనులకుఁ గామము వృద్ధి
నొంది ప్రణయశోభమును విడిచినవారై పెన్నెలయందె మోహపరవశులయిరి.

ఆకాశశాణే శరదాభిరామే
రాశీకృతం చంద్రన మిన్దుబిమ్బమ్,
తదస్త రాలోడయితే వికీర్ణః
కస్తూరికారేణు రయం కళబ్జః.

50

టీ. ఇందుమిటం=చంద్రమండలము, పరవా=శరదృతువుచేత, అభి
రామే=సప్తచున్న, ఆకాశశాణి=అకసము అనెను సారయందు, రాశికృతం=
ముద్దాగార జేయబడిన, చందనం=గంధము, అయంకళంకః = ఈమచ్చ,
తదంతః=దానిలో, ఆలోడయితుం=కలుపుటకు, విర్జిరికః=చల్లబడిన, కస్తూరి
కారేణి=కస్తూరిబొడుము.

తా. అకసము సారవలెను, చంద్రుడు రాశిగాఁజేయబడిన చంద
నమువలెను, కళంకము దానిలో మెదగుటకయి వైనఁజల్లిన కస్తూరిబొడి
వలెను ప్రకాశించుచున్నది.

ఆకాశ వాపీఘనపుష్టరీకం

శాణోపలం మన్తధసాయకానాం,

స శోచితం శారద ముత్పలాక్షి

సంధ్యేన్దిరాకస్తుక మిద్ధుభిమ్మమ్.

51

టీ. ఆకా...రీకం-ఆకాశవాపీ=అకసమున నడబావియందలి, ఘన
పుండరీకం=పెద్ద తెల్లదామరగాను, మన్తధసాయకానాం = మన్తధవాణము
లకు, శాణోపలం = సారరాయిగను, సంధ్యేన్దిరాకందుకం = సంధ్యాలక్ష్మికి
చేబంటిగఁడుడిన, ఉచితం=ఉదయించిన, శారద-ఇంద్రమిటం=శరత్కాల
చంద్రుని, ఉత్పలాక్షి=కలువలవంటి కన్నులుగలదానా! పశ్య=చూడుము.

తా. కలువకంటి! చూచితివా ఈచందమామను. అకసమునబావికి
తెల్లదామరగ నున్నాడు. కామమున వృద్ధిబొందించుచున్నాడు.

క్వ కాణః? క్వ కళజీవ ? కథం వా తస్య వర్ణనమ్ !,

ఇతః పరం క మాశ్చర్యం ? కథం సంపద్యతా మిదమ్ ?.

52

టీ రాణః=గుడ్డివాడు, క్వ=ఎక్కడ? కళంజీవ = చంద్రుడును,
క్వ=ఎక్కడ? తస్య=అతని(యొక్క)ని, వర్ణనంవా=వర్ణించుటగాని, కథం=
ఎట్లు? ఇతః పరం=దీనికంటె, ఆశ్చర్యం=మిఠ, కిమ్=నిమిగలను! ఇదం=ఇది,
కథం సంపద్యతా=ఎట్లు సంభవించును ?

తా. గుడ్డివాడు చంద్రునివర్జించుట వింతగానున్నది. (అని రాజకన్యక తలచెను.)

అథో నాయం ద్రువం సర్వ మేత జ్ఞనకైతవమ్,
వ్రతభక్తో యది స్యాద్వాతం పశ్యామి మహాశయమ్. 53.

టీ. ఆయం=ఇతడు, అంభః=గుడ్డివాడు, న=కాడు. భ్రమం=నిశ్చయము. ఏతత్ సర్వం=ఇదంతయు, జనకైతవం=తండ్రి (చేసిన) కపటము. వ్రతభంగోయది = వ్రతముచేడినను, స్యాద్వా=కానీ, తంమహాశయమ్=అట్టి గొప్పవానిని, పశ్యామి=చూచెదను.

తా. ఇతడు గుడ్డివాడని మాతండ్రి చెప్పినాడేకాని నిశ్చయముగా కాదు. నాకు వ్రతభంగమైన నగుంగాక. ఇంత గొప్పవానిని నేడు చూడక మానదు.

ఉత్థాయ శయ్యాతల ఏవ తస్మి
న్నద్గ్రీవికాధశకృతకాణ్డవస్త్రా,
హస్తద్వయా రత్నచితే గవాక్షే
రాజస్తమిద్ధం రమణీదదర్య.

54

టీ. రమణీ=ఆరాజకన్య, తస్మిన్ శయ్యాతలవివ = ఆదడకమీదనే, ఉత్థాయ=లేచి నిలిచి, ఉద్గ్రీ...వస్త్రా-ఉద్గ్రీవిక=మెడ నెత్తుటచేత, ఆధశకృత = క్రిందుగాజేయబడిన, కాండవస్త్రా = తెరపట్లకలదియై, హస్తద్వయాల=రెండుమూలదూరమున, రత్నచితే=రత్నములుతాపిన, గవాక్షే=గవాక్షీయందు, రాజంతమ్=ప్రకాశించుచున్న, ఇందుం=చంద్రుని, దదర్య=చూచెను.

తా. ఆకన్య తెరమీదికిఁ దలయెత్తిచూడగా గవాక్షీలోఁ గూరుచుండి చంద్రునిఁ జూచుచున్నచంద్రునివంటి కవిని చూచెను.

యామినీపూర్ణ తిలకా దృష్ట్వా కవి మతిస్తరమ్,
పశ్చాబ్జానశరాఘాతక్షితచేతా ముమోహ సా.

55

టీ. యామిసీపూర్ణతలక, అతిష్ఠరప = మన్నఘనిమించిన, కవి = కవిని, దృష్ట్యా = చూచి, వంచ...చేతాః = సంచబాణ = మన్నఘనియొక్క, శర = బాణములయొక్క, ఆఘాత = దెబ్బలచేత, తత = కొట్టబడిన, చేతాః = మనస్సుగలదై, ముమోహ = మూర్ఛవోయెను.

తా. ఆచిన్నది మిక్కిలి చక్కనివాడైన యాకవిని జూచి యెక్కువ మక్కువగలదై మోహమును పొందెను.

తతః కవీశ్వరోఽద్రక్షీత్ కాండవస్త్రోపరిసీతం,

వక్త్రం పూర్వాచలాభ్యుద్యత్యప్రళేయకిరణప్రభమ్. 56

టీ. తతః = తరువాత కవీశ్వరః = కవీశ్వరుడు, కాండవస్త్రోపరిస్థితమ్ = తెరపట్టమీదనున్న, పూర్వా...ప్రభం - పూర్వాచల = ఉదయపర్వత ముడు, ఆభ్యుద్యత్ = ఉదయించుచున్న, ప్రా లేయకిరణ = చంద్రునియొక్క, ప్రభం = కాంతివంటికాంతిగల, వక్త్రం = ముఖమును, అద్రక్షీత్ = చూచెను.

తా. అంత నాకవీశ్వరుడును ఉదయించుచున్న చంద్రునివలె తెర పట్టమీదఁ బ్రకాశించుచున్న యాచిన్నదానిమొగమును చూచెను.

కి మిద్దుః కిం పద్మం కిము ముకురభిర్బుం కిము ముఖం

కి ముజ్జే కిం మినా కిము మదనబాణౌ కిము దృశౌ,

ఖగౌ వా గుచ్ఛౌ వా కనకకలశౌ వా కిము కుచ్ఛౌ

తటి ద్వారా తారా వా కనకలలికా వా కి ముబలా. 57

ముఖమునుగూర్చి చెప్పుచున్నాడు.—

టీ. ఇందుకి కిం = చంద్రుఁడా, పద్మం కిం = పద్మము, ముకురభింబం కిము = ఆద్ధృతబిభౌ, ముఖా కిము = ముఖమా?

కన్నలను చూచి చెప్పుచున్నాడు.—

ఆదేహి = పద్మములా, మినాకిం = చేపలా, మదనబాణౌ కిము = మన్నఘ బాణములా, దృశౌ కిము = కన్నలా?

స్తనములను చూచి చెప్పచున్నాడు.—

భగవాన్=చక్రవాకములా, గుచ్ఛేనా=పూరిగొత్తులా, కనకకలశా
వా=బంగారుపండలా, కిముకుచే=స్తనములా?

దేహమును జూచి చెప్పచున్నాడు.—

తటివ్యా = మెఱుపా, తారావా = నక్షత్రము, కనకలలికావా=
బంగారులీగయా, అలలాకిం=శరుణియా?

తా. సుగమము.

నేదం ముఖం మృగవిముక్తశశాజ్జుబిర్బుం
నేమాస్తనావమృతపూరితహేమకుమ్భా
నై వాలకావళి రియం మదనాస్త్రకాలా
నై వేద మక్షియుగళం నిగళం హి యూనామ్. 53

టీ. ఇదముఖం = ఇది ముఖముగాదు, మృగవిముక్తశశాంకబింబం =
లేడిచేత విడిపింపబడిన చంద్రుండలము, ఇమాస్తనౌన = ఇనిస్తనములు
కావు, అమృతపూరితహేమకుంభా=అమృతముచేత నిండింపబడిన బంగారు
పండలు, ఇయం అలకావళి హి నైన = ఇది ముంగురులవరుస కానేకాదు,
మదనాస్త్రకాలా = మర్షధుని యస్త్రగృహము, ఇనం అక్షియుగళం నైన=
ఇది కనుగవ కానేకాదు, యూనాన్నిగళంహి=వయసువారికి సంకెలయే.

తా. సుగమము.

ధ్యాన్తానాం పటలం సుధాంశుశకలం కోదణ్డ మిన్దీవరే
పత్రం కోకనదస్య కమ్బులలికే కుమ్భా నభః నైక తే,
రమ్భే కావళికే సరోజయుగళం సుధూయ సర్వం క్వచిత్
ఋగ్వేదం భవదగ్ధ మజ్జురయతే భావజ్జమై ర్విభ్రమై. 59

టీ. ధ్యాంతానాం పటలమ్ = చీకటులగుంపు (గురుల మొత్త మని
భావము.) సుధాంశుశకలమ్=చంద్రభండము (లాలము,) చాపౌ=రెండు
భనువులు (కనుబొమలు), తథా=ఆప్రకారము, ఇందీవరే=రెండు నల్లగలు

వలు (కన్నులు), కోడిపదస్యవత్తం = ఎఱ్ఱుదామర పువ్వురేప (అధరము), కంబు=కంఠము (కంఠము), రతికే=రెండుతీగెలు (బాహువులు), కుంభౌ = కలశములు (స్తంభములు), సభి=ఆకాశము (నడుము) నైకతే=ఇసుకతిన్నెలు (పిఱుందులు), రంభే = ఆరణ్యచెట్టు (తొడలు), కాహళికే = బూరగలు (పిక్కలు), సదోజయుగళం = తామరపువ్వులజత (పాదములు), సర్వం = అంతయు, క్వచిత్=ఏకచోట, సంఘాయ = కూడి, భవనగ్ధం = శివునిచే గాల్పించిన, పంచేభుం=చున్నభువి, భావగమైః = మనోహరము లయిన, విభ్రమైః=వికారములచేత, అంకురయతే=మొలపించు చున్నది.

తా. చిక్కిలి సుందరములగు చిక్షరాదికములయిన ఆవయవము లన్నియు మిగుల కా మోద్దీపకము లగుచున్నవని భావము.

మనో మే నా నూతం కఠినకుచయో రస్తరగతం
తద్దుష్టరాధ్వస్తం కి ముత విరహగ్నా నివతితమ్,
తరుణ్యా లావణ్యామృతసరసి మగ్నం కి మథవా
చరన్తార శ్చోరః కిము త దహర ద్యౌవనవనే.

60

టీ. మే=నాయొక్క, మనః = మనస్సు, కఠినకుచయోః = కఠినములైన స్తనములయొక్క, అంతరగతం = నడిమికిపోయినది, నాయూతం = రాలేదు. తద్దుష్టర్వాత్ = ఆ స్తనముల ఒరపిడివలన, ధ్వస్తం కిం=రలిగి పోయినదా ఏమి? ఉత్=అట్లుకాక, విరహగ్నా = విరహమును నివ్వనందు, నివతితం=వడినదా, తరుణ్యాః=చిన్నదానియొక్క, లావణ్యామృతసరసి = లావణ్యమునెడి యమృతపు బావియందు, మగ్నంకిం = మునిగినదా, అథవా = అట్లు గాకపోతే, యౌవనవనే=యౌవనమునెడియడవియందు, చరన్=తిరుగుచున్న, మారః=సన్నధుండనెను, చోరః=దొంగ, కత్ = దానిని, అహరత్ కిము=దొంగిలించెనా ఏమి?

తా. ఆ స్తనముల చక్కదనము, ఆతాదృశ్యము, ఆలావణ్యముఁ జూడఁగా నామనస్సు తిరుగకున్నదని భావము.

అస్తాం మణ్డల మైస్థవం వరతనో ర్వక్త్రశ్చియ శ్చేత్ కథా
 కోణే కుత్రచి దాసతాం కువలయా వ్యష్టోః ప్రసజ్జోయది,
 దూరే తిష్ఠతు వల్లకీకలరవః ప్రస్తావనా చేద్ధిరాం
 వార్తా చే దవలగ్న దేశయశసాం వోమ్మప్రభాయై నమః.

టీ. వరతనోః = సుందరాంగియొక్క, వక్త్రశ్చియః = ముఖకాంతి
 యొక్క, కథాచేత్ = ప్రస్తావ మగుచేసి, విదవం మండలమ్ = చంద్ర మండ
 లము, అస్తామ్ = అటుండుగాక. (ముఖ కాంతి చంద్ర కాంతిని మించినదని.
 భావము.) అష్టోః = కన్నులయొక్క, ప్రసంగోయది = ప్రస్తావ మయ్యెనేని,
 కువలయాని = నల్లఁగల వలు, కుత్రచిత్ కోణే = ఒక మూల, అసతాం = కిండుఁ
 గాక. (నల్లఁగలువలను మించినవని భావము.) గిరాం = నాక్కులయొక్క,
 ప్రస్తావనాచేత్ = ప్రస్తావ నగుచేసి, వల్లకీకలరవః = వీణయొక్క హఠుర
 నాదము, దూరేతిష్ఠతు = దూరమందుండుగాక. (వజ్రము వినానాదమును
 మించినవనిభావము.) అవలగ్న దేశయశసాం = చంద్రప్రదేశము (నడుము) కీర్తుల
 యొక్క, వార్తాచేత్ = ప్రస్తావన గుచేసి, వోమ్మప్రభాయై = అకాశకాంతికి,
 నమః = నమస్కారము (నడుము అకసముకన్న సూక్ష్మముగనున్నదని భావము.)

ఏవం వర్ణయతి కవౌ తద్వాక్యామృతవిబోధితా జాతా,
 వశ్చాత్ తన్ముఖచంద్రం దృష్ట్వా లజ్జాభరాన్నితా జాతా.

టీ. కవౌ = కవి, ఏవం = ఇట్లు. వర్ణయతి = వర్ణించుచుండఁగా, తద్వాక్యా
 మృతవిబోధితా = అతని మాటలనెడి యమృతముచేత (మూర్ఛనుండి) లేరి
 నదిగా, జాతా = ఆయెను. వశ్చాత్ = వెనుక, తన్ముఖచంద్రం = చంద్రుని
 వంటి యతనిమోమును, దృష్ట్వా = చూచి, లజ్జాభరాన్నితా = మిగుల లజ్జతోఁ
 గూడుకొన్నదిగా, జాతా = ఆయెను.

తా. అతని చక్కఁదనమును చూడఁగా స్త్రులి తమైననియు, అతని
 వర్ణనల నిని మరల స్త్రులి గలిగె ననియు, మోమునుచూచి లజ్జపడె ననియు
 భావము.

య ద్యహం సులభస్వాంతా స్వయం గచ్ఛామి తం తదా,
స్వీకుర్యా ద్వా న వా తస్య మనో న జ్ఞాయతే మయా.

టీ. ఆహం = నేను, సులభస్వాంతా = చులుకని మనస్సుగలదాననై,
స్వయం=స్వయముగా, తం = అకడియొద్దకు, గచ్ఛామియది = పోవుదునేని,
స్వీకుర్యాద్వానవా=(నను) గ్రహించునో గ్రహింపఁడో. తస్యమనః = అతని
మనస్సు, మయా=నాచేత, నజ్ఞాయతే=తెలియఁబడకున్నది.

ఇథం చేతసి సంప్రధార్య వికలా సా రాజపుత్రీం కవిం
త్యక్త్వా కాన్డపటం విహాయ పతితా శయ్యాతిలే నిస్సహ,
కన్దర్పే శరసంతతీ ర్విసృజతి ప్రాజల్ప దార్తా భృశం
రక్ష త్వం చతురాననేతి తదతః శ్రుత్వా కవీశోఽభ్యధాత్.

టీ. ఇథం=ఇట్లు, చేతసి = మనస్సునందు, సంప్రధార్య = తపోసి,
వికలా=వ్యాకులపడిన, సా రాజపుత్రీ=ఆయామినీపూర్ణతిలక, కవిం = కవిని,
త్యక్త్వా=వదలి (కవిని జూచుటమాని), కాన్డపటం = తెరపట్టను, విహాయ =
వదలి, నిస్సహ=తాళలేనిదై, పతితా = పడినదై, కందర్పే = మన్మథుఁడు,
శరసంతతీ = బాణపరంపరను, విసృజతి = విడుచు చుండఁగా, భృశం =
మిక్కిలి, ఆర్తా=పీడితురాలై, చతురానన శ్చ రక్ష ఇతి = నలు మొగముల
వేలుపా (చాతుర్యముగలవాఁడా బిల్వజుఁడా అని గూఢార్థము) నీవు
రక్షింపుమా అని, ప్రాజల్పన్=పలికెను. అతః=ఇందువలన. తత్ = దానిని,
శ్రుత్వా=విని, కవీశః = కవీశ్వరుఁడు, అభ్యధాత్=పలికెను.

✓ ఇందీవరాక్షి తవ తీక్షణకటాక్షబాణా
ఘాతప్రణే ద్వితయి మాషధ మేత దేవ,
ఏకం త్వదీయమధురాధరపాన మనన్యత్
త్వత్ప్రజ్ఞపీనకుచ కుమ్భముఽఙ్కులేః.

65

టీ. ఇందీవరాక్షి = నల్లఁగలువలపంటి కన్నులుగలదానా! తవ = నీ
యొక్క, తీక్షణ...ప్రణే...తీక్షణ=వాడియగు, కటాక్ష = కడగంటి చూపు

లనెడు, బాణ = బాణములయొక్క, ఆఘాత = దెబ్బలయొక్క, ప్రణే = గాయమునందు, వికద్విత్తయమేవ = ఈరెండే, కౌషధం = మందు. (ఏది యనఁగా) ఏకం=ఒకటి, త్వదీయమధురాధరపానం=త్వదీయ=నీద్రై, మధుర= తీయదైన, అధర = అధరోష్ఠముయొక్క, పానం = పానము. అస్థిత్ = మఱియొకటి, త్వత్తు...లేవః-త్వత్=నీయొక్క, పీనకుచ=బలిసిన స్తనముల యందలి, కుంకుమపాకం=కుంకుమకులపము యొక్క, లేవః=పూత.

తా. నీవలనఁ గలిగిన యామదనబాణముల గాయములు మానుటకు లోపలికి నీయధురపానము; పైకి నీకుచములపై కుంకుమపంకలేపము. ఈరెండే యచుకూలములైన యాషధములు.

తస్మాజ్జీకరణం జ్ఞాత్వా రాజపుత్రీ ప్రమాదతః,
ఉత్థాయ శీఘ్ర మాగత్య గాఢాలింజన మాతనోత్. 66

టీ. రాజపుత్ర, తస్య=ఆతనియొక్క, అంగీకరణం = అంగీకారమును, జ్ఞాత్వా = తెలిసికొని, ప్రమాదతః = సంతోషముతో, ఉత్థాయ = లేచి, శీఘ్రం = త్వరగా, ఆగత్య = వచ్చి, గాఢాలింగనం = బిగ్గరిలింతను, ఆతనోత్=చేసెను.

సప్తా నీవి స ఖలు సహసా సాస్వయం ముక్తబధ్నా
మోక్షు నైవేచ్ఛతి కుచపటి మాత్తనా నైవ భిన్నా,
ద్రష్టం నై వోన్నమయతి ముఖం నైర్విర ముల్లోకనం తత్
వ్రీడాం తస్మా విఫలయతి కోఽవ్యేవ భావానుబంధః. 67

టీ. నీవి = పోతముడి; సప్తాఖలు = (ఆమెచేత) విప్రులదలేదు. సా=కముడి, స్వయం=కనంతనె, ముక్తబధ్నా = వదలింపబడిన ముడిగలది (ఆయెను). కుచపటి = రవికెను, మోక్షు = వదలించుటకు, నైవేచ్ఛతి = (ఆమె) తలుపనేలేదు. నైవ=ఆదియె, ఆత్తనా=కనంతనె, భిన్నా = వదలి నది. ద్రష్టం=(అతనిని) చూచుటకు, ముఖం=మోమును, నైవోన్నమయతి = ఎత్తనేలేదు, తత్ = ఆమోము, నైర్విరం = కనంతనె, ఉల్లోకనం = పైకి

చాయాదాః శరదీస్తుకాన్తిధవభా శ్చన్ద్రం పరిష్కర్వతే
శబ్దస్థాశయసంభవాన్మయగళీ ప్రాప్నోతి సంకోచితామ్,
నృత్యన్తి ప్రతిపక్షవస్తునివహా మాయా గృహే తేజసాం
కేశాన్తే గిరిధన్వనః శమయతే ఖేదం గభీరావటః. 71

టీ. శర...వా - శరత్ = శరత్కాలముదలి, ఇందు = చంద్రుని
యొక్క, కాంతి=వెన్నెలవలె, ధవళః=తెల్లనైన, శంఖస్యదాయాదాః=
శంఖముయొక్క పిల్లలు (ముత్యములు), చంద్రం=చంద్రుని, పరిష్కర్వతే=
అలంకరించుచున్నది (మోమునందు స్వేదబిందువులు శోభిల్లుచున్నవని భావ
ము.) ఆశయ...గళీ-ఆశయసంభవ=మనస్సును నియోక్త, అంక = చిహ్నముల
యొక్క, యుగళీ=జత(మత్స్యములు), సంకోచితాం=ముణుగురుబాటును,
ప్రాప్నోతి = పొందుచున్నది. (కన్నులు ముగళించుచున్నవని భావము.)
మాయాః=లక్ష్మీయొక్క, గృహే=ఇంటియందు (వద్దనుండు), తేజసాం=
వెలుగులయొక్క, ప్రతిపక్షవస్తునివహాః= శత్రువులైన వస్తువుల సమూహ
ములు (చీకటలు), నృత్యన్తి=నడుచున్నవి. (అనగా కొప్ప వీడి ముఖము
మీఁదఁ జేరుదుచుండినదిని భావము) గిరిధన్వనః=శివునియొక్క, కేశాం
తే = తలఁపెంద్రులకుదను (నడుమునందు), గభీరావటః = లోతుగోయి
(నాభి), ఖేదం=బడలికను, శమయతే=పొంగొట్టుచున్నది. (నడుమునందు
గంభీరమైన నాభి ప్రకాశించుచున్నది.)

తా. నగమము.

భాన్తిపయగపరిణామాన్త్రిదశాహారేతదీయసూతిగృహాత్,
ఉచ్చలతి కోఽపి నాద స్తద్గుణిని భ్రమతి గిరియుగం చిత్రమ్.

టీ. త్రిదశాహారే=దేవతల యన్నమందు (చంద్రునందు అనియర్థము.
మోమునందనిభావము, చంద్రుని కళలను దేవతలు పానము చేయుదురని
ప్రమాణము.) పయః పరిణామాః=కదక వికారములు (ముత్యములు అని
యర్థము. స్వేదబిందువులని భావము. ఉదకబిందువులే ముత్యపుచిప్పలలోఁబడి

ముతైములగును గాన తద్వికారోక్తి.) భాంలి=ప్రకాశించుచున్నది. (చంద్రుని యందు ముతైములు ప్రకాశించుచున్నవి యనగా మోమునందు స్వేదబిందువులు ప్రకాశించుచున్నవని తాత్పర్యము.) తదీయసూరిగృహతో=అముతైములపుట్టినింటినండి, (శంఖమునుండి యనియర్థము. శంతమునుండి యనిభావము. శంఖమునందును ముతైములుపుట్టుట ప్రసిద్ధము.) కోపినాదః=ఏదోయొక శబ్దము (అనగా అత్యంతవిలక్షణమయినదనిభావము,) ఉచ్చలలి=ఉదయించుచున్నది. శంతమునందు మిగుల మధురమైన నాద ముదయించుచున్నదని తాత్పర్యము. తద్గుణిని=అది (శబ్దము) గుణముగా గలదనియందు (అకసమునందని యర్థము. నడుముకు వ్రేనయని భావము), గిరియగః=గొండలజత (చనుగవ), భృమతి = తిరుగుచున్నది, నడుముకు వైభాగమందు సునద్యయము చలించుచున్నదని భావము.

తా. పురుషాయితమునందు మోము చెరువుటయు శంతమునందు మణితము లుదయించుటయు చనుదోయి కడలుటయు వర్ణింపఁబడినది.

అచిరరుచా విలసన్త్యా

అమృతముచాభావి ఘర్తబిందుముచా,

పయోముచా ప్రసవముచా

విరుచా కిం చాపి తారహారముచా.

73

టీ. అచిరరుచా = మెఱపు (దేహము), విలసన్త్యా = నాల్గము చేయునదిగా, అభావి = అయ్యెను. అమృతముచా=చంద్రుఁడు (మోము,) ఘర్త బిందుముచా=స్వేదబిందువుల రాల్చునదిగా, అభావి. పయోముచా = మేఘము (కొప్ప,) ప్రసవముచా=పూవులను రాల్చునదిగా, అభావి. కించాపి=చుఱియును, విరుచా=ఆకాసము (నడుము), తారహారముచా=ముత్యాల హారములను విడుచునదిగా, అభావి.

తా. పురుషాయితమునందు ప్రియురాలి దేహమాడుటయు నెమ్మోము చెరువుటయు కొప్పవీడి పువ్వులు రాలుటయు ముతైముల పేరులు పెరిగి నడుముమీదుగ జారుటయు వర్ణింపఁబడినవి.

స్వచ్ఛాజ్ఞో నవమూర్జనా దసీలతే వోల్లాసితా స్వాత్మనా
జ్యోత్స్నాపూర్వపాణ్డరామృతధరా రాత్రి ర్మథా శారదీ,
బిభ్రాణా కరవల్లవేన కబరీ మార్ద్రామియం దృశ్యతే
శ్రీః శృంగారసుధాపయోధిసలిలాదభ్యుత్థితే చాపరా. 74

టీ. ఇయమ్ = ఈమె, అసీలతేన = లతపండిదైన కత్తివలె, నవమూర్జనా
నాత్ = క్రొత్తస్నానముచేత (అనగా ఆవృద్ధి స్నానముచేయుటచేత నవి
యామె పరమమనోధము. క్రొత్తగా చికిలిచేయుటచేత నని కత్తికి
అన్వయించునట్టి యర్థము.) స్వచ్ఛాంగీ = శుద్ధమైనదేహముగలదై, స్వాత్మనా =
తనస్వరూపముతో, (అనగా అంగరాగాద్యలంకారములు లేకుండ అని
యర్థము.) ఉల్లాసితా = ప్రకాశింపజేయబడినదై, (అనగా ఆమె
ఆవృద్ధి స్నానముచేసి పురుషులకు నుడువవును చికిలిచేసిన కత్తివలె
స్వభావముగ మఱితసౌందర్యము గలిగి ప్రకాశించుచున్నదని భావము.)
శారదీరాత్రిగథా = శరత్కాలపురాత్రివలెను, జ్యోత్స్నా...ధరా -
జ్యోత్స్నాపూర్వ = వెన్నెలప్రవాహమువలె, విపాండర = మిక్కిలి శుభ్రమైన,
అంబర = వస్త్రమును, ధరా = ధరించినదై, కరవల్లవేన = చిగురుపంటిచేతితో,
అర్ద్రా = తడిసిన, కబరీ = కొవ్వను, బిభ్రాణా = ధరించుచున్నదై, శృంగా...
లిలాత్ - శృంగార = శృంగారరసమనెడు, సుధాపయోధి = అమృతసము
ద్రమయొక్క, సటీలాత్ = జలమునుండి, అభ్యుత్థితా = ఉదయించిన, అప
రాశ్రీరి = వేరొక్కలక్ష్యమైననట్లు, దృశ్యతే = కన్పట్టుచున్నది.

తా. ఈమె ఇప్పుడే స్నానముచేసి యుండుటచేత స్వకస్సిద్ధ మైన
సౌందర్యాశయము శుభ్రముగఁ దెలియుచున్నది. అంగరాగాదులు ఈమెకు
అధిసౌందర్యాపాదకములు గావు. కావున ఇప్పుడే ఈమెచికిలిచేసిన
కత్తివలె మఱిత ప్రకాశించుచు కామోద్దీపనము చేయుచున్నది. మఱియు
నీమె శుభ్రవస్త్రము ధరించినదై వెన్నెలగల శరత్కాలవలెనున్నది. తడిసిన
కొవ్వను వస్త్రముచే పట్టుకొనియున్నది గావున శృంగారసామృతసాగ

రమణుండి యుదయించిన లక్ష్మీదేవివలె నతిలాకసౌభాగ్యముచేయ యై యున్నది.

దమ్పత్యో శ్శయనస్థయోః ప్రణయతో
జాతే మహావిగ్రహే

వైముఖ్యం సమభూత్ తదైవ మదనా
వస్థాక్షమే యోజితే,

భో దూతీవిరహో బలీ భవతి సా

శయ్యాపి న స్పృశతే

తత్రాచార్దనమేవ తావ దుభయోః

న్నహం వ్యథాత్ పుణ్యతః.

75

టీ. శయనస్థయోః = సానుపురందరుడైన; దంపత్యోః = భార్య భర్తలకు, ప్రణయతః = ప్రేమనుబట్టి. (అరురాగమును బరిక్షించుటకనుట.) మహావిగ్రహే = గొప్పకలహము కలుగఁగా, వైముఖ్యం = పెడ మొగము గలిగియుండుట, సమభూత్ = సుభవించెను. (అనఁగా పొల యల్కుచే పెడమొగముఁబెట్టి పరుండి రని భావము.) తదైవ = అప్పుడే, మదనావస్థాక్షమే = జాగరణము (నిద్రచట్టకుండుట) మొదలైన కామావస్థలును వానిని తాళఁజాలకుండుటయును, యోజితే = మా స్పృశదీనది, (ఇరువురును పొల యల్కుచే మొకకుమరలిరిగాది నిద్రచట్టక కొంచెము బిగుతరముచే ఒండొరు లను చూడక అట్టుండుటను తాళలేక సంకటపడుచుండఁగా), భో = అయ్యో పాపము (అననుయములా), దూతీవిరహః = మౌలిక లేకుండుట, బలీ = బలవంత మైనది (కష్టతరమైనదిగా), భవతి = అగుచున్నది. (మౌలికయండినయెడల వారిబెట్టు కగ్గరిక అలుకమాన్ని సమరసపుట్టి సంధిచేసి కామతంత్రము నెర వేర్చునుగదా అది లేనందున నిట్లుండవలసినదైనదిగదా అని భావము). సాక య్యాపి = అపాన్చును, నస్పృశతే = కదలకున్నది (అపాన్చవైరను కదిలె నేని యది సాకుగా కొంచెము సంసర్గము కలుగును, వీరు కదలకుండుటచేక అది

యును కదలలేదుపాపము,) కత్రతావల్ = అట్టిదిలిలో, ఉభయోః = ఇరువురి యొక్క, పుణ్యతః = సుకృతమువలన, అచ్చాదన మేవ = కప్పుకొను దుప్పటియే, స్నేహావ్యధాల్ = (ఇరువురి సుకృతమునుటచేత స్నేహమును గూర్చెను. కలియకుండుటకు ఇరువురును తాళజూపనివారేయని భావము. కప్పుకొనుటకు దుప్పటిని వైకి లాగుకొనుట యనుచును నొండొరులు తాళుటలో నత్యంత సుఖమైనస్వర్గ గలిగి యుండు మాని కలిసికొనిరి.)

ఉగ్రగ్రహ ముదన్వతో జల మతి

క్రాదు త్యనాలమ్బినే

వ్యోమ్ని భ్రామ్యతి దుర్గమక్షితిభృతాం

మూర్ధానమారోహతి,

వ్యాప్తం యాతి ఫణాకరై రహివరైః

పాతాళ మేకాశీనీ

కీర్తిస్తే మదనాభిరామనృపతే

మధ్యేసథం యోషితామ్.

76

టీ. కవి చెప్పుచున్నాడు:— మదనాభిరామనృపతే = మదనాభి రామరాజా! తేకీర్తిః = నీయశస్సు, యోషితాం = స్త్రీలయొక్క, మధ్యే సథం = వమూహమధ్యమునందు, ఏకాశీనీ = ఒంటరిదే, ఉగ్రగ్రహం = భయం కర మైనజలజంతువులంగల, ఉదన్వతః జలం = సముద్రముయొక్కజలమును, అతిక్రామతి = దాటుచున్నది. ఆనాటంబనే = బట్టుదలలేరి, వ్యోమ్ని = ఆకాశము నందు, భ్రామ్యతి = తిరుగుచున్నది. దుర్గమక్షితిభృతాం = ఎక్కుటకు కక్యము గాని కొండలయొక్క, మూర్ధానం = తలను, ఆరోహతి = ఎక్కుచున్నది. ఫణాకరైః = వడగలనువిప్పనట్టి, అహివరైః = సర్పశ్రేష్ఠములచేత, వ్యాప్తం = వ్యాపించుటచేసి, పాతాళం = పాతాళలోకమునుగూర్చి, యాతి = పోవు చున్నది.

తా. మదనాభిరామరాజా! సముద్రములలోని ద్వీపాంతరములనుండను
 వారు ఆకాశమున సంచరించుదేశతలను పాతాళమందలి నాగులను
 వర్షతనివానులైన యారణ్యకలును కట్టు మట్టికములయందలివారును సీ
 కీర్తిని బొగడుచున్నారు. అనఁగా కీర్తియనుమిషచేప్రస్తుతనాయకను నర్జించు
 చున్నాడు:-రాజా! నీకుమారితవంటి స్త్రీ త్రిలోకములయందు ప్రశంసించు
 బడుచున్నదని భావము. ఇటు నీట్లోకము 'మదన అభిరామ నృపతే' అని కద
 విభాగముచేసిన మన్మథకరమైన యర్థమగుచున్నది. మన్మథా! అందగాఁడా!
 రాజా! నీదెబ్బకు లోచదనివారు విలోకమునందును ఏప్రాణియులేరుగదా!
 (కావున నేనెంత విశేషము గలవాఁడయినను నీవలను దప్పించుకొనలేక
 పోయితిని ఆసిభావము.) నాయకయొక్క సౌందర్యాదిగణవిషయాలితయము
 సర్వలోకకమనీయ మని తాత్పర్యము.

సుభు) త్వం కుపితే త్యపాస్త మశనం

త్యక్తా కథా యోషితాం

దూరాదేవ వివర్జితాః సురభయః

స్రగ్గంధఘాపదయః,

శోఙం రాగిణి ముఖ్య మయ్యవనతే

దృష్టే ప్రసీదాధునా

సత్యం త్వద్విరహో దృఢవన్తి దయితే

సర్వా మమాన్ధా దిశః.

77

టీ. సుభు) = అందములైన కనుబొమలు కలదాగా, త్వం = నీవు, కుపి
 తేలి = కోపించితివని, అశనం = అన్నము, ఆపాస్తం = త్రోయబడినది. యోషి
 తాం = స్త్రీలయొక్క, కథా = కథ, త్యక్తా = విడువబడినది. స్రగ్గంధఘాపద
 యః = పుష్పములు సువాసనద్రవ్యములు ఘాపములు మొదలైన, సురభయః =
 నువాసనలు, దూరాదేవ = దూరముగానే, వివర్జితాః = విడువబడినవి.

రాగిణి=అరురాగముగలదానా, కోపం=కోపమును, ముంచ=విడుపుము. అవ
నలేదు = ప్రణతుడైననేను, దృష్టే = చూడబడగా (ప్రణతుడనగు
నన్నుఁజూచి,) అధునా=ఇప్పుడు, ప్రసీద = అరుగ్రహింపుము (ఇంతట నైన
ను నన్నుగ్రహింపుము,) సత్యం = సత్యముగా, త్వస్విరహాత్ = నిన్నెడఁ
పాయుటవలన, దయితే = ప్రియురాలా! సర్వా దిశః = దిక్కులన్నియు,
మరు=నాను, అధాః=గుడ్డివిగా, భవతి=అగుచున్నవి.

తా. ప్రియురాలా! నీకనుబొమలయందము నేనునిచ్చెవును. కోపగిం
చినప్పుడు మిగుల ప్రేమయై మిక్కిలి యుద్దీపకములై అన్నాపలయందు
నిచ్చలేకుండ జేయుచున్నది. మఱియేస్త్రీతోనైనముచ్చటించిన నీదునంబున
కేమి తోచునో యిది యనియును మానుకొంటిని. నీ ప్రసాదమును మున్నప్పు
డనుకూలములైన పుష్పగంధాదులు ఇప్పుడు పనికిరాకపోయినవి. నీవు నాయు
దానోయినరూగము గలదానవు. ఇప్పుడేల కోపముచేయుచున్నావు. తాళఁ
జాలను. నీకు నడుస్కరించుచున్నాను. నన్నుఁజూడుము. నీయరుగ్రహములేని
యెడ నా కేదిక్కును తోచ కన్నది. ఇది ముమ్మాటికి సత్యమని నమ్ముము.

ఇట నేత్రవరమైనయప్రకృతార్థము స్ఫురించుచున్నది. ఎట్లనఁగా-
నుభు)=మాచికనుబొమలుగల, రాగిణి=పట్టికైన, దృష్టే=నేత్రమా! త్వంకుపి
లేలి=నీవు కలఁకవడితివి గావున, ఆశనాఅపాస్తం=అన్నము మారుకొనఁబడి
నది (నొప్పిచేత నన్నముసహింపలేదు) యోషితా కథాశ్శక్తా=(అపథ్యము
గావున) స్త్రీలప్రస్తావము మానుకొనఁబడినది. స్త్రగంధధూపావయః దూరా
దేవవివర్జితా=పుష్పాది పరిమళవస్తువులు (అపథ్యములు గావునను మరస్వా
స్థ్యము లేకపోవుటచేతను) దూరముగానే త్రోయఁబడినవి. కోపముంచ =
కలఁకనవిడుపుము. అవనలేదు = ప్రసీద=వెలుతురు చూడలేక కలవంచుకొని
పోవుచున్న నన్నుఁజూడుము. అధునా = ఇప్పుడు నీవులేనియెడ నాకు
విదిక్కును కనఁబడలేదు. (నేత్రమునకు కలఁక వచ్చినప్పుడు నొప్పిచేత
కంటినిగూర్చి తలొడుకొన్నమాటలు అప్రకృతములై ప్రకృతార్థమును వది
వ్కరింపుచు జ్ఞాస్థులమము లగుచున్నవి.)

నానారాజకుమారకాక గుణవతః

సంభావ్య మన్నదిరే

కాలే భవ్యతరే స్వయంవరవిధౌ

చిత్రాపహర్రే ముదా,

దత్త్వా త్వాం సుకృతీ భవేయమితి మ

య్యాలోచనాతత్పరే

త్వం మద్వంశకళంక మఙ్కురయనే

కిం వా కరోమ్యాత్తజే.

78

అప. ఇట్లు వీరిసంసర్గమును చేటికలవలనం దెలిసికొని రాజు కొమారి తను అడుగుచున్నాడు.—

టీ. ఆత్మజే=పుత్రీ! (నాకుఁతురవై పుట్టి యిట్టినింద నాకుం గలుగఁ జేసితివిగదా యని భావము.) గుణవతః=సౌందర్యకౌర్యాదిగుణకాలలగు, నానారాజకుమారకాక = అనేకులయిన రాజకుమారులను, మన్నదిరే = నాయంట, సంభావ్య=సత్కరించి, భవ్యతరేకాలే = మంచిసమయమందు, స్వయంవరవిధౌ=స్వయంవరవిధియందు, చిత్రాపహర్రే = (వారిలో) మనోహరుడగు వానికి, ముదా=సంతోషముతో, త్వాం=నిన్ను, దత్త్వా = ఇచ్చి, సుకృతీభవేయమితి=ధన్యుడ నయ్యెదనని, మయి ఆలోచనాతత్పరే = నేను ఆలోచనయందు ఆసక్తుడ నగుచుండఁగా, (ఆసక్తిగల్గి ఆలోచించుచుండఁగా), త్వం = నీవు, మద్వంశకళంకం=(ఎన్నఁడులేని) నావంశమునకు నిందను, అంకురయనే = మొలిపించుచున్నావు. కింవాకరోమి = ఏమి చేయుదును?

తా. పుత్రీ! యోగ్యులయిన రాజకుమారులను బిలిపించి స్వయంవరమున నీకెష్టమైనవానికి నిన్నిచ్చి వివాహముచేసి ధన్యుడను కావలయు నని నేనెంతో అపేక్షపడుచుండఁగా నీవు నావంశమునకు నింద తెచ్చిపెట్టి నన్ను చెఱుచుచున్నావు. ఏమి నేతును? నిన్ను దండింపలేక యూరకున్నాను.

ఇ త్యుక్తా జనకేన ధీరవచనా
 సా ప్రత్యువాచేతి తం
 స్వామిన్ సర్వ మిదం త్వ యైవ రచితం
 త్వద్వ్యాజ ఏవం తవ,
 చిత్తశ్శేకరో హ్యభూ న్నమ పున
 జ్ఞాతం శుభం యత్ త్వయా
 బద్ధః కాణ్డవటో ద్రుతం సమభవత్
 పాణిగ్రహశ్చాపయోః.

79

టీ, జనకేన = తండ్రిచేత, ఇతి = ఇట్లు, ఉక్తా = చెప్పబడినదై,
 ధీరవచనా = దీప్తిరిమాటలుగలవైన, సా = ఆరాజకస్య, తం = ఆరాజును
 గూర్చి, ఇతి = ఇట్లు, ప్రత్యువాచ = బదులుచెప్పెను. స్వామిన్ =
 రాజా!, ఇదం సర్వం = ఇదియంతయు, త్వయైవ = నీచేతనే, రచితం =
 చేయబడినది. త్వద్వ్యాజః = నీకవటము, తవ = నీకు, ఏవం = ఇట్లు,
 చిత్తశ్శేకరః = మనసునకుఁ గవ్వమును చేయునదిగా, అభూ త్కిల హి =
 ఆయెనుగదా! మమపునః = నాకైననో, శుభంజాతం = కల్యాణమయి
 నది. యత్ = ఎట్లనగా, త్వయా = నీచేత, కాండవటః = తెరపట్ట,
 బద్ధః = కట్టబడిన. అపయోః = ముక్తిదాతనిని, పాణిగ్రహః = వివాహము,
 ద్రుతం = కేసుముగా, సమభవత్ = ఆయెను.

తా. పూర్వశ్లోకమునందుఁ జెప్పినట్లు రాజుడుగగా కొమార్త ధైర్య
 మతో నిట్లనియె. రాజా! నీవు కవటముతో చేసినకార్యము నీకే మరస్తా
 వము గలిగించినది. నామమాత్రము కల్యాణమె యయినది. యెట్లనగా
 పెండ్లియందు కథావరల నడుమ గట్టినట్లు మాయిద్దఱిగడుమ తెరగట్టించి
 తివి గావున మాకు పెండ్లి జరుగనే జరిగినది.

శ్రుత్వా తస్మాత్తదుక్తిం నరపతి రవదత్
 పుత్రికే తావకీనం
 సర్వం తద్దృశ్యరిత్రం సకరుణహృదయః
 సంసహే మత్సుతేతి,
 త్వం చ త్యక్త్వా కుబుద్ధిం భవ శివహృదయా
 త్వాం ప్రదాస్యామి శీఘ్రం
 సద్వంశ్యా యైవ భూపాలకతనయవగా
 యేతి సాఽప్యాహ భూమిః.

80

టీ. నరపతిః=రాజు, తస్మాః=అదిన్నదానియొక్క, తదుక్తిం=అమాటను, శ్రుత్వా=విని అవదత్=పలికెను. పుత్రికే = కూతురా!, తావకీనం=నీదైన, సర్వం=సమస్తమైన, తద్దృశ్యరిత్రం=అనురాచారమునంతయు, మత్సుతేతి=నాబిడ్డయని, సకరుణహృదయః = దయతో గూడిన మనస్సుగలవాడనై, సంసహే=పీర్చుచున్నాను. త్వంచ=నీవును, కుబుద్ధిం = దుర్బుద్ధిని, త్యక్త్వా=నిడిచి, శివహృదయా = మంచిమనస్సుగలదానవుగా, భవ = కష్టు. త్వాం=నిన్ను, శీఘ్రం = శీఘ్రముగా, సద్వంశ్యాయ = మంచివంశముందుఁ బుట్టిన, భూపాలకతనయవరాయైవ=మంచి రాజపుత్రునకే, ప్రదాస్యామి=ఇచ్చెదను. ఇతి=ఇట్లునెను. సాఽసి=అదిన్నదియు, భూయః=మరల, ఆహ=పలికెను.

తా, మైనఁజెప్పిన మాటలు విని రాజు కూతురి కిట్లనియె. పుత్రీ! నీవు బిడ్డవుగాన దయతో మన్నించితి. ఇంకనైన దుష్టకార్యము చేయకుము. నిన్ను మంచిరాజుమారుని కిచ్చి పెండ్లిచేసెనను అనగా తండ్రికి కూతురిట్లనియె.

దేవ త్వం శృణు చిత్త నేత్ర రసనా
 ఘో శ్రుతి స్పర్శనా

న్యాసక తద్వశవ ర్తితాని నితరా
మేవం మదీయాని వై,
కన్తై యచ్ఛసి చేతనావిరహితం
కాయం మదీయం వదే
త్యాకర్ణ్యతిరుమా తతో సరపతి
ర్యేగాదపాగాత్ సభామ్.

81

టీ. దేవ = రాజా! త్వం=నీవు, శ్రుణు = వినుము. మదీయాని చిత్త
నేత్రరసనామ్రాణ శ్రుతిస్పర్శనాని=శావియగు మనసు, కన్నులు, నాలుక,
మాణేంద్రియము, వినికి. తాఁకుట, నితరాం=మక్కిలి, ఏవం=ఇట్లు; తద్వశ
వర్తితాని = ఆకని స్వాధీనముగా నుండినవి, అనక = ఆయెను. చేతనావిర
హితం = ప్రాణములేసి, మదీయం కాయం = నాదుదేహమును, కన్తై = ఎవ్వ
నికి, ప్రయచ్ఛసి = ఇచ్చెదవో, వదేతి=చెప్పుచు నెను. ఆకర్ణ్య=నిని, సరపతిః=
రాజు, అతిరుమా = మిగుల శోభముతో, తతః = అక్కడనుండి, సభాం =
సభకు, పేగాత్=వడిగా, అపాగాత్ = లేచిపోయెను.

తా. రాజా! నాయుండియములన్నియు నతనియందే యధీనముగా
నుంచబడియున్నవి. కేవలదేహమును ఎవ్వరి కిచ్చెదవో చెప్పుము. (అనగా
నాకతఁడు తప్ప చురియుకఁడు ప్రియుఁడుగాడు). అనిచెప్పఁగా రాజుపక్ష
గోభమువచ్చి యక్కడినుండిలేచి త్వరగా సభకుఁబోయెను. (కవిని దండి
చుట కని నూచన).

స్థిత్యాఽఽసనే భూపతిరి త్యువాచ
స శోటిపాలం ప్రతి బిల్వణం కవిమ్,
బద్ధ్యా శిరశ్చేదయ శీఘ్రమస్య
త్వం గచ్ఛ గచ్ఛేత్యవదత్ త్రివారమ్.

82

టీ. సభూపతిః=ఆరాజు, ఆసనే = సింహాసనమందు, స్థిత్యా = కూరుచుండి, కోటిపాలంప్రతి = కోటిపాలుండనుపేరుగల కొత్తాల్లతో, బిల్వణంకవిం=బిల్వణకవిని, బద్ధ్యా = కట్టి, అస్య=ఇతనియొక్క, శిరః = తలను, శీఘ్రం=త్వరగా, ఛేదయ=నలుకుము. త్వం=నీవు, గచ్ఛగచ్ఛేతి = పోపొమ్మని, త్రివారం=ముమ్మారు, అవదల్=పలికెను.

తా. రాజు సభకుపోవగానే కోటిపాలుండను పేరుగల కొత్తాల్లను బిలిచి బిల్వణకవి తలను శీఘ్రముగానలుకుము. త్వరగా పోపొమ్మని ముమ్మారు చెప్పెను.

కోపేన శాసితం శక్తి యః ప్రసాదేన రక్షితుమ్,

స ఏవ రాజా లోకస్య నేతరో జాతశ్చిప్యః.

83

టీ. కోటిపాలుండనుచున్నాడు—యః=ఎవడు, కోపేన=కోపముచేత, శాసితం=శిక్షించుటకు, శక్తిః=సమర్థుడో, ప్రసాదేన=ఆశగ్రహముచేత, రక్షితుం = కాపాడుటకు, శక్తిః = సమర్థుడో, సఏవ = వాడే, లోకస్య=లోకమునకు, రాజా=రాజు. జాతశ్చిప్యః = పాపముగల, ఇతరః = మఱియొకడు, స=కాడు.

తా. కోపముచేసి దండింపఁ గలవాడు అనుగ్రహించి రక్షింపఁగలవాడు ఎవడో వాడే రాజు. ఇతరుడు పాపాత్ముడు.

సాధు దేవ త్వయాఽఽజ్ఞస్తం తత్సమస్తం కరో మ్యహమ్,
తథాఽపి స్వామినా కార్యా యోగ్యా యోగ్యవిచారణా.

టీ. దేవ = రాజా! త్వయా = నీచేత, అజ్ఞస్తం = ఆనతీయఃబడినది, సాధు=మంచిది, తత్ = అందువలన, సమస్తం=అంతయును, అహం = నేను, కరోమి=చేయుచున్నాను. తథాపి=అట్లేనను, స్వామినా=రాజుచేత, యోగ్యా యోగ్యవిచారణా = యుక్తమా ఆయుక్తమా అను విచారము, కార్యా = చేయఁదగినది.

తా. రాజా ! నీవు చెప్పినట్లుగా నేను చేయక తప్పదు గనుక చేసే దనుగాని నీవు యుక్తాముక్తములు విచారింపక యిట్లు సాహసవడుట మంచి పనికాదని యొకచెదను.

ఇతీరితః కోటిపాలం విద్రావ్య ప్రాహిణోన్నపః,
స బిల్వాణకవిం బద్ధాన్ శక్తశానం ప్రయయా తతః. 85

టీ. ఇలి = ఇటు, ఈరితః = (కోటిపాలునిచేత) చెప్పబడిన, నృచః = రాజు, కోటిపాలం = కోటిపాలుని, విద్రావ్యప్రాహిణోత్ = తరిమిపంపెను. స = అతఁడు (కోటిపాలుఁడు), బిల్వాణకవిం = బిల్వాణకవిని, బద్ధాన్ = కట్టి, తతః శక్తశానం ప్రయయా = తరువాత శక్తశానమునకుఁ బోయెను.

తా. రాజు కోటిపాలుని మాటలను సరకువేయక క్షమముగా బిల్వాణుని వధింబిరమ్మని తరిమెను. అతఁడు రాజు నుత్తరువుమేరకు కవిని బంధించి శక్తశానమునకుఁ గొంపోయెను.

అయి కి మనిశం బాలే ద్వారే సమున్నతకంధరా
కువలయదళస్థిగ్ధే ముగ్ధే విముఞ్చసి లోచనే,
అమరరమణీలీలావల్లద్విలోకనవాగురా
వలయపతితో న వ్యావృత్తిం క్వ యాస్యతి బిల్వాణః. 86

టీ. అయిముగ్ధేబాలే = ఓసి తెలియనిచిన్నదానా, సమున్నతకంధరా = ఎత్తైనమెడగలదానవై, కువలయదళస్థిగ్ధే = కలువచేకులపలె నిద్దగలవైన, లోచనే = కన్నులను, ద్వారే = వాకిటియందు, అనిశం = ఎల్లప్పుడు, కి విముంచసి = విలప్రసరింప (నిగిడింప) జేయుచున్నావు? (ద్వారముననుండి చూచుచున్నావేమి యి యర్థము.) విలన, బిల్వాణః = బిల్వాణకవి (నేను) అమర...రితః - అమరరమణీ = దేవతాస్త్రీలయొక్క, లీలా = విహాసముచే పల్లవో = చలించుచున్న, విలోకనవాగురావలయ = చూపులను గుండ్ర నివలయందు, పతితః = పడినవాఁడై, క్వ = యెక్కడ, వ్యావృత్తిం = మరలివచ్చుటను, యాస్యతి = పొందును? (చావునకు సిద్ధమైననాపై మరల వచ్చునేమో యను ఆశ వదలు మని భావము.)

గత్వా శ్చ శాన మథ బిల్వణపణ్డి తోఽపి
త త్రోపవిశ్య సకలాశ్చ దిశో విలోక్య,
మన్దస్తి తో నృపతిపూరుషమాహ సాసిం
భింధ్యాశు భద్ర మమ మస్తకమి త్యుదారమ్. 87

టీ. ఆధ=పిమ్మట, బిల్వణపండితోపి-బిల్వణ = బిల్వణుండనెడు, పండి
తోపి=పండితుడును, శ్చ శానం = శ్చ శానమును, గత్వా=పోంది, తత్ర =
అచ్చట, ఉపవిశ్య=మారుచుండి, సకలాః = సమస్తరుగు, దిశోపి = దిక్కుల
నున్న, విలోక్య=చూచి, మన్దస్తి తః=చిలునగవుగలవాడై, భద్ర=ఓభద్రుడా!
మమ=నాచుక్క, మస్తకం=శిరసును, అశు=శీఘ్రముగ, భింధి = నలుకుము.
ఇతి=ఇట్లు, ఉదారం = ఉదారముగ, సాసిం = కత్తితోఁగూడనాడు, నృపతి
పూరుషం=రాజనియు క్తపురుషునిగూర్చి, అహ=చెప్పెను.

తా. ఇట్లాజ్ఞాపించబడిన యనంతర మా బిల్వణకవివశేణ్యుఁడు వధ్య
స్థానముగు శ్చ శానంబునకేగి అచ్చట నుచువిష్టుడై దిక్కులం గలయంజూచి
తనపదంబు నియుక్తుడై కత్తిని చేతధరించి యుండు పురుషుని గని చిలునగ
వుతోఁ గూడినవాడై సొమ్ముడా! శీఘ్రము నాశలం బెగవ్రేయు మని
యుదార్పతఁ జెలంగ పలికెను.

కిం కారణం కవివశేణ్య దరస్తి తోఽసి
భీతి ర్న కిం తవ భవిష్యతి భీః కథం వా,
ఉత్ఫుల్లలోచనలసద్గదనారవిన్దా
దేవీ యదీయహృదయే నివసత్యజ స్రమ్. 88

టీ. కవివశేణ్య = కవిశ్రేష్టుడా!, దరస్తి తః = చిలునగవు గలవాఁ
డనై, అసి = అగుచున్నావు. కారణం = కారణము, కిం=ఏమి?, తవ=నీకు,
భీతి=భయము, నశిమ్ = లేదా? యదీయ హృదయే - యదీయ = ఎవనినం
బుంధముగ, హృదయే = హృదయమున, ఉత్ఫుల్ల...అరవిన్దా - ఉత్ఫుల్ల =

వికసించిన, అచన = నేత్రములచే, లనత్ = ప్రకాశించుచుండు, వననార
విద్యా=ముఖకమలముగలిగియుండు, దేవీ=దేవి, అజస్రం=ఎట్లుపుడును, నివసతి=
నివసించునో, తద్య=వానికి, కథంపా=ఎట్లు, భీతి=భయము, భవిష్యతి=కలుగును?

తా. ఓకవిభామణీ! వధాదండము విధింపఁబడి వధ్యస్థానంబునకుఁ
గొనిరాఁబడియుండు నీచునన్నుచు 'భయా'ము కలంచుచుండలేదా? నవ్వెద
వేల? యని యారాజవియంతు డడుగుటయు కవివరేణ్యు డిట్లు చెప్పం
దొడంగె. నుందరములగు నేత్రంబులు వికసించియుండ నొప్పుచుండు నా
నుందరీమణి యగుదేవి చుతతధ్యానవశంబున నాహృదయంబున నివసించి
యుండ మనంబు తదేకాయత్రం బగుటచే నన్యవిషయంబుల గ్రహింపకుండు
నపుడు నాకు భయాదులు కలుగుట కవకాశ మెక్కడిది?

— తాం దేవతాం స్మరవిస్మత్స్వరచారుశోభాం

గర్జస్థలద్వితయరాజితపత్రవల్లీమ్,

ఉత్తుజ్జవీనకతినస్తనమధ్యసంస్థ

హారావళీం గుణవతీం సతతం స్మరామి.

89

టీ. స్మర...భాం. స్మర = మన్నఁగుచేత (కామాలికాయముచేత)
విస్మత్స్వరచారుశోభాం = అందమయిన కాంతిగలదియు, గండ...లిం. గండ
స్థలీ ద్వితయ = చెక్కిల్ల ప్రదేశముల చెండిటియందును, రాజితపత్రవల్లీం =
మకరికాది పత్రములు గలదియు, ఉత్తుం...ళిం. ఉత్తుంగ = మిక్కిలి యెత్తె
నవియు, వీన=వలుదలైనవియు, కతిన=గట్టివియునగు, స్తన=చన్నులయొక్క,
మధ్య=నడుమ, సంస్థ = ఉండిన, హారావళీం = ముత్రముల పేరుల మొత్తము
గలదియును, గుణవతీం=సౌభాగ్యాది గుణములు గలదియును, తాం దేవతాం=
ఆదేవతను (నాపాలిటి కోరికలలిచ్చునట్టి భాగ్యదేవతవలె నుండు యామిసి
పూర్వలిలకను), సతతం=ఎల్లప్పుడు, స్మరామి=కలంచుచున్నాను.

తా. నావై మిగుల వలపు గలిగి లానణ్యకాంతి పరిపూర్ణ న్నాన
వద్యాంగియై నా కన్నులపండువునేయెచు నానునోరధాముల ననుబంబుల

గావించు నాచిన్నారి యన్నవ నా మనోరథమంగళదేవత నామనంబువ
సెలకొని నన్నానందదుఃఖాంబుధి నోలలాడించు చుండుటంజేసి నాకించు
కైనను వెరవు గలుగదని భావము.

అద్యాపి తాం కనకచమ్పకదామగౌరీం
పుల్లారవిన్దనయనాం తనురోమరాజిమ్,
సుప్తోత్థితాం సురతవిహ్వలసాలసాక్షీం
విద్యాం ప్రమాదగళితామివ చిన్తయామి. 90

టీ. కనక... గౌరీ-కనక=బంగరువలెను, చంపక=సంపెంగయొక్క,
దామ = మాలికవలెను, గౌరీ = గౌరవర్ణము కలిగినదియు, పుల్ల...
నయనాం-పుల్ల=వికసించిన, అరవిన్ద=తామరపూవులవంటి, నయనాం=నేత్ర
ములు గలిగినదియు, తను...రాజిం-తను = సూక్ష్మచుగు, రోమ=సూర్యుడు
పెంట్టుకలయొక్క, రాజిం=పంక్తిగలిగినదియు, సుప్తోత్థితాం-నుప్త=నిదు
రించి, ఉత్థితాం = మేల్కొనినదియు, సురత...సాగిం-సురత=క్రీడచే,
విహ్వల=నకముగానివియు, సాలస=అలసటతోఁగూడినవియు(నగు), అంగిం=
అవయవములు కలిగినదియు (నగు), తాం = ఆ యామిసీపూర్ణతిలకను,
ప్రమాదగళితాం-ప్రమాద=పొరబాటువలన, గళితాం=నిడువఁబడిన, విద్యా
మివ=విద్యనువలె, అద్యా=ఇప్పటికిని, చిన్తయామి=తలచుచున్నాను.

తా. అతి మనోహరమగు శరీరము యొక్కయు అవయవముల
యొక్కయు సన్నివేశమును సౌందర్యమును కలిగియుండు నాచెలవయొక్క
నిద్దురనుండిలేచినకాలమున వివశమై ఆలసియుండెడి స్థితివిశేషము భాగ్యవ
విశేషముచే రసానుభవానందము కలిగియుండువిశ్వ మణునఁబడినప్పటిస్థితి
వలె నిట్లుటికిని చింతను గలుగఁ జేయుచున్నది.

అద్యాపి తద్వికసితామ్బుజమధ్యగౌరం
గోరోచనాతిలకపాటలఫాలదేశమ్,

ఈషన్త దాలసవిఘ్నూర్ణితదృష్టిపాతం

కాంతాముఖం ప్రతి మనో మమ సన్నిభత్వామ్.

91

టీ. వికసి... గౌరం - వికసిత = విచ్చిన, అంబుజ = తామరపూవు
యొక్క, మధ్య=లోపలిభాగమువలె, గౌరం=పచ్చని వర్ణము గలిగినదియు,
గోరోచ... దేశం-గోరోచనా=గోరోచనముచే నిర్మితమైన, తిలక = తిలక
ముచే, పాటల=పాటలకాంతిగల, ఫాలదేశం=లకాటభాగము కలిగినదియు,
ఈష... పాతం-ఈషత్ = అల్పమైన, మన=మదముచే, అలస=మందమై
నట్టియు, ఘూర్ణిత=కుడిపడుచున్న, దృష్టి=మాపులయొక్క, పాతం=ప్రసా
రముగలిగినదియు (నగు), కాంతాముఖం ప్రతి-కాంతా=ప్రియురాలియొక్క,
ముఖం ప్రతి=ముఖమునుకూర్చి, అద్యాపి=ఇప్పటికిని, మమ=నాయొక్క,
మనః=మనస్సు, సన్నిభత్వాం=సమీపించును గాక.

తా. పద్మమధ్యమువంటి వర్ణశోభగల ముఖమున పాటలవర్ణము గల
గోరోచనతిలక ముంచబడుటచే నతిమనోహరమై మదముచే మంథరముచు
భ్రమితమునగు దృష్టిప్రసారముగల యానుదరిమణియొక్క ముఖమున
శీఘ్రోరావస్థాకాలమునను నామస్సు ప్రసరించుచుండుంగాక.

అద్యాపి తత్ కనకక్షణ్ణలమృప్తగణ్డ

మాస్యం స్మరామి విపరీతరతాభియోగే,

ఆద్యోశనశ్రమజలస్ఫుటసాన్ద్రబిన్ద

ముక్తాఫలప్రకరవిస్ఫురితం ప్రియాయాః.

92

టీ. విపరీత... యోగే-విపరీతరత = పుంభావకేళియొక్క, అభియోగే=

గాఢప్రవేశమునందు, కనక... గండం-కనకకుండలం = బంగారు కుండల
ములచేత, మృప్త=రాచుకొనబడిన, గండం=గండభాగములు గలిగినదియు,
ఆద్యోశన... విస్ఫురితం-ఆద్యోశన = వెనఁగుటచేఁగలుగు, శ్రమజల=చెమ్మట
యొక్క, స్ఫుట = స్పష్టములైనట్టియు, సాన్ద్ర = దట్టములైనట్టియు,
బిందు=బిందువు లనెడు, ముక్తాఫల=మూర్తియములయొక్క, ప్రకర=సమూ

హముచే, విస్ఫురితం=ప్రకాశించునదియు(నగు), ప్రియూయాః=ప్రియురాలి
యొక్క, తత్=అట్టి, ఆన్యం=ముఖమును, అద్యాపి=ఇప్పటికిని, స్వరామి=
తలచుచున్నాను.

తా. పుంభావకేళీకాలంబున కేళియందలి రభసతచే గలిగినచెమట
చుక్కలు ముత్యములవలె నలరారుచుండ బంగరుకర్ణ భూషణములం కదలుచు
గండములయందు రాచుకొనుచుండుటచే మెరియుచుండు ప్రియురాలి
యొక్క యప్పటిముఖము నాకిప్పటికిని స్ఫులికి వచ్చుచున్నది.

అద్యాపి తాం శశిముఖం నవయావనాధ్యాం

పీనస్తనీం ఘనకచామతిగౌరకాన్తిమ్,

పశ్యామి మన్తభఖరానలకీడితాని

గాత్రాణి యా మమ కరోలి సుశీతలాని.

93

టీ. యా=నిచంద్రవదన, మన్తభ...పీడితాని-మన్తభం
దనెడు, భర=తీర్థమయిన, అనల=అగ్నిచే, పీడితాని=బాధింపబడిన, పసిమ=
నాయొక్క, గాత్రాణి=అనయవములను, సుశీతలాని=మిగుల చల్లనివాని
నిగా, కరోలి=చేయునో, తాం=ఆ, శశిముఖం = చంద్రువంటి ముఖము
కలిగినదియు, నవ...నాధ్యాం-నవ=చూతనమగు, యావన=యావనముచే,
ఆధ్యాం=పూర్ణురాలగునదియు, పీనస్తనీం-పీన=బలిసిన, స్తనీం=స్తనములు
కలిగినదియు, ఘనకచాం-ఘన=మేఘసదృశమగు, కచాం=రేశపాశములు కలిగి
నదియు, అతిగౌరకాంతిం-అతి = మిగుల, గౌర=పచ్చనగు, రాంతిం =
శరీరకాంతిగలిగినదియు (నగుప్రియురాలిని), అద్యాపి=ఇప్పుడూ, పశ్యామి=
చూచుచున్నాను.

తా. మదనతాపసంతప్తుడనై యుండునమయమున నాకొలిగల నీడేగ్ని
వరమానందంబునఁ దేల్పుచుండునది యథోచితములగు తత్తదనయవము
లచే మిగులప్రకాశించుచుండునదియునగు నాలలనామణి యిప్పుడు నాకను
లకు గట్టి నట్టగవడుచున్నయది.

అద్యాపి తన్ననసి సంపరివర్తతే మే
రాత్రౌ మయి తుతవతి క్షీలిపాలపుత్ర్యా,
జీ వేతి మజ్జళవచః పరిహృత్య రోమాత్
కర్ణైర్నితం కనకపత్రమనాలపన్త్యా.

94

టీ. రాత్రౌ=(ఒకానొక) రాత్రియందు, మయి = నేను, తుతవతి = తుమ్మినవాడనై యుండఁగా, రోమాత్=(ప్రణయకలహముచేనైన)కోవము వలన, అనాలపంత్యా = మాటలాడకుండిన, క్షీలిపాలపుత్ర్యా=యామినీ పూర్ణలికచే, జీవేతి='చిరం జీవ' యనెడి, మంగళవచః=మంగళవచనము, పరిహృత్య=విడిచి, కనకపత్రం=బంగరుకమ్మ, కర్ణై = చెవియందు, అర్పిత మితియల్=ఊచఁబడెననుట యేది గలదో, తత్=అది, మే=నాయొక్క, మనసి=మనస్సున, అద్యాపి=ఇప్పుడును, సంపరివర్తతే=మెలఁగుచున్నది.

తా. ఒకనాటిరాత్రి యాచెలి ప్రణయకలహముచే గుడితురాల్చె యుండునపుడు నేను (బిల్వజుడు) తుమ్మగా 'చిరంజీవ'యని మంగళము నుచ్చరించిన తనపట్టుదల చెడిపోవునను బింకముచే నేమియు మాటలాడక నావిషయమై మంగళము నాచరింప కుండుటకును మనసొప్పుక నొవర్తము కర్ణాభరణము నొందు నాచెవియం దలంకరించెను. ఇట్లు ప్రియురాలి కర మానురాగముచు సూచించు నీవిషయము నావనస్సున నిబ్బడును మెలఁగు చునేయున్నది.

అద్యాపి తాం యది పునః కమలాయతాక్షీ
ముత్తుజ్జపీవరపయోధరభాఙ్గిన్నామ్,
సంపీడ్య బాహుయుగళేన పిబామి వక్త్ర
ముస్తత్తబమ్భర ఇవామ్బురుహం యథేష్టమ్.

95

టీ. పునః=మరిగి, (సంభవేత్) యది=సంభవించునెడల, ఉత్తుంగ ...ఖన్నామ్-ఉత్తుంగ=ఎత్తైనదియ, పీవర=బలిగినదియు (నగు), పయో
త్త

భర=కుచములయొక్క, భార=బరువుచేత, భిన్నాం=శ్రమనాచెడునదియు,
కమలాయతాక్షీం=కమల=కద్దమువలె, ఆకుక=వికాలమైన, ఆక్షీం=కమలు
గలిగినదియు (నగు), తాం = ఆకరుణీరత్నమును, బాహుయుగళేన =
రెండుబాహువులచేతను, సంపీడ్య=గాఢాలింగనముచే పీడించి, ఉన్నతబం
భరః=మదించిన తుష్టిద, అబురుహమివ = పద్మమునువలె, వక్త్రం =
(ప్రియురాలి) ముఖమును, యధేష్టం=స్వేచ్ఛగా, విబామి=త్రాగెదను.

తా. తిరిగి యవకాశము సంభవించునేని సుందరతరములగు నవయవ
ములచే విరాజిల్లు నాయుపతీరత్నమును రెండుబాహువులచేతను గాఢముగ
సాలింగనముఁజేసికొని యామెముఖమును ముద్దుఁగొనియెదను.

అద్యాపి తాం కుటిలకోమలకాలకేశీ

మున్నిద్రతామరసపత్రవికాలనేత్రమ్,

ప్రాత్తుగపీవరకతోరపయోధరాఢ్యాం

ధ్యాయామి చేతసి యథైవ గురూక్షవిద్యామ్. 96

టీ. కుటిల...కేశీం-కుటిల = పాకలుదీరినదియు, కోమల=సుకుమార
మలైనదియు, కాల=నల్లనిదియునగు, కేశీం=మెండ్రుకలుగలిగినదియు, ఉన్ని
ద్ర...నేత్రం-ఉన్నిద్ర=వికసించిన, తామరస=కమలముయొక్క, పత్ర=
దళమువలె, వికాల=వికాలములగు, నేత్రం = నేత్రములు గలుగునదియు,
ప్రాత్తుగ...ఆఢ్యాం - ప్రాత్తుగ=మిగుల సున్నతములును, పీవర=బలిసిన
వియు, కతోర=కఠినములును (నగు), పయోధర=క్షనములచే, ఆఢ్యాం=
పూర్ణయు (నగు), తాం=ఆకామిసీరత్నమును, గురూక్షవిద్యాయథా -
గురు=గురువుచే, ఉక్ష=చెప్పఁబడిన, విద్యాయథా=విద్యనువలె, చేతసి=
జనస్సను, అద్యాపి=ఇప్పుడును, ధ్యాయామి=కలఁచెదను.

తా. సుకుమార సీల కుటిలకుంతలయు, వికచారవిందదళవికాలనే
త్రయు, పీవరకఠినోన్నతకుచయనగు నారమణీమణిని గురూపదిష్టంబై
యుండు విద్యను వలెనె రసానుభవపూర్వకముగా స్మరియింతును.

అద్యాపి త స్తుకుశమస్తసమూపద స్తం
తిర్యగ్వివర్తితవిలోలవిశోచనాస్తమ్,
తస్యా ముఖం త్వలితరాం న హి విస్తరామి
చిత్తే కృతజ్ఞ ఇవ సాధుకృతోపకారమ్.

97

టీ. ముకుశ...దస్తం - ముకుశ = మొగ్గలరూపములగు, కుండ=కుడై
లతో, సమాన = సమములగు, దంతం = పండ్లుగలిగినవియు, తిర్యక్...అంతం =
తిర్యక్=అడ్డముగా, వివర్తి=ప్రిష్టబసినవియు, విశోల=చంచలము లగున
వియు(నగు), విశోచన=కనులయొక్క, అంతం=చివరలుగలిగినదియు, తస్యాః=
ఆకుండహిమసియొక్క, తత్=ఆ, ముఖం=ముఖమును, సాధు...కారం-
సాధు=సజ్జనులచే, కృత = చేయబడిన, ఉపకారం=ఉపకారమును, కృతజ్ఞ
ఇవ=కృతజ్ఞుఁడనలె, చిత్తే=మనసున, అద్యాపి=ఇప్పటికిని, అతితరాం=మిక్కిలి,
నవిస్తరామిహ=చురువనుచుమా!

తా. సజ్జనులచేసిన యుపకారమును కృతజ్ఞుఁడు మరువనట్లు మట్టై
మొగ్గలబోలు వలువరునగుటకు నాకాంతామసి కనులనడ్డముగఁ ద్రిప్పుచు
స్రవణంపఃజేసిన క్రేగంటిమాపులను నే నెప్పటికిని మరుపజాలను.

. అద్యాపి తన్నదనకార్దుకలగ్నభృజ్జ
బృన్దద్యుతిప్రకరకర్పరితాలకాస్తమ్,
కర్ణావసక్తవిమలోజ్జ్వలదస్తపత్రం
తస్యాః పునః పునరపీహ ముఖం స్తరామి.

93

టీ. మదన...అంతం=మదన = మత్తభునియొక్క, కార్దుక = భనున్న
వందు, లగ్న = తగుల్కొని యుండెడు, భృగ = కుమ్మెదలయొక్క,
బృంద = సమూహముయొక్క, ద్యుతిప్రకర = కాంతిసమూహమువలె,
కర్పరిక = నలుపుగలిగిన, అలక = ముంగురులయొక్క, అంతం = కొనలు
గలిగినదియు, కర్ణ...పత్రం - కర్ణ = చెవులయందు, అవసక్త = కూర్చు

బడిన, విమల=స్వచ్ఛమైనట్టియు, ఉజ్జ్వల=ప్రకాశించునట్టి, దంతపత్రం=దంతపుకమ్ములు గలదియు, తస్యా=ఆమెయొక్క, తల్=ఆ, ముఖం=ముఖమును, పునఃపునరపి=తిరిగితిరిగి, ఇహ=ఇచ్చట, స్త్రరామి = తలఁతును.

తా. తుమ్మెదపిండును బోలియుండు ముంగురులు గలదియు, దంతపుకర్ణపత్రములచేనలంకృతమైనదియు నగునాసుందరి నుందరవదనారవిందమును అమందానందమున నివ్వాడిచ్చట తనివిదీర శకనహస్తపర్యాయంబులు స్పరింతును.

అద్యాపి తాం యుడితి వక్రితకంధరాధ్యాం

నిక్షిప్తపాణికమలాన్తనితవృభిమూమ్,

వామాంసపార్శ్వలసదుల్బణకేశపాశాం

పశ్యామి మాం ప్రతి దృశం బహుధా క్షిపన్తిమ్. 99

టీ. యుడితి=శీఘ్రముగా, వక్రితకంధరాధ్యాం=వక్రిత = వంచబడిన, కంధర=మెడచే, ఆధ్యాం=ఆధ్యురాలును, నిక్షిప్త...బింబా-నిక్షిప్త = ఉంచబడిన, పాణికమల = హస్తపద్మముగలిగి, అంత=చుధ్యభాగముగల, నితంబ బింబాం = నితంబమండలముగలిగినదియు, వామ...పాశాం=వామ = ఎడమ దగు, అంసపార్శ్వ=భుజమువైపు, లసత్=ఽవ్వుచుండు, ఉల్బణ = విస్తృతమయిన, కేశపాశాం = కేశసమూహముగలదియు, మాంప్రతి = నన్నుఁ గూర్చి, బహుధా=అనేకవిధముల దృశం=దృష్టిని, క్షిపన్తిం=చల్లుచున్న, తాం=ఆయనవలెని, అద్యాపి=ఇప్పటికిని, పశ్యామి=చూచుచున్నాను.

తా. తటాజన తలనొక వైపునకొంచి వికాలమగు నితంబప్రదేశమున పాదకమలమునుంచి తనకెడమవైపున కేశభారమంతయు వ్రేలుచుండ నావైపు నకు విలాసముగ దృష్టులం బఱపుచుండు నాకలదారి నివ్వడును గను చున్నాడన.

అద్యాపి తత్సరలమజ్జులతుజ్జనాసం

కిఞ్చిత్ స్ఫుటోల్లసితమాంసలపాణ్డుగ్జమ్,

పశ్యామి పూర్ణశరదిస్థురమానకాన్తి
కాంతాముఖం వికచపబ్జజపత్రనేత్రమ్.

100

టీ. పరస...నానా - పరస = సరియైనట్టియు, మజ్జా = మనో
హరమైనట్టియు, తుంగ = కన్నతమైన, నానా = ముక్కుగలిగినదియు, కిం
చిత్...గండం-కించిత్ = కొంచెము, మృత = మృత్యుమై, ఉల్లసిత = వికసించి
నట్టియు, మానస = బలవంతమైనట్టియు, పాండు = తెల్లనైనట్టి, గండం = చెక్కిల్లు
గలిగినదియు, పూర్ణ...కాంతిం—పూర్ణ = పూర్ణుడైన, శరది = శరత్కాల
చంద్రునితో, సమాన = సమానమున, కాంతిం = కాంతిగలిగినట్టిదియు, వికచ...
నేత్రం - వికచ = విచ్చిన, పాకజ = పక్షముయొక్క, పత్ర = దళమువంటి,
నేత్రం = నేత్రములుగలిగినదియు (నగు), కాంతాముఖం = ప్రియురాలి
ముఖమును, అద్యాపి = ఇప్పుడును, పశ్యామి చూచుచున్నాను.

తా. తత్తమవికచమరీతిని అపయనములయొక్క సన్నివేశసందర్భము
లం గలిగియుండుటచే నత్యధికవిశాసములకు నియాయమై నాచే పూర్వ మరు
భవిష్యత్తులనుండు ప్రియురాలియొక్క పూర్ణచంద్రసమానంబగు ముఖము
నా కిప్పటికిని నగుపడుచున్నది.

అద్యాపి తామవిగణమ్య కృతాపరాధం
మాం పాదమూలపతితం బహుధా క్షీచంత్రీమ్,
వస్త్రాశ్చలం మమ కరాన్నిజరూప్యంత్రీమ్
మా మేలి రోషపరుషం దుదతీం స్తరామి.

101

టీ. కృతాపరాధ-కృత = చేయబడిన, అపరాధం = అపరాధము
గలిగినట్టియు, పాద...పతితం-పాదమూలం = పాదములయందు, పతితం =
పడియుండునట్టి, మాం = నన్ను, అవిగణమ్య = లెక్కచేయక, బహుధా =
అనేకవిధముల, క్షీచంత్రీమ్ = నిందించుచుండినదియు, మమ = నాయొక్క,
కరాత్ = చేతిచుడి, నిరూ = తనసంబంధమును, వస్త్రాంచలం = చీరచెఱుగును,
అప్రమాతీం = లాభించుడిగదియు, మామేలి = వస్తువస్త్రం, రోషపరుషం -

రోష = కోపముచే, వరుషం = కఠినమగునట్లు, రుదతీం = ఏడ్చుచుండిన,
తాం=అకాంతను, అద్యాపి=ఇప్పుడును, స్తరామి=తలచుచున్నాను.

తా. ఒకకాలంబున నే నొకవిషయంబున నేరము సలిపి తల్ తమ
వణిము కొఱకు ఆమెపాదంబులంబడి ప్రార్థించుచుండ లెక్కచేయక అనేక
విధముల నిందించుచు నాప్రార్థనమును త్రోసిపుచ్చి విష్ణుట ననునయమునకై
నేనామె చీరచెఱుగను కట్టుకొనగా వలదు వలదని చెప్పచు రోషముచే
నేడ్చుచు చీరను లాగకొనచుండిన యప్పటియామెస్థితి నికప్పటికిని స్మరించు
చున్నాను.

అద్యాపి తామతేవిశాలనితవృద్ధిమాంబుం
గమ్భీరనాభికుహారాం తనుమధ్యభాగామ్,
అష్టానశోమలమృణాలసమానబాహుం
లీలాలసాశ్చితగతిం మనసా స్తరామి.

102

టీ. ఆలి...బింబాం - ఆలి = మిగుల, విశాల=విశాలమగు, నితంబ =
విఱుదులయొక్క, బింబాం = మండలముగలదియొ, గంభీర...కుహారాం -
గంభీర = గంభీరమగు, నాభికుహారాం = నాభీరంధ్రముగలదియొ, తను...
భాగాం - తను = సూక్ష్మమగు, మధ్యభాగాం = నడుమ ప్రదేశముగలదియొ,
అష్టాన...బాహుం - అష్టాన = వాడని, శోమల = మృదువగు, మృణాల =
తామరతూచునకు, సమాన = సరియగు, బాహుం - భుజములుగలిగినదియొ,
లీలా...గతిం - లీలా = విలాసముచే, ఆలస = మందమై, అంచిత = మనో
హరమైన, గతిం=నడకగలిగినదియొ (నగు), తాం = ఆవిలాసపతిని, అద్యాపి=
ఇప్పుడును, మనసా=మనస్సుతో, స్తరామి=తలచెదను.

తా. విశాలములగు విఱుదులను లోతగు పొక్కిలియు సూక్ష్మ మగు
నడుమును మృదువులై శతమారములగు భుజములను మందమై విలాసయుక్త
మగు నడకయుఁ గలిగి యలరారుచుండు నావిలాసపతిని ఇప్పటికిని మన
స్సున స్మరించుచున్నాను.

అద్యాపి తత్ లలితచారునిమిలితాక్షం
వక్త్రం స్తరామి సరసం సరతావసానే,
తత్కాలనిశ్వసితవాతవిధూతకాస్త
స్వేదోదబిష్టుపటలస్ఫురితం ప్రియాయాః.

103

టీ. సుర...సానే - సురక = సంభోగముయొక్క, అవసానే = అంతమునందు, లలిత...ఆక్షం - లలిత = అందమై, చారు = మనోహరమై, నిమిలిత=మూయబడిన, అక్షం = కనులుగలిగినదియు, తత్...స్ఫురితం— తత్కాల = ఆకాలమునందలి, నిశ్వసిత వాత=నిట్టూర్పుగాలిచేత, విధూత = ఎగురగొట్టబడిన, కాంత = మనోహరమగు, స్వేదోదబిందు = చెమట నీటి బిందువులయొక్క, పటల = సమూహముచేత, స్ఫురితం = ప్రకాశింపఁ జేయబడినదియు, సరసం = (ఆనంద) రసముతోఁగూడినదియు (నగు), ప్రియాయాః=ప్రియురాలియొక్క, తత్=ఆ, వక్త్రం=మోమును, అద్యాపి= ఇప్పుడును, స్తరామి= తలఁతును.

తా. సంభోగాంతము దానందాలిశయముచేతను అలనటచేతను కనులు మూసి అందమై మనోహరమై రలితమచే బొడమిన నిశ్వాసంబు లలితరంబులై ప్రవర్తించి చెమ్మటచుక్కల నెగురగొట్టుచుండ శోభావశీ పంబును జొందియుండు నానుందరివదన మిప్పటికి మనమున ప్రత్యక్షమై పొడ కట్టుచున్నది.

అద్యాపి తాం మయి కృతాగసి రుప్తభావాం
బాష్పాన్ముసంతతిముహుర్నిగృహీతవాచమ్,
అస్తర్ని రుద్ధఘనమన్యసబాష్పకణ్ఠీం
నిశ్వాసశుష్కదధరాం రుదతీం స్తరామి.

104

తా. మయి=నేను, కృతాగసి - కృత = చేయబడిన, ఆగసి = తప్పు గావడపై యుండగా, రుప్తభావాం-రుప్త=రోషించిన, భావాం = మనస్సు గలిగినదియు, బాష్ప...వాచ-బాష్పంబు=కన్నీటియొక్క, సంతతి=సమూ

హముచే, మహుః=మాటిమాటికి, నిగృహీత=అరికట్టబడిన, వాచం=మాటలు
కలిగినదియు, అస్త్రః...కంఠీం-అస్త్రః=తనలో, నిరుద్ధ = అణచి పెట్టబడిన,
ఘన=గొప్ప, మహ్య = విచారముచేత, నబాష్ప = బాష్పములతోఁగూడిన,
కంఠీం = కంఠముగలదియు, నిశ్వాస...దధరాం-నిశ్వాస = నిట్టూర్పులచే,
శువ్యత్=ఎండుచున్న, ఆధరాం = ఆధరోష్ఠముగలదియు, రుదతీం = ఏడ్చు
నదియు (నగు), తాం=ఆమానిని, అద్యాపి = ఇప్పుడును, స్త్రరామి = తలఁ
చెదను.

తా. నే నొకసారి ఆమెవిషయమున నవరాధము నలువరోష్ఠముగలిగి
కన్నీరు కాలువలై మాటల నరికట్టుచుండి దుఃఖము నణచుకొనుచుండుటచే
కంఠము బాష్పములచే సిండియుండ నిట్టూర్పులచే పెదవు లెండుచుండ
నేడ్చునామానవతి నిప్పుడును తలఁచుచున్నాను.

అద్యాపి తాం మదపనీతనితమ్బునస్త్రాం
పశ్యామి సాధ్వసరసాకులవిహ్వలాజ్ఞీమ్,
ఏకేన పాణికమలేన పిథాయ గుహ్య
మన్యేన నాభికుహరం దధతీం స్త్రరామి.

105

టీ. మత్...వస్త్రాం-మత్ = నాచేత, అవనీత = తొలగించబడిన,
నితంబ = నితంబప్రదేశమందలి, వస్త్రాం=వస్త్రములుగలిగినదియు, సాధ్వస...
అంగీం-సాధ్వస = లజ్జచేతను, రస = అనురక్తిచేతను, ఆకుల = వ్యాకులమై
నట్టియు, విహ్వల=తొందరగల, అంగీం=శరీరముగలిగినదియు, ఏకేన = ఒక,
పాణికమలేన = పద్మమువంటిహస్తముచే, గుహ్యం = గుహ్యంగమము,
పిథాయ=యూసి, అన్యేన=రెండవహస్తముచే, నాభికుహరం = నాభిరంధ్ర
మును, దధతీం=ధరించుచుండెడు, తాం=ఆనుందరిని, స్త్రరామి=తలఁచెదను.

తా. ఒకసారి విరాసమునకై నే నావిలాసినినితంబప్రదేశమునందలి
వస్త్రమును లాగివేయఁగా లజ్జచే తొందరపడుచు ఒకచేతితో గుహ్యమును

కెండవదానితో పొక్కిలిని మూసికొనియుండు నానుదరిసన్నివేశము నా కిప్పుడు తలంపునకు వచ్చుచున్నది.

అద్యాపి తాం రహసి దర్పణవీక్ష్యమాణ
సంక్రాంత మత్ప్రతినిధిం మయి పృథ్వలగ్నే,
పశ్యామి వేదధుమతీం చ ససంభ్రమాం చ
లజ్జాకులాం చ సముదఞ్చితమన్తథాం చ. 106

టీ. రహసి=రహస్యమునందు, మయి = నేను, పృథ్వలగ్నే-పృథ్వ = వెనుక, లగ్నే=కగిలినవాడనైయుండఁగా, దర్పణ...నిధిం-దర్పణ ఆద్ద మున, వీక్ష్యమాణ=చూడఁబడుచు, సంక్రాంత=సంక్రమించిన, మత్=నా యొక్క, ప్రతినిధిం=ప్రతిబింబముకలదియు, వేదధుమతీం=వణకుచున్న దియు, ససంభ్రమాంచ=తొందరతోకూడుకొనినదియు, లజ్జాకులాంచ-లజ్జా = సిగ్గులచే, అకులాంచ=వ్యాకులమందుచున్నదియు, సముదంచితమన్తథాంచ = సముదంచిత = వెంటబొందిన, మన్తథాంచ=మంత్రధుమకలదియు (నగు), తాం=ఆమెహినిని, అద్యాపి=ఇప్పుడును, పశ్యామి=చూచుచున్నాను.

తా. ఒకసారి యాచిలాసవతి అద్దముచు చూచుకొనుచుండఁగా నేను వెనుకభాగమునంటి నిలువ నద్దమున కనఁబడుచుండు ప్రతిబింబమునుచూచి తొందరతో వణకుచు లజ్జ నందుచు కామావేశము కలదై యొప్పు నాప్రి యురాలిని యిప్పుడును చూచుచున్నాను.

అద్యాపి తాం సురభిదద్ధరగణ్డభాగం
థావస్తమాస్యకమలం ప్రతి చఞ్చరీకమే,
కిచ్చిచ్చులచ్చకీతకుఞ్చితచారునేత్రాం
పశ్యామి కేళికమలేన నివారయన్తీమ్. 107

టీ. సురభి...భాగం-సురభి = పరిమళించునదియు, దద్ధర = గగు స్పొడిచినదియు(నగు), గండ=కపోలములయొక్క, భాగం=ప్రదేశముగల,

అస్యకమలం ప్రతికమలమువంటి ముఖమునుగూర్చి, ధావంత్రం=పరుగిడుచుండు, చంచరీకం=తుమ్మెదను, కేళికమలేన = విలాసార్థమగుపద్మముచే, నిచార యస్త్రీం=నివారించుచున్నదియు, కింది...నేత్రాం=కిందినో = కొంచెము, చలత్=కదలుచున్నదియు, చకిత=భయపడినదియు, కుందిత=ముడువఁబడినదియు, చారు=నునోహరమైనదియు, (నగు), నేత్రాం=కనులుగల, తాం = అవిలాసనిని, అద్యాపి=ఇప్పడును, పశ్యామి=చూచుచున్నాను.

తా. కమలమువలె పరిమళింపుచు గగుర్పాటుఁ గలిగియుండు నామె ముఖమువద్ద తిరుగుచుండు తుమ్మెదను చేత విసాసముకొఱప పట్టుకొనియుండు పద్మముచే తోలుచు నేత్రములను బెదురుచేఁ గదుపుచు కొంచెముమూసి యుండు నామెను ఇప్పటికిని చూచుచున్నాను.

అద్యాపి తాం మయి గతే పురతశ్చ పశ్యా

దస్త ర్భూషాః పరిత ఏవ పరిభ్రువు స్త్రీమ్,

పశ్యామి పుల్లకనకామ్బుజకోమలేన

వక్త్రేణ తిర్యగనువ ర్తితలోచనేన.

103

టీ. మయి=నేను, గతే=వెడలినవాడనైయుండగా, పుల్ల...కోమలేన=పుల్ల=వికసించిన, కనక=బంగరుదగు, అంబుజ = పద్మమువలె, కోమలేన=మృదువగు, తిర్నక్...లోచనేన=తిర్నక్ = అడ్డముగా, అనువర్తిత=ప్రిష్టఁబడిన, లోచనేన=నేత్రములుగల, వక్త్రేణ=ముఖముతోఁగూడ, పురతః=ముందును, పశ్యాత్=వెనుకను, అంతః=ఁగోపలను, బహిః=వెలుపలను, పరితః=చుట్టను, పరిభ్రువుస్త్రీం=తిరుగుచుండెడు, తాం=ఆకామినిని, అద్యాపి=ఇప్పడును, పశ్యామి=చూచుచున్నాను.

తా. చమత్కారమున కొకసారి నేను వెలుపలకు వెడలినవాడగుచుండ నేత్రముల నడ్డముగఁ ద్రిప్పి వికసించిన బంగరుకమలమువలె నుండు ముఖముగలదై గృహమున నమస్తపార్వములయందును నాకొఱప వెదకుచు తిరుగుచుండు నాకామినిని ఇప్పటికిని చూచుచున్నాను.

అద్యాపి తాం మయి కవాటసమీపలీనే
మన్మార్గద తదృశమాననద త్రహస్తామ్,
మద్ధోత్రచిహ్నితపదాం మృదుకాకలిభిః
కింశ్చిత్తరజ్జమనసా మనసా స్తరామి.

109

టీ. మయి=నేను, కవాట...లీనే-కవాట = తలుపుయొక్క, సమీప= సమీపమున, లీనే = దాగియుండ, మత్...దృశం-మత్ = నాయొక్క, మార్గ=మార్గమున, దత్త=ఉంచబడిన, దృశం=దృష్టిగలదియు, ఆనన... హస్తాం-ఆనన=ముఖమున, దత్త=ఉంచబడిన, హస్తాం = చేయిగలదియు, మత్...పదాం-మత్=నాయొక్క, గోత్ర=పేరుచే, చిహ్నిత = గుర్తించబడిన, పదాం = శ్లోకపాదములుగలదియు, కించిత్తరంగమనసా - కించిత్ = కొంచెము, తరంగ=తరంగములుగల, మనసా=మనస్సుతో, ఉపలక్ష్మితాం= కూడుకొనినదియు (నగు), తాం = ఆరాగవలెని, మనసా = మనస్సుతో, స్తరామి = కలచెదను.

తా. విశాసమున కొకసారి యామెకు తెలియకుండ తలుపుయొల దాగియుండి నే నెచ్చటితో యడిగితి నని కలచి నారాకత్తె నామార్గము వైపు చూచుచు నే నగపడకుండటచే విచార ముదయమై చేలియందు ముఖము నుంచుకొని అనురాగ మలిశించుచుండ మనసు చలించి తరంగములు గలుగుచుండు మృదువులును ఆవృక్తమధురములును నగు స్వరములచే పాటల యందలి నానామము చేర్చబడియుండు పాదములను పాడుచునుండు నామె స్థిలివిశేషమును మనసున స్మరించుకొనుచున్నాను.

అద్యాపి తాని మమ చేతనీ సంస్ఫురన్తి
కర్ణాస్తసంగతకటాక్షనిరీక్షణాని,
తస్యాః స్తరజ్వరహరాణి మదాలసాఙ్గ్యా
లీలావిలాసచటులాని విలోకనాని.

110

టీ. మన...అంగాః-మన = మనముచేత, అలస = అలసిన, అంగాః = చేహముగల, తస్మాః = ఆవిశాసినియొక్క, కర్ణ...ఈక్షణాః-కర్ణ = చెవుల యొక్క, అంతః=చివరయందు, సగత = కూడిన, కటాక్ష = నేత్రాగ్రముల యొక్క, నిరీక్షణాని = చూపులుగలిగినదియు, స్వర...హరాశి-స్వర=మర్మ భునియొక్క, జ్వర=తాపమును, హరాశి=పక్షిగొట్టునదియు, లీలా... చటులాని-లీలా=హేలచేతను, విశాస=విశాసముచేతను, చటులాని = చంచలములైనవియు (నగు), తాని=ఆవిశాకనాని=దృష్టిప్రసారములు, అవ్యాపి= ఇప్పుడును, మమ = నాయొక్క, చేతని = మనస్సున, నున్ముగంతి = మిక్కిలిగ స్ఫురిండుచున్నది.

తా. కర్ణస్వర్యంతము వ్యాపించియుండు కమల గోనలనుండి ప్రసరించివంతనే మర్మభతాపమును హరింప జాలినదై విశాసయుక్తములును చటులములు నగు నావిలాసినిచూపులు నామనసు మెలంగుచున్నవి.

అద్యాపి తత్ తతళతారకితాక్షమాస్య

మాలిప్తచన్ద్రరసాహితశోభమస్యాః,

కస్తూరికాచటులపత్రలతాభిరామ

గణ్డఫలద్యుతి ముహూర్తనసా స్మరామి.

111

టీ. తతళ...అక్ష-కరగతారకిత=చంచలకనీనికాయుక్తమైన, అక్షం = కనులుగలదియు, ఆలిప్త...శోభ-ఆలిప్త=దాగుగ పూయఃబడిన, చందన = చందనముయొక్క, రస=ద్రవముచే, అహిత = సుపాదించబడిన, శోభా = కాంతిగలదియు, కస్తూరికా...ద్యుతి-కస్తూరికా = కస్తూరి సుబాధమగు, చటుల=చందరమై, పత్ర = మకరికా పత్రములయొక్క, లతా=తీపలచే, అభిరామ=మనోహరమైన, గంధస్థల = గంధప్రదేశములయొక్క, ద్యుతి = కాంతిగలదియు (నగు), తస్యాః = ఆసుందరియొక్క, ఆస్యం = ముఖమును, అద్యాపి=ఇప్పుడును, ముహూః = మాటిమాటికి, మనసా = మనస్సుతో, స్మరామి=తలచెదను.

తా. చంచలములగు తారకములు గల కనులును స్వశోభ నభివృద్ధి నందించు చందనపుఁ బూతగలిగి కస్తూరిచే రచింపఁబడిన మకరికాపత్రము లచే నొప్పుచుండు కపోలములు గలిగి ప్రకాశించుచుండు మనోహరమైన యామె ముఖము మాటిమాటికి నా కిప్పుడు స్ఫురి నందుచున్నది.

అద్యాపి తత్ కుచకచగ్రహణాగ్రహేణ
దస్తై ర్తయా దశనవాససి పీడ్యమానే,
తస్యాః సకృన్ముకుళితాక్షమలత్యమాణా
సీతార్కరగర్భమసకృద్వదనం స్తరామి.

112

టీ. కుచ...ఆగ్రహేణ-కుచ = కుచములయొక్కయు, కచ = కేశ పాశముయొక్కయు, గ్రహణ=గ్రహించుటయందలి, ఆగ్రహేణ=వట్టుతో, దస్తై=దంతములచే, మయా = నాచేత, దశనవాససి = అధరోష్ఠము, పీడ్య మానే = పీడింపఁబడుచున్నదై యుండఁగా, సకృత్...అక్షం - సకృత్ = ఒక్కసారి, ముకుళిత=మూయఁబడిన, అక్షం=కనులు గలిగినదియు, అలత్య... గర్భం - అలత్యమాణ = చూడఁబడుచుండని, సీతార్కర = సీతార్కరము, గర్భం = లోపలఁ గలిగియుండునదియు (నగు), తస్యాః = ఆబింబోష్ఠి యొక్క, వదనం = ముఖమును, అద్యాపి = ఇప్పుడును, అసకృత్ = అనేక మారులు, స్తరామి=తలఁతును.

తా. ఆబింబాధరిం గనిన కమకంఠున నామె కుచంబును గచంబును కేలంబట్టి మధురాధరంబును నేఁ బంట నొక్కుచుండ ఆనందాతిశయంబునఁ గనుల మోడ్చి బంటి నొక్కునం గలుగు బాధచే జనించిన యున్ అను ధ్వని లోననే యడఁగియుండ విరాజిల్లు నామె నుందరవదనము నిప్పుటికి ననేకవారంబులు స్తరింతును.

అద్యాపి తాని హృదయే మమ సంస్ఫురన్తి
విమోఘాప్తదేశపరికీర్ణ కుచిన్తి తాని,

పీయూషపూరమధురాణి చటూని తాని

వాక్యాని మన్తధరసేన మృదూని తస్యాః.

113

టీ. బింబ...స్థితాని-బింబ = బింబఫలమువంటి, పీష్ట = అధరోష్ఠము యొక్క, దేశ = ప్రదేశమున, ఖరీక్షిర్ణ = చల్లబడిన, శుచి = తెల్లనైన, స్థితాని = చిఱునగవులు గలిగినదియు, పీయూష...మధురాణి - పీయూష = అమృతము యొక్క, పూర = ప్రవాహమువలె, మధురాణి = తీయనిదియు, చటూని = నిపుణములును, మన్తధరసేన — మన్తధ = కాడుముయొక్క, రసేన = రసముచేత, మృదూని = మృదువులైనవియు (నగు), తస్యాః = ఆమెయొక్క, తాని = ఆ, వాక్యాని = మాటలు, అద్యాపి = ఇప్పుడును, మమ = నాయొక్క, హృదయే = మనసున, సఃస్ఫుంఠి = మెలంగుచున్నవి.

తా. దొండపండువంటి పెదవిభాగముల తెల్లని చిఱునగవుల పెదఁ జల్లుచు అమృత ప్రవాహము నాస్వాదించునప్పుడు బోలె కర్ణముల కానం దంబుఁ గొలుపుచు నేర్పును చాటుచున్నవై కామరసవకంబున మృదువులై యొప్పుచుండు నామధురవాణి మధురాలాపంబులు నాహృదయంబున నిప్పుటి కిని మెలంగుచునే యున్నవి.

అద్యాపి తాం కనకపత్రసునగకర్ణా

ముత్తుజ్జకర్కశకుచార్చితతారహారామ్,

కాశ్చీనియన్త్రితవికాలనితమ్బుభిమ్బా

ముద్దామనూపురరణచ్చరణాం స్తరామి.

114

టీ. కనక...కర్ణాం - కనక = బంగారుయొక్క, పత్ర = కమ్మచే, సునగ = కాగుగ పూర్వబడిన, కర్ణాం = చెవులు గలిగినదియు, ఉత్తుంగ...హారాం - ఉత్తుంగ = ఎత్తైనట్టియు, కర్కశ = కఠినమైనట్టియు, కుచ = కుచముల యందు, అర్చిత = ఉంచబడిన, తార, = ముత్యములయొక్క, హారాం = హారములు గలిగినదియు, కాంచీ...బింబాం-కాంచీ = మొలసూలుచే, నియ

న్రిత=కట్టఁబడిన, వికాల=గొప్ప, నితంబ=పిఱుదులయొక్క, బిఁబాం=మండ
లము గలిగినదియు, ఉద్దామ...చరణాం-ఉద్దామ=గొప్ప, నూపుర = అందె
లచే, రజత్ = ధ్వజించెడి, చరణాం = పాదములు గలిగినదియు (నగు),
తాం=ఆమెను, అద్యాపి=ఇప్పుడును, స్త్రరామి=తలంచుచున్నాను.

తా. కర్ణంబుల బుగరు కమ్ములును ఉన్నతములై కఠిరములై వెలయు
కుచభాగంబుల ముత్తైపునరులును పిఱుదులపై మొలనూలును పాదపల్లవం
బుల ధ్వనించు నూపురంబులునుగలిగి విరాజిల్లుచుండు నాకనకాంగి నిప్పుడును
తలంచుచున్నాను.

అద్యాపి తాం భుజలతార్పితకణ్ఠభాగాం

వక్షస్థలం మమ పిథాయ పయోధరాభ్యామ్,

ఈషన్ని మిలితవిలోలవిలోచనాంతాం

వశ్యామి మద్దశనచేలకమాపిబ స్త్రీమ్.

115

టీ. భుజ...భాగాం - భుజలతా=లతవంటి భుజమున, ఆర్పిత=ఁజొంచఁ
బడిన, కంఠ=కంఠముయొక్క, భాగాం=భాగముగలదై, మమ=నాయొక్క,
వక్షస్థలం = వక్షఃప్రదేశమును, పయోధరాభ్యాం=స్తనములచే, పిథాయ =
కప్పి, ఈషత్...అంతాం - ఈషత్ = కొంచెము, నిమిలిత = మూయఁ
బడిన, విలోల=చంచలమైన, విలోచన = నేత్రములయొక్క, అంతాం =
కొనలుగలదై, మత్...చేలకం - మత్=నా, దశనచేలకం = అభిరోష్ఠ
మును, ఆపిబ స్త్రీం=త్రాగుచున్నదై (యుండు), తాం = ఆమెను, అద్యాపి =
ఇప్పుడును, వశ్యామి=చూచుచున్నాను.

తా. తనభుజంబులచే నాకంఠంబును బెనవై చివట్టి స్తనంబుల నావ
క్షంబున నదిమియుంచి ఆనందపారవశ్యంబున కనులను మూసి నాయధరంబు
నానెడు నాకామినియొక్క యప్పటిస్థితిని ఇప్పుడును కనులం గట్టినట్లు
చూచుచున్నాను.

అద్యాపి తాని పరివర్తితకన్ధరాణి
చక్షుత్కుచత్రుటితమాక్షికజాలకాని,
తస్యా భుజాగ్రలసదుబ్బణకుస్తలాని
చిత్రే స్ఫురన్తి ముమ వక్రవిలోకనాని.

116.

టీ. కరివర్తితకన్ధరాణి-పరివర్తిత=ప్రేక్షణబడిన, కన్ధరాణి = మెడగల
వియు, చంచల్...జాలకాని - చంచల్ = బలియుచుండు, కుచ=స్తనముల
నుండి, త్రుటిత=తెగిపడిన, మాక్షిక = ముత్తెయముల, జాలకాని = సరులు
గలిగినదియు, భుజ...కుస్తలాని - భుజ=భుజములయొక్క, అగ్ర = చివరల
యందు, లకల్=ప్రకాశించుచుండు, ఉల్బణ = విస్తృతమైన, కుస్తలాని =
కేశపాశము గలిగినదియు (నగు), కస్యాః=అమెయొక్క, తాని = ఆ, వక్ర
విలోకనాని - వక్ర=వంకరలగు, విలోకనాని = చూపులు, అద్యాపి = ఇప్పటి
దును, మమ=నాయొక్క, చిత్రే=మనస్సున, స్ఫురన్తి=స్ఫురించుచున్నవి.

తా. బిలాసవిశేషముచే మెడను ద్రిప్పి కామోద్రేకముచే జను
లబికి హారములు తెగి ముత్తెయములు రాలుచుండ వీడిన కేశపాశమంతయు
భుజములపై నుండి నుందరముగ ప్రేలుచుండ చూచుచుండు నావిలాసిని
వక్రదృష్టు లిప్పటికి నామనమన మెలగుచున్నవి.

అద్యాపి తత్ సపరివేషశశిప్రకాశ
మాస్యం స్తరామి దృఢగాత్రవివర్తనేషు,
ఉద్వేల్లదుల్బణకరాఙ్గులిజాలగుమ్భ
దోకన్దలీయుగళమణ్డలితం ప్రియాయాః

117

టీ. దృఢ...వివర్తనేషు - దృఢ=దృఢమైన, గాత్ర=బడలియొక్క,
వివర్తనేషు = విఙ్గులయందు, ఉద్వేల్లల్...మణ్డలితం - ఉద్వేల్లల్ =
ఎగయుచున్నట్టిదియు, ఉల్బణ = పూర్ణమైనదియు, కర=చేలియొక్క,
అంగుళికాల = వ్రేలి కమూహముయొక్క, గుంభ=గుంభనము గలిగినదియు,

(నగు), దోఃకందళీ = మొలకలవంటి బాహువులయొక్క, యంగళ = జంటచే, మణ్డిలితం = చుట్టర బడినదియు, నపరివేష... ప్రకాశం = సపరివేష = పరిధితోఁ గూడిన, శశి = చంద్రునియొక్క, ప్రకాశం = కాంతివంటి కాంతిగలిగినదియు (నగు), ప్రియాయాః = ప్రియురాలియొక్క, తత్ = ఆ, ఆన్యం = ముఖమును, అద్యాపి = ఇప్పడును, స్వరామి = తలఁచుచున్నాను.

తా. ప్రియరాలు బలములై యుండుచేతుల రెంటిని మైకెత్తి వ్రేళ్ళ నొండొంటఁ బెనవైచి దృఢముగ నొడలు విఱచుకొనునపుడు చేతులు రెండును ముఖముచుట్టును మండలాకారముగ వ్యాపించి గుడి కట్టఁబడి యుండు చంద్రునివలె ప్రకాశించుచుండు నాచంద్రముఖి ముఖముయొక్క సౌందర్య మిప్పుడును నాకలంపున మెలగుచున్నది.

అద్యాపి తా మనునయత్యపి మయ్యశక్త్యాం
వ్యావృత్య కేళిశయనే శయితాం పరాచీమ్,
నిద్రాలసామివ మమాభిముఖం పతన్తీం
ప్రాత ర్నదజనిహితై కభుజాం స్వరామి.

113

టీ. మయి = నేను, అనునయత్యపి = వేడుకొనుచున్న వాడనైనను, అశక్త్యాం = సాధ్యము కానిదియు, కేళిశయనే = క్రీడాశయ్యయందు, పరాచీం = పెడమొగమై, వ్యావృత్య = తిరిగి, శయితాం = పడుకొనినదియు, ప్రాతః = తెల్ల గాఱునపుడు, నిద్రాలసామివ - నిద్రా = నిద్దురచే, అలసామివ = బడలినదివలె, మనః = నాకు, అభిముఖం = ఎదురుగా, పతన్తీం = తిరుగుచున్నదై, మత్...భుజాం = మత్ = నాయొక్క, అంగ = శరీరమున, నిహిత = ఉంచఁ బడిన, ఏక = ఒక భుజం = భుజము గలదియు (నగు), తాం = ఆమెను, అద్యాపి = ఇప్పడును, స్వరామి = తలఁచుచున్నాను.

తా. ఒకనమ నుండున ప్రణయకలహముచే తాను కోపించి నేనెంత బ్రతిమాలినను మానమును బడువక క్రీడార్థముగ నుపయోగింపఁబడు శయ్య యందే నాకు పెడమొగముగఁ దిరిగి నిద్రించి తిరిగి నిద్దురలేచునపుడు నిద్దుర

బడలికచే నెఱుంగనటు నడించుచు నావైపునకుం దిరిగి నావై చేయివైచుచుండు నాప్రణయవతి నివృడును తలఁచుచున్నాను.

అద్యాపి తాం స్థితముఖం పురుషాయితేషు
లమ్బాలకాకులకపోలతలాం స్తరామి,
అన్దోశనశ్రమజలస్ఫుటసాన్ద్రబిన్దు
శ్వాసోత్తరం చ నిభృతం చ ముహుర్వదస్తీమ్. 119

టీ. పురుషాయితేషు = ఉపరిశేఖలయందు, స్థితముఖం - స్థిత = చిరునగవుతోఁగూడిన, ముఖం=ముఖము గలిగినదియు, లంబ...తలాం-లంబ=వ్రేలుచుండు, అలక=ముంగురులచే, అకుల = వ్యాకులమగు, కపోలతలాం = గండభాగము కలిగినదియు, అన్దోశన...బిందు - అన్దోశన = కదలికచే నగు, శ్రమజల=చెమ్మటయొక్క, స్ఫుట=స్పష్టమైనదియు, సాన్ద్ర = దట్టమైనట్టియు, బిందు = బిందువులు కలుగునట్లును, శ్వాసోత్తరంచ - శ్వాస = నిట్టూర్పులచే, ఉత్తరంచ=అధిక మగునట్లును, నిభృతంచ=మందమగునట్లును, ముహుః = మాటిమాటికి, వదస్తీం = బలుకుచుండునదియు (నగు), తాం = ఆమెను, అద్యాపి=ఇప్పుడును, స్తరామి=తలఁచుచున్నాను.

తా. ఉపరిక్రీడా సమయంబులయందు శేశపాశము వీడి మంగురులు ముఖంబున చిందరవందరలై వ్యాపించియుండ అన్దోశనచే కలిగినచెమట చుక్కలు ముఖంబున స్పష్టముగను దట్టముగను నలమిగినియుండ నిట్టూర్పులు ప్రవాహంబులై పటకెంచుచుండ రహస్యముగ చిరునగవుతోఁగూడ నేమో బలుకుచుండు నాకామినీమణి నన్నివేశవిశేషము నివృటికిని స్మరించుచున్నాను.

అద్యాపి తాం చిరగతే మయి కామభారా
చ్ఛయాన్యం సమాగతవతీం పరివర్తమానామ్,
ద్వారిస్థితాం కి మపి సంవలితాం నివృణ్ణాం
సఖ్యా సమాగతవతీం రుదతీం స్తరామి.

టీ. మయి=నేను, చిరగతే - చిర=చాలనేపు, గలే = పోయినవాడనై
యొండఁగా, కామభారాత్ - కామ=కామముయొక్క, భారాత్=ఆధిక్యము
వలన, శయ్యం = శడకను, సమాగతవతిం = పొందినట్టిదియు, పరివర్త
మానాం=దొర్లుచున్నదియు, కిమసి=ఏమో, సంవలితాం = ముడుచుకొనినదై,
నివృత్తాం = కూర్చుండినదియు, ద్వారిస్థితాం = ద్వారమునందున్నదియు,
సఖ్యా = చెలికత్తెతో, సమాగతవతిం = కలిసినదై, రుదతీం = ఏడ్చు
నదియు (నగు), తాం=ఆమెను, అద్యాసి = ఇప్పుడును, స్వరామి = కలంచు
చున్నాను.

తా. నేనెచ్చటికైన నరిగి కొంతకాలమువఱకు రాక విశంబముజేసితి
నేని కామాధిక్యమును సహింపఁజాలక శయ్యంజేరి దొర్లుచును ద్వారంబు
నందుండి చూచుచు ఏమియు తోచక ముడిగి కూర్చుండుచును జెలికత్తిను
తోఁ గూడినపుడు దుఃఖము బయలుపెడలుటచే నేడ్చుచును నాయందా
నక్తితో నిట్లు మెలంగుచుండు నానుదరిం దలంచుచున్నాడను.

అద్యాపి తా మనిభృతక్రమరూగతం మాం
ద్వారి ప్రవీక్ష్య శయనే నిమిషేణ సుప్తామ్,
మన్దం మయి స్పృశతి కల్పకీతాద్దయప్తి
ముత్ఫుల్లగణ్డపులకాం బహుశః స్వరామి.

121

టీ. అనిభృతక్రమం - అనిభృత = రహస్యముకాని, క్రమం=రీతిని,
ఆగతం=వచ్చిన, మాం=నన్ను, ద్వారి = ద్వారమున, ప్రవీక్ష్య = చూచి,
శయనే=శయ్యయందు, నిమిషేణ=నిమిషములో, సుప్తా = నిద్రించిరియు,
కంచుకిత...యప్తి - కంచుకిత=కంచుకము గలిగిన, అంగయప్తి = యప్తివంటి
శరీరమును, మయి=నేను, మందం = మెల్లగా, స్పృశతి = ముట్టినవాడనై
యొండఁగా, ఉత్ఫుల్ల...పులకాం - ఉత్ఫుల్ల=వికసించిన, గణ్డ=గండస్థలము
నందలి, పులకాం = గంగర్పాటుగలిగినదియు (నగు), తా = ఆమెను,
బహుశః=అనేకపర్యాయములు, స్వరామి=కలంచును.

తా. నేను వెంటపలి కరిగి లిరిగి పచ్చుచుండుటయు ద్వారముననుండి
తనిపెట్టిచూచి వెంటనే లోని కరిగి శయ్యవైఁ బరుండి యామె మిథ్యానిద్ర

నభినయించుచుండ నే అనికరిగి కంచుకమును ధరించియుండు నామేశ్వరీల
మును మెల్లగ స్పృశించినంతనే గండంబులు వికసించి పులకితములై యొప్పు
చుండు నానుందరి నివ్వడును తలఁచుచున్నాను.

అద్యాపి తాం జఘనదగ్ధనలాలసేన

కృష్టం మయా నివసనాశ్చల మేకపార్శ్వే,

పూర్వోత్థితా మపలితం ముహూర్తాకృషన్తీం

మన్దాక్షసంకుచితనమ్రమఖీం స్తరామి.

122

టీ. జఘన...లాలసేన - జఘన = జఘనప్రదేశముయొక్క, దగ్ధన =
చూచుటయందు, లాలసేన = ఆత్మాసక్తుడనగు, మయా = నాచేత, ఏక
పార్శ్వే = ఏక = ఒక, పార్శ్వే = భాగమున, కృష్టం = లాగుటనదియు, పూర్వో
త్థితాం. పూర్వ = ముందు, ఉత్థితాం = లేచినదియు (నగు), నివసనాంచలం -
నివసన = చీరయొక్క, అంచలం = చెంగును, అపలితం = పడకుండునట్లే, ముహూర్త =
మాటిమాటికి, ఆకృషన్తీం = లాగుచున్నదియు, మందాక్ష...మఖీం - మం
దాక్ష = కిగ్గుచే, సంకుచిత = ముడువబడినదియు, నమ్ర = వంగినదియు,
(నగు), మఖీం = ముఖముగలిగిన, తాం = ఆయెను, అద్యాపి = ఇప్పుడును,
స్తరామి = తలఁచుచున్నాను.

తా. ఆనుందరి జఘనంబును జూడ నత్యాసక్తిగలిగి నే నొకసారి
యామెచీర చెఱుగునుబట్టి లాగుటయు నయ్యది ముందుభాగముననే వి నీడు
టకు సిద్ధముకాగా కిగ్గుచే ముఖమును ముడిచి వంగి చీరనడిపొకుండునట్లు
మాటిమాటికి లాగుచుండు నావిలాసవతి నివ్వడును స్తరించుచున్నాను.

అద్యాపి తాం విలులితశ్చ కేశపాశా

మీషత్సమన్తిషితఘూర్ణితజిహ్వశీత్రామ్,

సుప్తోత్థితాం సువదనాం ముహూర్తజ్ఞభక్తాం

పశ్యా దప్తమధరం బహుశః స్పృశన్తీమ్.

123

టీ. సుప్తోత్థితాం-సుప్ర = నిద్రించినదియు, ఉత్థితాం = లేచినదియు,
విలులిత...పాశాం-విలులిత = నలుగుడుచే, జ్ఞభ = పడిన, కేశపాశాం = కేశ

మూహము కలిగినదియు, ఈషత్...నేత్రాం-ఈషత్=కొంచెము, నమున్ని
షిత=తెలువఁబడినదియు, ఘూష్ణిత=నుడిగలిగినదియు, జిహ్వ = కుటిలములైన,
నేత్రాం=నేత్రములుగలిగినదియు, సువదనాం=శోభనుగు ముఖముగలిగినది
యు, ముహుఃకర్ణభాగం-ముహుః = పశుమార్గుచున్న, అర్ణభాగం = ఒడలి
విఱుపు గలిగినదియు, దష్టా = కొఱకఁబడిన, అధరం = మోవిని, బహుళః =
అనేకసార్లు, స్పృశస్త్రీ = ముట్టిచూచుకొనుచున్నదియు (నగు), తాం =
ఆమెను, అద్యాపి=ఇప్పుడును, పశ్యామి=చూచుచున్నాను.

తా. నిద్దురనుండి లేచిన వెంటనే నలుగువడిన కేశభారము వీక్షియుండ
చిద్రాలనకచే నుడివడి కొంచెముగ తెలువఁబడియుండు నేత్రములతో నుదర
చుగుముఖముతో నొప్పుచు మాటిమాటికి నొడలు విఱుచుకొనుచు రాత్రి
కొఱకఁబడిన కెమ్మెఱవి తడవిచూచుకొనుచు నుండు నా సుందరిరూప
విశేషము నివృత్తిని చూచుచున్నాను.

అద్యాపి తాం సువదనాం వలభౌ నిషణ్ణాం
తద్దేహసన్నిధితే మయి దృష్టమాత్రే,
నర్హత్తరం ప్రియసఖీషు కృతస్త్రితాసు
లజ్జావిలాససహితాం హృది చిన్తయామి.

124

టీ. వలభౌ = మిదైముంగిలియందు, నిషణ్ణాం=కూర్చుండినదై, మయి =
నేను, తత్...గతే-తత్=ఆమెయొక్క, గేహ=గృహముయొక్క, సన్నిధి=
సమీపమును, గతే = పొందినవాడనై, దృష్టమాత్రే=చూడఁబడినంతనే,
సువదనాం = శోభించుముఖముగలిగినదియు, నర్హత్తరం - నర్హ = పరిహాస
వాక్యములచే, ఈత్తరం=అధికమగునట్లు, ప్రియసఖీషు = ప్రియస్నేహితురాలి
ద్రు, కృతస్త్రితాసు-కృత=చేయఁబడిన, స్త్రితాసు=చిరుగవుగలవా రగు
చుండఁగా, లజ్జా...సహితాం-లజ్జా = సిగ్గుకొడచు, విలాస = విలాసముతో
డిను, సహితాం=కూడికొనినదియు నగు, తాం=ఆమెను, అద్యాపి=ఇప్పు
డును, హృది=చురుగు, చిన్తయామి=కలఁచుచున్నాను.

తా. కార్యవశంబున నే నొకసారి వెలువలి కరిగినప్పుడు నారాళ్ల కడురుచూచుచు మిద్దెపైనుండు ముంగిలిభాగమున నుపవిష్టయైయుండి నేను గృహముచేతకు వచ్చుచుండుటం గనినంతనే ముఖము వికసింప సంతుష్టయై యగవడు నామెం జూచి యాంతరంగిక కఖిలు పరిహాసములాడుచు నవ్వుచుండ సిగ్గుచే నొకవిధమగు విలాసమును భరించియుండు నానుందరి నిక్కటి కిని మనసునఁ దలంచుచున్నాను.

అద్యాపి తా మనునయత్యపి చాటుపూర్వం

కోపాత్ పరాకృతముఖం మయి సాపరాధే,

అలిక్లితే ప్రసభముత్పలకాజ్ఞయప్తిం

మా మేతి దుస్సహమివో క్తవతీం స్మరామి. 125

టీ. (మయ=నేను), సాపరాధే=అపరాధములొకాడుకొనినవాడనై,

చాటుపూర్వం - చాటు = ప్రియవచనములు, పూర్వం = మొదట కలుగు నట్లు, అనునయత్యపి = వేడుకొనుచున్నను, కోపాత్ = కోపమువలన, పరా...ముఖం - పరాకృత = వెనుకభాగముగఁ జేయఁబడిన, ముఖం-ముఖము గలిగినదియ, ప్రసభం = బలాత్కారముగా, అలిక్లితే = అలింగనము చేయుటకలిగియుండఁగా, ఉత్...యప్తిం - ఉత్పలక = గగుర్పాటుకలిగిన, అంగయప్తిం = కఱవంటి శరీరముకలిగినదియ, దుస్సహమివ = సహించశక్యముకాకుండునట్లుగా, మామాకలి = వద్దవద్దని, ఉక్తవతీం = చెప్పచుండునదియ (నగు), తాం = ఆమెను, అద్యాపి = ఇప్పడును, స్మరామి = తలఁచుచున్నాను.

తా. ఒకవిషయంబున నే నామెనుగురించి యపరాధముఁజేసి దానిని క్షమించుటకు ప్రియవచనము లాడుచు వేడుకొనుచున్నను కోపమువలన పరాజుఖయై నిలిచియుండ నానమయంబున బలాత్కారముగ నే నాలింగనముఁ జేయుటయు నంతట భావోద్ద్రేకంబున శరీరంబునఁ బులక లంకు లింప నహించఁగూడకుండుకట్టు వద్దవద్దని సిగ్గెఱిచుచుండు నామానవతి యప్పటిస్థితి నికృడను స్మరించుచున్నాఁడను.

అద్యాపి తాం సుశయితాం క్షణవిప్రబుద్ధాం
నిద్రాలసాం హృది భజామి కృతాజ్ఞభక్తామ్,
జృమ్భావికాసముఖమారుతగన్ధలోభ
నిర్మదృగ్విదృగ్విమరవిభ్రమలోలనేత్రామ్.

126

టీ. సుశయితాం = బాగుగ శయనించినదియు, క్షణవిప్రబుద్ధాం = క్షణకాలమున, విప్రబుద్ధాం = మేల్కొనినదియు, నిద్రాలసాం = నిద్ర = నిదురచే, అలసాం = మందమైనదియు, కృతాంగధంగా = కృత = చేయఁబడిన, ఆజ్ఞ = ఆదేశములయొక్క, భక్తాం = విలువుగలిగినదియు, జృమ్భా... నేత్రాం = జృంభా = ఆవులింకయందలి, వికాస = వికాసముచేసిన, ముఖ = ముఖముయొక్క, మారుత = వాయువుయొక్క, గంధ = పరిమళమునందలి, లోభ = ఆశచే, నిర్మద = బయలుపెడలుచు, విమర = లిరుగుచునుండు, భ్రమర = తుమ్మెదలయొక్క, విభ్రమ = విలాసమువలె, లోల = చంచలమైన, నేత్రాం = నేత్రములు గలిగినదియు నగు, తాం = ఆమెను, అద్యాపి = ఇప్పుడును, హృది = చుననున, భజామి = పొందుచున్నాను.

తా. ఆమె నిద్రించిలేచినక్షణమున నిద్దురబద్ధముచే నొడలు విలుచు కొనుచు ఆవులింపులచే బయలుపెడలుచు ముఖపరిమళములయం దాసక్తిచే భ్రమరంబులుచేరి లిరుగుచుండ వానిభ్రమణము ననుసరించుచు లిరుగుచుండు కన్నులయొక్క విలాసముగలిగి యొప్పుచుండు నానుందరి యిప్పుడును నాను నను నందియే యున్నది.

అద్యాపి తాం సమనుగమ్య మదాలసాక్షీం
కోఽయం వ దే త్యభిహితే బహుశః సఖిభిః,
ఏనం న విద్య ఇతి విస్తృత ముల్లపస్త్రీ
మున్నత్రస్తాస్త్రీపులకాపలితాం స్మరామి.

127

టీ. నుద... అక్షీం = మనముచే, అలస = మందమైన, అక్షీం = కనులుగలిగినదియు, సమనుగమ్య = అనుసరించివెళ్లి, సఖిభిః = సఖురాండ్రచే,

అయం=ఈతడు, కః = ఎవఁడు, వద = చెప్పఁము. ఇతి = అని, బహుశః = అనేకవర్గాయములు, అభిహితే=చెప్పబడఁగా, ఏనం=ఏనిని, నవిద్యః=ఎఱుగఁము. ఇతి=అని, విస్మితం=చిరునగవుతోకూడునట్లుగా, ఉల్లపన్తిం=వలకుచున్నదియు, ఉస్తుత్త...ఆకులితాం=ఉస్తుత్త = తొడగఁబడిన, సాంద్ర = దట్టమైన, పులక=గగుర్పాటుచే, ఆకులితాం=ఆకులముగలిగిన, తాం = ఆమెను, అద్యాపి=ఇప్పుడును, స్తరామి=కలఁచుచున్నాను.

తా. కామోద్రేకంబుచే మత్తకలిగి మంఠమున దృష్టిగలిగియుండు నమమమున సఖురాండ్రు ఆమె వెనుక ననుసరించి నడచుచు నీతండెవఁడో చెప్పుమని వలంబాడుగ నాకని మన మెఱుగ మని చిరున వ్యంగ్యురింప ప్రత్యుత్తర మిచ్చుచుండు నానుండరీమణి నిప్పుడును స్మరించుచున్నాను.

అద్యాపి తాం ప్రథమసంగమజాతలజ్ఞాం
నిధ్యాయతి వ్యతికరే మయి మన్దధీమమ్,
సీత్కారకమితిశిఖాతరళప్రదీప్త
కర్ణోత్పలేన లసతీం సుదతీం స్తరామి.

128

టీ. ప్రథమ...లజ్ఞా-ప్రథమ = మొదటిదగు, సంగమ=సంగమమున, జాత=కలిగిన, లజ్ఞాం=సిగ్గుకలిగినదియు, వ్యతికరే=కలయికయందు, మయి = నేను, మన్దధీరం-చుండ = మెల్లగను, ధీర=ధీరముగను, నిధ్యాయతి = చూచుచుండఁగా, సీత్కార...ఉత్పలేన-సీత్కార = సీత్కారముచే, కమిత = కదల్చబడిన, శిఖా=చివరలచే, తరళ=చంచలమై, ప్రదీప్త=మెఱయుచున్న, కర్ణ=చెవియందలి, ఉత్పలేన = కలువచే, లసతీం = చిప్పుచున్నదైయుండు, తాం=ఆ, సుదతీం = మెఱుంగుఁబోడిని, అద్యాపి = ఇప్పుడును, స్తరామి = కలఁచుచున్నాను.

తా. ప్రథమసంగమకాలంబున లజ్జావతియై యుండు నామెను మెల్లగను ధీరముగను నేచుచూచుచుండ దాని నవ్యభాసించుటకై సీత్కారముచేయ నద్దానిచే కర్ణమునందలి కలువయొక్క యగ్రభాగంబు చలిం

పుచు మెఱయుచుండ మిగుల నొప్పుచుండు నానుందరి నిప్పుడును తలఁచుచున్నాను.

అద్యాపి తాం గతినిరాకృతరాజహంసీం
ధమ్మిల్లనిర్జితమయూరకలాపభారామ్,
చక్షుః శ్రీయా హానితమ త్రచకోర నేత్రాం
సంచిస్తయామి కలకణ్ఠసమానకణ్ఠీమ్.

129

టీ. గతి...హంసీం - గతి = గమకముచే, నిరాకృత = నిరాకరించఁబడిన, రాజహంసీం = ఆ దురాజహంసగలిగినదియు, ధమ్మిల్ల...భారాం-ధమ్మిల్ల = కొప్పుచే, నిర్జిత = జయించఁబడిన, మయూర = నెమిలియొక్క, కలాప = పురియొక్క, భారాం = మొత్తముకలిగినదియు, చక్షుః శ్రీయా - చక్షుః = నేత్రములయొక్క, శ్రీయా = శోభచేత, హానిత...నేత్రాం-హానిత = నష్టఁబడిన, మత్త = మదించిన, చకోర = చకోరపక్షియొక్క, నేత్రాం = కనులు గలిగినదియు, కలకంఠ...కణ్ఠీం-కలకంఠ = కోకిలతో, సమాన = సమానమైన, కంఠీం = కంఠముకలిగినదియు (నగు). తాం = ఆమెను, అద్యాపి = ఇప్పుడును, సంచిస్తయామి = తలఁచుచున్నాను.

తా. రాజహంసను గూడ జయించునంతటి నుందరమగు నడకయు నెమిలిపురిం గూడ జయింపజాలు కేకపాళసౌందర్యంబును మత్తచకోరంబులంగూడ పరిహసింపజాలు నేత్రకోభయు కలకంఠకంఠంబుల కెనయగు కంఠస్వరమును గలిగి విరాజిల్లుచుండు నానుందరాని నిప్పుటికిని తలఁచుచున్నాఁడను.

అద్యాపి తాం మకరకేతనవైజయన్తీ
మస్తర్షభే మదధరోష్ఠదళేం విధాయ,
అజ్ఞైః కదమృచికచైర్నమ గాఢ మజ్జ
మూలిజ్యో కేళికయనే శయితాం స్తరామి.

130

టీ. ముఖేఅస్తః = ముఖములూ, మత్...దళం-మత్ = నాయొక్క, అధరోష్ఠ = అధరోష్ఠముయొక్క, దళం = భాగమును, విధాయ = ఉంచి,

కదమ్మవికచైః-కదమ్మ=కడిమిపూవువలె, వికచైః = వికసించిన, అక్షైః = అవ
యవములతో, మమ=నాయొక్క, అంగం = శరీరమును, గాఢం = బిగువుగ,
ఆలిక్ష్ణ్య=కొఱిలించి, కేళికయనే = కేళికయ్యయందు, శయితాం=శయనించి
యందు, తాం = ఆ, మకర...వైజయస్త్రీం - మకరకేతన = మత్తఘుని
యొక్క, వైజయస్త్రీం=వతాకమును, అద్యానీ=ఇప్పుడును, స్వరామి=తలఁచు
చున్నాను.

తా. రాత్రులయందు నాయభరోష్ఠంబును తననోటితో పట్టియుంచి
తదానందవశంబున దేహంబంతయు వికసించియుండు తన యవయవములన్ని
టిని నాశరీరంబునకుఁ బెనవైచి పట్టి యాలింగనముఁజేసికొని కేళికయ్యవైఁ
అరుండి మత్తఘునివతాకయో యన విరాజిల్లుచుండు నాకామిని నిప్పుడును
స్మరించుచున్నాను.

అద్యాపి తాముపవనే పరిచారయుక్తాం
సంచిస్తయామ్యుపగతాం మదనోత్సవాయ,
మాం పార్శ్వసన్నిహితలోకభయాత్ సుభీతం
వ్యావర్తితేక్షణమలం సునిరీక్షమాణామ్.

131

టీ. పరిచారయుక్తాం-పరిచార=భృత్యులతో, యుక్తాం = కూడినదై,
ఉపవనే=ఉద్యానమునందు, మదనోత్సవాయ - మదన = మత్తఘునియొక్క,
ఉత్సవాయ = ఉత్సవముకొఱును, ఉపగతాం = వచ్చినదియు, పార్శ్వ...
భయాత్ - పార్శ్వ = ప్రక్కలయందు, సన్నిహిత = సమీపించియుండు,
లోక = జనులవలని, భయాత్ = భయమువలన, సుభీతం = భయపడిన,
మాం=నన్ను, వ్యావర్తితేక్షణం-వ్యావర్తిత=ప్రేమబడిన, ఈక్షణం = కనులు
గలుగునట్లు, అలం=మిక్కిలి, సునిరీక్షమాణాం=చూచుచుండు, తాం=ఆమెను,
అద్యానీ=ఇప్పుడును, సంచిస్తయామి=తలఁచుచున్నాను.

తా. ఒకసారి తాను మత్తఘునిజొఱును భృత్యులతోడకూడి
యుద్యానంబున కరుదేర నేను నచ్చటి కరిగి పార్శ్వంబులనుండు జను లేమను

కొందురో యనుభవించే దూరముననుండి చూచుచుండఁ గనులం ద్రిప్పి నాపై
పథికముగఁ జూచుచు తనయనురాగమును ప్రకటించుచుండు నాప్రేయసి
నిప్పుడును తలంచుచున్నాను.

అద్యాపి తా మురసిజద్వయమున్న మయ్య
నశ్యద్వలీత్రితయదర్శితరోమరాజిమ్,
ధ్యాయామి వేల్లితభుజాం విహితాజ్ఞభజ్జ
వ్యాజేన నాభికుహరం మమ దర్శయ స్తీమ్. 132

టీ. ఉరసిజద్వయం = స్తనద్వయమును, ఉన్నమయ్య = ఎగబి,
నశ్యత్...రాజిః-నశ్యత్=హరియిన, వళి=వళులయొక్క, త్రితయ=త్రయము
గలుగునట్లు, దర్శిత = చూపఁబడిన, రోమరాజిం = నూఁగారుగలిగినదియు,
వేల్లితభుజాం-వేల్లిత = విదలించఁబడిన, భుజాం = చేతులుగలదై, విహిత...
వ్యాజేన-విహిత = చేయఁబడిన, అజ్ఞ=బడలియొక్క, భజ్జ = విఱుపు లనెడి
వ్యాజేన = మిషచే, నాభికుహరం = నాభీరంధ్రమును, మమ = నాకు,
దర్శయ స్తీం = చూపుచున్నదియు (నగు), తాం = ఆమెను, అద్యాపి=ఇప్పటి
డును, ధ్యాయామి=తలంచుచున్నాను.

తా. రహఃప్రచారకాలములయందు ఏదో కారణముచేత వలె స్తన
ద్వయము వైకెగయనట్లు అొప్పును వైకెత్రి వళులు చోవునట్లుచేసి నూఁగారు
నగపఱచుచు చేతులఁ బైకెత్రి ఒడలు విఱుచుకొనట నభినయించుచు
పొక్కిలి నగపఱచుచు నాకు భావోద్దేకము కలుగునట్లు చేయుచుండు నా
షనోహరిణి నిప్పుడును తలంచుచున్నాను.

అద్యాపి తాని మృదుమస్థరభాషితాని
తిర్యగ్వివర్తనయనాస్తనిరీక్షితాని,
లీలాలసాశ్చితగతాని సువిస్తీతాని
తస్యాః స్తరామి హృది విభ్రమచేష్టితాని. 133

టీ. మృదు...భాషితాని-మృదు = మృదువులును, మస్థర = మెల్లని
వియునగు, భాషితాని = మాటలు గలిగినవియు, తిర్యక్...నిరీక్షితాని =

చిర్యక్ = అడ్డముగా, నివర్తి = నిలిగిన, నయన = చేత్రములయొక్క, అంత = కొనలచే నగు, నిరీక్షితాని = చూపులు గలిగినవియు, లీలా...గతాని-లీలా = విలాసముచే, అలస = కుండములును, అంచిత = డిక్కువనియు (నగు), గతాని = నడకలుగలిగినవియు, సువిస్మితాని = మంచి విరునగవులు గలిగినవియు నగు, తస్మాకి = ఆమెయొక్క, తాని = ఆ, నిభ్రుచు చేష్టితాని = విలాసవ్యాపారములను, అద్యాసి = ఇప్పుడును, హృది = హృదయమున, స్వరామి = తలచుచున్నాను.

తా. మృదువుగను మెల్లగను జరుపబడుచుండు నాసాభాషణంబులును అడ్డముగా దిస్సి కనుగొనలనుండి ప్రసంగపడేయబడుచుండు నా చూపులును విలాసముచే కుండమై సుందరమై ప్రవర్తించుచుండు నా నడకలును అచిరునగవులును ఈమొలగు నానిగానిని నిత్యావ్యాపారములన్నియు నాహృదయంబున నిప్పుడు మొంగుచున్నవి.

అన్యోపి తాం సురతఃపూర్ణతమీలితాక్షీం

ప్రస్తావ్యుష్టిగళితాకులకేశపాశాం,

తన్వీం కురజ్జనయనాం సురతైకపాత్రీం

తాం రాజహంసగమనాం మనసా స్వరామి.

134

టీ. సురత...అక్షీం - సురత = సురతముచే, పూర్ణత = సుపరిపక్వనియు, మీలిత = మూయబడినదియు (నగు), అక్షీం = కనులుగలిగినదియు, ప్రస్త...పాశాం-ప్రస్త = వీకి, అష్టయష్టి = గట్టిగట్టిదేహమునందు, గళిత = జాతిన, అగుల = వ్యాకులమైన, కేశపాశాం = కేశసమూహముగలిగినదియు, తన్వీం = నన్నుమైనదియు, కురజ్జనయనాం - కురజ్జ = లేడియొక్క, నయనాం = కన్నులవంటికన్నులు గలిగినదియు, సురతైకపాత్రీం - సురత = సాభోగమునకు, ఏకపాత్రీం = యభ్యుముగ యోగ్యురాలను, రాజహంసగమనాం - రాజహంస = రాజహంసయొక్క, గమనాం = నడకవంటి నడకగలిగినదియు (నగు), తాం = ఆమెను, మనసా = మనస్సుచే, స్వరామి = తలచుచున్నాను.

తా. సురత కాలములయందు సుదేవశి ముడిగియుండు కనులును శరీరమున జూపడి వ్యాకులములైయుండు చిగురపూజంబులును సన్నమై విల

సిల్లుదేహమును లేడికన్నులవంటి కన్నులును రాజహంసగతివంటి గమనమును గలిగి సురతంజన కీమెయే తగినదని చెప్పనొప్పు నాసుందరాంగి నిప్పుడు మనసునఁ దలంచుచున్నాఁడను.

అద్యాపి తా మలసమీలితచారునేత్రాఁ
లోలద్భుజావలయకన్ధరమావహ స్త్రీమ్,
వల్లత్కపోలభుజమున్న మిత్రభు కర్ణే
కణ్డూయనం విదధతీం హృది చిన్తయామి.

135

టీ. అలస...నేత్రాఁ-అలస = బద్ధకముచే, మీలిత = మూయుట, చారు=సుందరమైన, నేత్రాం = కనులుగలిగినదియు, లోలత్...కన్ధరం - లోలత్=చలించుచున్న, భుజా = భుజముయొక్క, వలయ = వలయమును, కన్ధరం=మెడను, ఆవహ స్త్రీం=వహించుచున్నదియు, వల్లత్...భుజం-వల్లత్ = కదలుచున్న, కపోల = చెక్కిలియు, భుజ = భుజమును కలుగునట్లును, ఉన్న మిత్రభు-ఉన్న మిత్ర=వంచఁబడిన, భు) = కనుబొమలు కలుగునట్లు కర్ణే = చెవియందు, కణ్డూయనం=గోకుటను, విదధతీం=చేయుచుండు, తాం=ఆసుందరిని, హృది=మనసున, అద్యాపి=ఇప్పుడును, చిన్తయామి=తలంచుచున్నాను.

తా. సుఖానుభవ విశేషంబుచే ముదములై ముకుళితములై నేత్రములు సుందరములై యొప్పుచుండ చేలికంకణములును మెడయు కదలుచుండ చెక్కిల్లను భుజమును గదువుచు కనుబొమలముడిచి చెవియందలి దురద నవనయనము చేయుచుండు నాసుందరిని నిప్పుటికిని మనసునఁ దలంచుచున్నాను.

అద్యాపి తామవహితో మన సాచలేన
సంచిన్తయామి రమణీం మమ జీవితేశామ్,
నాన్యోపభుక్తనవయావనభారసారాం
జన్తాన్తగేఽపి న మయా వియుతిర్మథా స్యాత్.

136

టీ. నాన్య...సారాం - నాన్యోపభుక్త=ఇతరులచే ననుభవించఁబడిన, నవ = నూతనమగు, యావనభార = యావసాధికముయొక్క, సారాం =

సారముగలిగినదియు, మమ = నాయొక్క, జీవితేశాం = ప్రాణనాయకియగు,
తాం = ఆ, రక్షణీం = సుందరిని, జన్మాంతరే = మఱియొక జన్మమునందును,
మయా = నాతో, వియ్యుతిః = వియోగము, యథా = ఎట్లు, సన్యాతో = కలుగఁగో,
తథా = అట్లు, అవహితిః = సావధానుడనై, ఆచలేన = నిశ్చలమగు, మనసా =
మనసుతో, సంభిన్నయామి = తలఁచుచున్నాను.

తా. నూతనముగ యావన ముదయమునందినప్పటినుండియు నా
యందే యనురాగముగలిగి నాచేత ననుభవించుటచు నాజీవితమున కాధార
భూతురాలై యుండు నాసుందరిని రా.బోధ జన్మములయందును స్మృతి
నందుచు వియోగము కలుగకుండునట్లు ఇప్పు డీమరణనమయమున అవహిత
మై నిశ్చలమై యుండు మనసుతో స్మరణము, నాచరించెదను.

అద్యాపి తత్ ప్రణయభక్తుర దృష్టిపాతం

తస్యాః స్మరామి రతివిభ్రమపత్రభక్తమ్,

వక్త్రం కరస్థగితచారుపయోధరం చ

దస్తచ్ఛదం దశనమణ్డలఖండితం చ.

137

టీ. ప్రణయ...పాతం-ప్రణయ = ప్రేమచే, భక్తుర=భంగశీలమగు,
దృష్టి=దృష్టియొక్క, పాతం = ప్రసారము కలిగినదియు, రతి...భక్త-
రతి=తీడయందలి, విభ్రమ = విలాసములచేసిన, పత్ర=మకరికాదిపత్రముల
యొక్క, భక్తం=భంగము కలిగినదియు (నగు), తస్యాః = ఆమెయొక్క,
తత్ = ఆ, వక్త్రం=ముఖమును, కర...పయోధరం చ - కర = చేతులచే,
స్థిత=మూయఁబడిన, చారు = మనోహరమగు, పయోధరంచ=స్తనములను,
దశన...ఖండితం - మశనమండల = పలువరుసచే, ఖండితం = కొయ్యకఁబడిన,
దస్తచ్ఛదంచ = కెత్తెవిని, అద్యాపి = ఇప్పుడును, స్మరామి = తలఁచు
చున్నాను.

తా. క్రీడాకాలాబులయందు ప్రేమాపూర్వములై భంగశీలములై
యొప్పుచుండు దృష్టిప్రసారములం గలిగి క్రీడాకాలాపాబులచే స్తనముఖా
దులయందు రబింపఁబడియుండు మకరికాపత్రాది నిర్మాణము లన్నియు

పేడిపోయియుండు నానుందరి ముఖసౌందర్యమును చేతులచే గప్పబడి యుండు కుచములను పండ్లచే గొఱుకబడి విరాజిల్లుచుండు మోవిని ఇవ్వ డును తలంచుచున్నాను.

అద్యాపి తాం గళితబద్ధనకేశపాశ
స్తస్త్రజం స్థితముఖం వరకమ్ముకణ్ఠీమ్,
పీనోన్నతస్తనయుగోపరి చారుచిహ్న
స్తుక్తావళిం సురతతాస్త్రముఖం స్మరామి.

138

టీ. గళిత...స్త్రజం - గళిత = వీడిన, బద్ధన=ముడిగల, కేశపాశ = కేశసమూహమునుండి, స్త్ర=జూచిన స్త్రజం = పూలమాలలు కలిగినదియు, స్థితముఖం-స్థిత = చిరునగవుతోగూడిన, ముఖం = ముఖము గలిగినదియు, వర...కంఠీ -వరశ్రేష్ఠమై, కంఠు = శంఖమువంటి, కంఠీం = కంఠము గలిగినదియు, పీన...అవళిం-పీన = బలిసి, ఉన్నత = ఎత్తైన, స్తనయుగ=చను గవయొక్క, ఉపరి=వైభాగమున, చారు = మనోహరముగ, చంచలే=ఒప్పు చుండు, ముక్తావళిం=ముత్రైపునరులు గలిగినదియు, సురత...ముఖం-సురత = రతిచే, తాంక=వాడిన, ముఖం=ముఖము కలిగినదియు (నగు), తాం=ఆమెను, అద్యాపి=ఇవ్వడును, స్మరామి=తలంచుచున్నాను.

తా. రక్ష్యంతకాలంబున సురతశ్రమచే ముఖము వాడి తలముడి వీడి పూవులు జూర బలిసి నిక్కియుండు చనులపై నవసరింపఁబడిన ముత్రైపునరు లొప్పుగ నలరారుచుండ సుందరమై శంఖమువలె నుండు కంఠము నెత్తి చిరునగవుతో నొప్పెడు నానుందరి నివ్వడును తలంచుచున్నాడను.

అద్యాపి తాం సురతజాగరఘూర్ణమాన
తిర్మగ్నివృత్తతరళాయతతారకాక్షీమ్,
శృఙ్గారసారకమలాకరరాజహంసీం
ప్రీడావినప్రువదనాం మనసా స్మరామి.

139

టీ. సురత...ఆత్మీ - సురత=రలిచేనైన, జాగర=నిద్రలేమిచే, ఘోర
మాన=నుడియుడు, తిర్గత్=అడ్డమగా, వివృత=త్రిస్ఫలజి, శరత్ = చంచ
లములై, ఆయత = విశాలములైన, తారక = కనీనిఃకర, ఆత్మీ = కనులు
గలిగినదియు, శృంగార...హంసీం - శృంగార = శృంగారశునెడు, సార=
సారపదార్థముగల, కమలాకర = సరస్సునందలి, రాజహంసీం = రాజహంస
యైనదియు, వీడా...పదనాం - వీడా=సిగ్గుచే, నిమ్రు=చరిగిన, పదనాం=
ముఖము కలిగినదియు (నగు), తాం=ఆమెను, ఆద్యాపి=ఇవ్వదును, మనసా=
మనస్సుచే, స్వరామి=కలంచుచున్నాను.

తా. సురత...బుచ్చే గలుగు జాగరణవశంగాన. గనులు పెడిసి విశా
లములగు తారకల అడ్డముగఁ జంచలములై తిరుగుచుగద సిగ్గుచే చలవంచి
శృంగార శర్లసారంబున కలంకార భూతియై యొప్పుచుండు నాగుందలి
నివ్వదును మనసుచే స్వరించుచున్నాను.

ఆద్యాపి తాం సురతత్యానసూత్రధారిం
పూర్ణేష్టసుగదర ముఖం మదవిహ్వలాశ్చీప్స,
తస్మిం విశాలనయనాం స్తనభౌరఖన్నాం
వ్యాలోలనీవివసనాం మనసా స్వరామి.

140

టీ. సురత...సూత్రధారిం - సురత=రలియినదియు, తాండవ = నాట్య
మునకు, సూత్రధారిం=సూత్రధారిణియు, పూర్ణ...మఖం - పూర్ణ = పూర్ణం
డైన, ఇంద=చంద్రునివలె, సుగదర = సుగదరమైన, ముఖం = ముఖముగలిగి
నదియు, మద...అంగీం-మద=గుదముచే, విహ్వల=చిరివత్తున ఆంగీం=ఆవ
యవములు గలిగినదియు, కన్విం = చన్నమైనదియు, విశాలనయనాం-విశాల =
విశాలములైన నయనాం = కన్నులు గలిగినదియు, తస్మిం...భాన్నాం - తస్మిం =
చతులయొక్క, భార=బరువుచే, భాన్నాం = అలసినదియు, వ్యాలోల...వస
నాం-వ్యాలోల = చంచలమైన, నీవి - చీకకముడిగల, పదనాం = పీఠగలిగి
నదియు (నైన), తాం=ఆమెను, ఆద్యాపి=ఇవ్వదును, మనసా = మనస్సుతో,
స్వరామి=కలంచుచున్నాను.

తా. సురక వ్యాపారములయందు నాట్యములయందు సూత్ర ధారండునుంబోలే ప్రశమప్రవృత్తి గలిగియుండుననియు భూర్జచంద్రుండు నుంబోలే నాన్వేషణనకంబగు ముఖమును కామమదామన నిశశంబు లగు నంగంబులను సూక్ష్మబగునేహంబును గొప్పకనులును పృథువులగు కుచంబు లును చంచలమగు వననగ్రంథియుగలిగి యొప్పుననియు నగు నాసుందరి నిప్పుడును స్మరించుచును.

అద్యాపి మధ్యదయఃపజ్జుజలీనభృక్తో
మూర్ఖావిగర్హితవిలోచనయా మృగాత్మో,
వేధాః కిరోతు కృపయా జననాన్తరేపి
సంత్యక్తమన్యై రవిరోధ మితి స్తరామి.

141

టీ. మత్...భృంగ్యా-మత్ = నాయొక్క, హృదయ = హృదయ మనెడు, పంకజ = కద్దవ న తీన = అణగియుండిడు, భృంగ్యా = తుమ్మెద యైనదియు, మూర్ఖా...విలోచనయా-మూర్ఖా = మూర్ఖుచే, విగర్హిత = నిర్వాప్తపాఠములగు, విలోచనయా = కనులుగలిగినదియు. మృగాత్మో = లేడి కన్నులవంటి కనులుగలిగినదియు (నగు నాసుందరితో), జననాన్తరేపి = ఇతర జన్మములయ దైనను, అవిరోధం = విరోధము కలుగజండుటను, కృపయా = దయచే, సంత్యక్తమన్యైః - సంత్యక్త = విడువబడిన, మన్యైః = కోపముగలవాడై, వేధాః = బ్రహ్మ, కిరోతు = చేయుండుక. ఇతి = ఇట్లు, అద్యాపి = ఇప్పుడును, స్మరణామితలంచుచున్నాను.

తా. బ్రహ్మ కోపంబును వీడి దయగలవాడై నాహృదయంబున నెప్పుడు నణగియుండి నదియు, నాయాదళను వినుటచే గలిగిన మూర్ఖుచే వ్యాపారంబు లుడిగిన కనులుగలిగినదియు సుందరమగు కనులుగలిగిన యా కామినీమణితో ఎప్పుడును వియోగముకలుగక సుఖము లనుభవించగలుగు భాగ్యము రాబోవు జన్మములయందైనను కలుగనట్లును గ్రహించుచుండుక యని ఇప్పుడు స్మరించుచున్నాను.

అద్యాపి తాం స్మితముఖం చ మ మూర్ఖులగ్నాం
ప్రౌఢప్రతాపమదనానలత ప్రగాత్రీమ్,

బాలాం తదాత్వవివశా మనుకమ్పనీయాం

ప్రాణా దపి ప్రియతమాం మనసా స్మరామి. 142

టీ. ప్రాథ... గాత్రీం-ప్రాథ = అధికవైస, ప్రతాప = అపమ
గల, మనస=మన్మథునియొక్క, అనల=అగ్నిచే, శ్చవ=తపింపజేయఁబడిన,
గాత్రీం = శరీరము కలిగినదియు, స్థితముభౌ - స్థిత = చిఱునగవుతోఁ
గూడిన, ముభౌ = ముఖముగలిగినదియు, మమ=నాయొక్క, అంగలగ్నాం-
అంగ=అవయవములయందు, లగ్నాం = తగుల్కాసినదియు, తదాత్వవివ
శాం-తదాత్వ = అప్పటికాలమున, వివశాం = పరవశురాలైనదియు, అనుక
మ్పనీయాం=దయనీయరాలైనదియు, ప్రాణాదపి = ప్రాణముల కంటెను,
ప్రియతమాం=మిగుల ప్రేమ పాత్రమైనదియు (నగు), అం=అ, బాలాం
యువలిని, ఆద్యాపి = ఇప్పుడును, మనసా = మనసుతో, స్మరామి = తలఁచు
చున్నాను.

తా. అపరిమితంబై ప్రవర్తించుచుండు మతాపమున మిగుల వాణి
నాదేశంబున వ్రాలి చిరునగవుతో పరవశురాలై ముందునదియు ఆట్టిస్థితి
యందుండెడి నాతరుణిం గనినంతనే ప్రాణములయూడు గంటె నధికమగు
ప్రేమయ దయను తనయం దుద్భవించునట్లు చేయుచుండునదియు నగు నా
యువలి నిర్వదును తలంచుచున్నాను.

అద్యాపి తాం న న న నే త్యుదితం మదీయం

శ్రుత్యైవ భీతహరిణీ మివ చఘ్నలాఙ్గీమ్,

వామస్థలద్విసరద శ్రుజలాయతాఙ్గీం

తాం చింతయామి సురతే వినియుక్తగాత్రీమ్. 143

టీ. సురతే = రతియందు, వినియుక్తగాత్రీ-వినియుక్త = ఉపయోగిం
చఁబడిన, గాత్రీం=అవయవములగలిగినదియు, ననననేతి = పలదుపలదనెడి,
మదీయం=నా సంబంధముగ, ఉదితం=వాక్కును, శ్రుత్యైవ=వినినయంతలే,
భీతహరిణీ మివ-భీత = భయపడిన, హరిణీమివ = లేడివలె, చంచలాఙ్గీం-
చంచల = కదలు చుండెడి, ఆఙ్గీం = కనులుగలిగినదియు, వామ...అఙ్గీ-

వామ=సుందరముగ, స్థలత్=జారుచుండు, విసరత్=వ్యాపించుచున్న, ఆశ్రు
జల=కన్నీరుగల, ఆయత=వికాటమైన, అక్షీ=కనులు గలిగినదియ (నగు),
తాం=ఆమెను, అద్యాపి=ఇచ్చడును, చింతయామి = తలంచుచున్నాను.

తా. ఆమె సురతమున తున్నుఖయై యుండు కాలమున నొక్కొక
సారి నేను వద్ద వద్దని నిషేధింప నేమి కలిగినదియో యనుభయము మరం
మున నావేళింప భీతకురంగిణిబోలి చంచలములగు నేత్రములనుండి కన్నీరు
సుందరముగ జారుచు వ్యాపించుచుండఁ జూచుచుండు నాభీరువు నిచ్చడును
స్తరించుచున్నాను.

అద్యాపి తదగదనఃకృజగన్ధలోభ
భ్రామ్యద్ద్విలేపచయచుచ్చనర్మకృతేషు,
క్లేశావధూతకరఃపల్లవకఙ్కణానాం

క్వాణం చ సంప్రతి కలం హృది చింతయామి. 144

టీ. తత్...ర్ముకృతేషు-కత్=ఆమెయొక్క, వదనపంకజ = ముఖ
మనెడి కమలమునందు, గంధ=పరిమళమునందలి, లోభ=ఆశచే, భ్రామ్యత్=
తిరుగుచుండెడి, ద్విలేపచయ = తుమ్మెదగుంపుయొక్క, చుంబన = చుంబ
నమునందును, యుకృతేషు = యుకారములయందును(గల), క్లేశ...కంకణా
నాం-క్లేశ=దాదాశచే, అవధూత = కదల్చబడిన, కరపల్లవ = చిగురుమంటిచేయి
యొక్క, కంకణానాం = కంకణములయొక్క, కలం = మనోహరమైన, క్వా
ణం=ధ్వనిని, సంప్రతిచ=ఇచ్చడును, హృది=మనసున, చింతయామి=తలంచు
చున్నాను.

తా. ఆ పద్మగంధిఃకృజగంధము నందలి యాశచే తుమ్మెదలు రేగి
తిరుగునపుడు వానినిగూర్చి పుష్పమును యుకారమును సహింపఁజాలక వానిని
తోలుటకై కదల్చబడుచుండు చేతియొక్క కంకణముల మధురమైన ధ్వని
నిచ్చడును తలంచుచున్నాను.

అద్యాపి సోఽస్థితీ హరః కిల కాలకూటం
కూర్తో బిభృధరణీం ఖలు పృష్ఠభాగే,

అయ్యోనిధి ర్వహతి దుస్సహబాడబాగ్ని
సుకృత్యతం సుకృతనః పరిపాలయన్తి

145

అట్టి వారఃశివుడు, కాలకూటకం=హాహాల విషమును, అద్యాపి = ఇప్పుడును, నోజ్జతిల=విడువడుగదా, హిర్వ=అగ్నిహిర్వము, పృథ్విభాగే = పీఠునందు, ధరణీ=భూమిని, బిభర్తిఖలు=విహించుచున్నాడుగదా, అభో నిధి = సముద్రుడు, దుస్సహబాడబాగ్నిం - దుస్సహ = వహించశక్యము కాని, బాడబాగ్నిం = బడబాసలమును, వహగి = హించు చున్నాడు. సుకృతనః=పుణ్యాత్ములు, అంగీకృతం = అంగీకరింపబడిన విషయమును, పరి పాలయన్తి = నిర్వహిస్తారు.

అట్టి శివుడు తానంగీకరించిన విషవహనమును గూడ నిచ్చుటికిని విడు వనట్లును అగ్నిహిర్వము తా నంగీకరించిన ధరణీభారహనము కష్టమైనను ఇప్పటికిని చేయుచుండునట్లును సముద్రుడు తా నంగీకరించిన బడబాసల భారణమును వహించ శక్యము కాకపోయినను ముప్పటికిని వహించియుండు నట్లును పుణ్యార్థులు తా మంగీకరించిన కృష్ణములను నిర్వర్తించుచునే యుండురు. కావున నో రాజా! నీ నంగీకరించిన కృష్ణములు నీవు నిర్వర్తింపుము. నీ నంగీకరించిన యామినీపూర్ణతిలకయైనవి మోహమును నేను విడువజాలను.

పశ్చాత్త్వం తను రేతు భూతనివహే
స్వాంకా విశేస్తు భువం
ధాత స్త్వం ప్రణిపత్య సాదర మిదం
యాచే నిబద్ధాజ్ఞలిః,
తద్యాపీషు పయ స్తదీయముకురే
జ్యోతి స్తదీయాజ్ఞణే
వ్యోమ స్థా చ్చ తదీయవర్తని ధా
తత్తావృత్తే నిలః.

146

టీ. తనుః=శరీరము, పంచత్వం=మృతిని, విరు=పొంగుటగాక. భూత నివహే - భూత = పంచభూతములయొక్క, నివహే = సమూహమును, స్వాంతాః=తమ భాగములు, ధ్రువం=నిశ్చయముగా, మిశ్రస్త = కలియుటగాక. హేధాతః = ఓ బ్రహ్మ! నిబద్ధాష్టలి-నిబద్ధ = కట్టబడిన, అజలిః = దోసిలి గలవాడనై, ప్రణీత్య = నమస్కరించి, సావరం = ఆవరముతోఁగూడ, త్వాం=నిన్ను, ఉదం=దీనిని, గూచే = అడుగుచున్నాను. తవాప్రీతి-తత్ = ఆనందరియొక్క, వాపీఘ=విగుడు బావులయందు, నయః జలమును, తదీయ ముకురే-తదీయ = ఆకష్టిసంబంధమును. ముకురే = అర్థమునను, జ్యోతిః = తేజస్సును, కడి-హుగణే-తదీయ=ఆమెకుసంబంధించిన, అగణే = ముంగిటి యందు, వ్యోమ = ఆకాశమును, కదీయవర్జని - తదీయ = ఆమెసంబంధ మును, వర్జని=మార్గమును, ధరా = భూమియు, తత్రాశృప్తం-తే-తత్ = ఆమె యొక్క, తాశృప్తం-తే=విసనజ్జయందు, అనిలః = వాయువును, మిశంతు = కలియునుగాక.

తా. నాదేహము మృతినందుఁగాక. ఆట్టిసందర్భమున నాదేహమునకుఁ జేరన పృథివ్యాది పంచభూతంబుల భాగంబులను వానివానికి చేరుగాక. ఓ బ్రహ్మ! ఋచేరుటలో నొకకథమగు నియమములమాత్ర మనుసరింపవలయు నని సాంజలిబదుడనై నిజస్కరించి నిన్ను అడుగుచున్నాను. ఆనియమ మెద్దియన? పంచభూతంబులలో నాదేహభాగంబులు చేరనపుడు స్వేచ్ఛగ నేదే నొకచోట చేరక నాదేహంబునందలి జలభాగ మాయువలి జలకంబు లాడుభావులయందు చేరుగాక. తేజోభాగ మానుందరి తననుందరవదనార విందమును వీక్షించుముకురంబున సుక్రమించుఁగాక. ఆకాశభాగ మాతరుణి విహరించుముఁగిలి ప్రదేశములయందు వ్యాపించుఁగాక. పృథివీభాగ మామంద గమన నంచరించు మార్గములయందుఁ గలియుగాక. వాయు వానుకుమారిణి విచుకొనువ్యజనంబునం దావహిల్లుగాక. ఇట్టి నియమముమాత్ర మనుసరింప చుడుటకు నిన్నాదిరాతిశయమున నడుగుచున్నాను.

ఇత్యేవం వర్ణనం ప్రాజ్ఞం కవిం దృష్ట్వా నతాననాః,
తూర్ణం గత్వా నరేశం త మూచుః సర్వైః సావరమ్.

టీ. ఇత్యేపం = ఈచెప్పబడినచొప్పున, వర్ణిసం = వర్ణించుచుండు, ప్రాజ్ఞం=విద్యార్థుడుడైన, కవిం=కవిని, దృష్ట్యా=చూచి, సర్వే = అందరును, సతననాః-సత=వంచబడిన, ఆననాః = ముఖములు గలవారలై, తూర్థం = శీఘ్రముగా, గత్వా=పోయి, సరేశం = రాజునుగూర్చి, సాదరం = ఆదరముతో కూడునట్లుగా, ఊచుః=చెప్పిరి.

అ. ఇట్లు చెప్పబడినచొప్పున యామినీలకనుకు తనకును గలనంబంధ విశేషములను పరస్పరప్రేమానుబంధంబులను వృత్తప్రక్రియలను సుఖానుభవములను వర్ణించుచుండు నాకవిశ్రేష్ఠుని తెలికించి అధికారులందరు నద్దానిని విసలేక దుఃఖముచే దలలవంచి పరస్పరమును దృఢముగఁ జ్రేమించియుండువారలను వియోగము నందించ నిష్ఠములేక రాజునొద్దకు శీఘ్రముగ నరిగి వృత్తాంతమునంతయుఁ జెప్పి చెప్పబోవు తెఱంగున ఆదరముతో మనసచేసిరి.

ప్రసాదయ కవీంద్రం తం సందర్శయ చ కౌతుకమ్,
శ్రుత్వా వాక్యం నృప ప్రేమాం కవి మానాయయ ద్ధృతమ్.

టీ. తం = ఆ, కవీంద్రం = కవిశ్రేష్ఠుని, ప్రసాదయ = అనన్యునిగాఁ జేయుము, కౌతుకం=కౌతుకహమును, సందర్శయ=చూపుము. నృపః=రాజు, ప్రేమాం=వామ్యుక్క, వాక్యం=వాక్యమును, శ్రుత్వా=విని, నృతం=శీఘ్రముగ, కవిం=బిల్వణకవిని, ఆనాయయత్=పిలిపించెను.

తా. “ఓరాజా! వారికలయిక స్వాయమైనదియు యుక్తమైనదియు నగుటచే నీ ఘత్సాహముగలవాడవై కవియందు ప్రసన్నుడవై వానిని ప్రసన్నునిగఁజేయుము” అని చెప్పిన వారలవాక్యముల నాలకించి యంగీకరించి వెంటనే బిల్వణకవిని అచ్చటనుండి రప్పించెను.

పరిరభ్య కవిం తస్మై వహ్నిసాక్షి నిజాత్తజామ్,
సంప్రదాయ వివాహం చ కారయామాస భూపతిః. 149

టీ. భూపతిః=రాజు, కవిం=కవిని, పరిభ్రంశం=కవులించుకొని, తస్యై = వానికొఱకు, నిజాత్తజాం=నిజంకన, ఆత్తజాం=కొమరితెను, సంప్రదాయ = ఇచ్చి, అగ్నిసాక్షి=అగ్నిసాక్షిగఁ గలుగునట్లు, వివాహంచ=వివాహమునున్న, కారయామాస=చేయించెను.

తా. అట్లు కవిని రప్పించి వానినాలింగనాదులచే ప్రసన్నునింజేసి కన కొమరితెయగు యామినీపూర్వతిలక నాయనకు నగ్నిసాక్షికముగ కన్యా దానముచేసి వివాహవిధుల యథోక్తరీతిని జరిపించెను.

పూర్వార్థ ఏవ తద్రాత్రై రస్తుకామం పతిం ప్రతి,
ఉవాచ కామసంతప్తం రాజపుత్రీ ప్రమోదతః. 150

టీ. తద్రాత్రై-తత్=ఆ, రాత్రై=రాత్రియందు, పూర్వార్థ ఏవ - పూర్వ=మొదటిదగు, అర్థఏవ = సగమునందే, రంతుకామం = రమింపఁగోరిక గలిగి, కామసంతప్తం -కామ = కామముచే, సంతప్తం = తపింపఁజేయఁబడి యుండు, పతింప్రతి=భర్తకుగూర్చి, రాజపుత్రీ=రాజపుత్రిక, ప్రమోదతః= సంతోషమువలన, ఉవాచ=వలికెను.

తా. తమకు కలుగవలసిన మహత్తర వియోగము విడివడి తిరిగి కల యిక గలుగుటచే కామ మగ్నలమై యాకవివశజ్ఞుండు పూర్వరాత్రముననే యానుదరిం గవయ నుంకింప విదుషీమణియగు నారాజపుత్రి సంతుష్టస్వాంతయై ఇట్లు వలికెను.

జాగర్తి లోకో జ్వలతి ప్రదీపః
సఖిజనః షళ్యతి కాతుకేన,
మహూర్తమాత్రం కురు కాన్త ధైర్యం
బుభుక్షితః కిం ద్వికరేణ భుజ్జే? 151

టీ. హేకాంతం=ఓప్రియుండా! లోకః=జనము, జాగర్తి = మేలుకొని యున్నది. ప్రదీపః=దీపము, జ్వలతి=నిలుఁగుచున్నది. సఖిజనః = సఖిసమూహము, కాతుకేన=కత్నాహముతో, షళ్యతి = చూచుచున్నది. మహూర్త మాత్రం = ముహూర్తకాలముమాత్రము, ధైర్యం = ధైర్యమును, కురు =

చేయుము. బభ్రుక్షీకః = ఆకలిగొన్నవాడు, ద్వికరేణ = రెండుచేతులతో, భుక్తైశ్చ = భుజించునా! ఏమి?

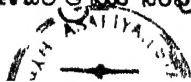
తా. జనులందరు మెల్లగానియున్నారు. గీత మింకను బోలుచునే యున్నది. ప్రియసఖులందరు నేమిజరుగవో యను నత్సాహాయ్యముతో జూచుచున్నారు. కాఫల నోక్తియుఁడా! ఎంతటియాళిం గో? యున్నను రెండు చేతులతోడను భుజింపనట్లు తొందరపడిన ఒకము పశూర్తరాలముమాత్రము ధైర్యము గలిగి యోపికపట్టుము.

తతః సరాజా తనయా కవిశ్చ లక్ష్మీని గాసే నగరేనితాస్తమ్,
సుఖేన రాజ్యం పరిపాలయన్తోఽస్త్రిసతే ద్వివృద్ధౌకా ననన్దుః.

టీ. కఠః = నిష్ఠుట, నయః = తి, రాజా = రాజున, తనయా = కొమరితెయు, కవిశ్చ = కవియును, అస్త్రిసాసే - అస్త్రి = సీరిశి, నివాసే = నివాసమై యుండు, నగరీ = నగరమున, నితాంశం = మిగుల, సుఖేన = సుఖముతో, రాజ్యం = రాజ్యమును, పరిపాలయన్తే = పాలించుచున్నవాడై, అస్త్రివతే = శ్రీమన్నారాయణనియొక్క, ద్వివృద్ధౌకా - ద్వి = ద్వివృద్ధుఁడు, దృకా = దృష్టిచే, ననన్దుః = సంతోషించిరి.

తా. ఉట్టికధజరిగిన యనంతర మారాజును రాజపుత్రులగు యామిసీ పూర్ణలికయు కవిశ్రేష్ఠుండగు బిల్వణుండును సిరులకొటపట్టె వెలయుచుండు నావట్టణంబున సుఖముతో రాజ్యపాలనము నాచరింపుచు శ్రీమన్నారాయణుని దివ్యృపాకటాక్ష వసాదంబున సంతుష్టచితు లైయుండెరి.

బిల్వణచరిత్రము సంపూర్ణము

చెన్నపురి: వావిళ్ల శ్రీమన్నారాయణస్థులు అండ్ సన్స్ వారి
'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము. — 1951

మాఘము, 3 సర్గలు, సమాసతాత్పర్యసంస్కృతాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానసహితము	...	అచ్చు
మేఘసందేశము, సవ్యాఖ్యానము	...	0 12
,, సంస్కృతాంధ్రవ్యాఖ్యానసహితము, చిన్ననైజా	...	1 8
రఘువంశము 10 సర్గలు, సవ్యాఖ్యానము	...	2 0
రూపావలి	...	0 3
విలాపతరంగిణీ	...	0 4
విక్రమార్కచరిత్ర, ఆంధ్రీటీకాతాత్పర్యసహితము	...	2 8
శివకంఠమాలిక, సటీక	...	0 4
సీతాచరిణయశ్లోకవ్యాఖ్యా	...	0 4
హంససందేశము, సవ్యాఖ్యానము	...	0 6
సంస్కృత (నాగరిక) బాలశిక్ష, తెలుగుపద్యము	...	0 5
డిటా ఇంగ్లీషు అర్థము	...	0 5
డిటా అరబి అర్థము	...	0 5

— నాటకములు —

ఉత్తరరామచరిత్రము, సవ్యాఖ్యానము	...	2 3
వేణీసుహాసము, సవ్యాఖ్యానము, నూతనముద్రితము	...	2 8
శాకుంతలనాటకము, సవ్యాఖ్యానము, ప్రొత్తకూర్పు	...	4 0

— భరతశాస్త్రము —

అభినయదర్శణము, సాంధ్రీతాత్పర్యము	...	1 4
భరతరసప్రకరణము, సాంధ్రీతాత్పర్యము	...	0 12

— భాణములు —

పంచభాణవిజయము, చక్కనికూర్పు	...	0 8
పసంతలీలకభాణము, చక్కనికూర్పు	...	0 8

❖ చంపూగ్రంథములు ❖

	ప్రతి 1-కి యు. అ.
భారతచంపు, సవ్యాఖ్యానము, నూతనమద్రితము ...	3 8
రామాయణచంపు, సవ్యాఖ్యానము ...	3 8
విశ్వగుణాదర్శచంపు, సవ్యాఖ్యానము, కొత్తకూర్పు ...	1 8

❖ తర్క, వ్యాకరణ, అలంకారములు ❖

అంధీక్రాంతస్వాయదర్శనము, ప్రథమభాగము ...	1 4
అంధీక్రాంతస్వాయదర్శనము (ప్రథమ శతాత్తకము) ...	1 4
చంద్రాలాకము, నటిక ...	1 8
శివస్తవంజరి, ధాతుమంజరి ...	0 6
తర్కశంకరాచారము, సవ్యాఖ్యానము ...	1 4
అంధీక్రాంతస్వాయదర్శనము, అంధీక్రాంతస్వాయదర్శనము ...	4 0
స్వాయదర్శనమంజరి, అంధీక్రాంతస్వాయదర్శనము ...	8 0
శబ్దమంజరి, శుద్ధప్రతి ...	1 0
డిటా (నాగరిలిపి) చిన్ననైజ ...	0 12
బృహత్ సోత్రరత్నాకరము ప్రథమభాగము ...	5 0
డిటా ద్వితీయభాగము ...	6 0
డిటా తృతీయభాగము ...	7 8

❖ ఇవిగాక అనేక సంస్కృతాంధీగ్రంథములు, నాగరిలిపి గ్రంథములు, అరవగ్రంథములు, అనేకములు మానవదొరకును.

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్,
బొంబాయి 1872, 292, ఎన్.బి.బి. బొంబాయి 1

